

A D A M
S M I T H

Pojednání o podstatě a původu

BOHATSTVÍ
NÁRODŮ

*Nové, přepracované vydání
opatřené margináliemi*

O dělbě práce

Dělba práce je skvělým zdrojem růstu její produktivní síly.

což lze lépe pochopit na příkladu

výroby špendlíků.

Největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je všude práce řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledky dělby práce.

Její účinky v celkovém hospodářském životě společnosti pochopíme snáze, všimneme-li si, jak se dělba práce uplatňuje v některých odvětvích výroby. Je všeobecné domnění, že nejdale je dovedena v některých odvětvích téměř bezvýznamných. Není to snad proto, že by v nich skutečně byla dovedena dále než v jiných, důležitějších, nýbrž proto, že při takové málo významné výrobě, jejímž posláním je uspokojovat drobné potřeby jen malého počtu lidí, musí být celkový počet dělníků nutně malý. A tak ti, kdo jsou zaměstnáni v každém jednotlivém pracovním oboru, často se vejdou do jediné dílny a pozorovatel je vidí všechny najednou. Naopak v těch důležitých odvětvích, která mají uspokojovat rozsáhlé potřeby početného obyvatelstva, je v každém oboru práce zaměstnán tak obrovský počet dělníků, že je vyloučeno, aby všichni pracovali v téže dílně. Stěží jich uvidíme najednou více než jenom ty, kteří pracují na jediném úseku. A tak, přestože při takové výrobě může být práce ve skutečnosti rozdělena na mnohem více složek než v oněch méně významných výrobních odvětvích, není tam ona dělba ani zdaleka tak zřejmá, a došla tudíž mnohem menšího povšimnutí.

Uvedu pro to příklad z jednoho výrobního odvětví téměř bezvýznamného, kde však dělba práce budila často pozornost, totiž ze špendlíkářství. Dělník, který nebyl vyučen tomuto oboru (z něhož dělba práce udělala zvláštní povolání) a který nebyl obeznámen s užíváním příslušných strojů (k jejichž vynalezení pravděpodobně vedla dělba práce), sotva by dokázal vyrobit za den jediný špendlík, byť by se snažil sebevíc, a určitě by jich nedovedl vyrobit dvacet. Ale nyní se v tomto odvětví pracuje tak, že nejen celá tato práce je zvláštním povoláním, nýbrž nadto je rozdělena v jistý počet oborů, jež jsou

většinou rovněž zvláštními povoláními. Jeden člověk drát vytahuje, druhý jej narovná, třetí jej stříhá, čtvrtý jej zaostřuje, pátý jej nahore přibrušuje, aby se mohla nasadit hlavička. Zhotovení hlavičky pak vyžaduje dva nebo tři samostatné úkony; nasadit ji je práce sama pro sebe, leštění špendlíků také. Dokonce i napíchat je do papíru je zvláštní řemeslo. A tak je ona důležitá operace výroby jednoho špendlíku rozdělena asi na osmáct samostatných úkonů. V některých manufakturách provádí každý z nich jiný dělník, kdežto jinde dělá týž člověk někdy dva nebo tři samostatné úkony. Viděl jsem jednu takovou malou manufakturu, kde bylo zaměstnáno jen deset lidí, a kde proto někteří z nich vykonávali dva nebo tři samostatné úkony. Ale přes to, že byli velmi chudí, a proto nebyli nijak zvlášť vybaveni nutnými stroji, vyrobili všichni dohromady, když se přičinili, asi dvanáct liber špendlíků denně. Na jednu libru připadá více než čtyři tisíce špendlíků střední velikosti. A tak těch deset lidí dokázalo vyrobit za jediný den více než 48 000 špendlíků. Připadá-li tedy na každého člověka desetina ze 48 000 vyrobených špendlíků, můžeme počítat, že vyrobil za den 4800 špendlíků. Kdyby ovšem byli pracovali každý zvlášť a žádný nebyl tomuto řemeslu vyučen, jistě by žádný z nich nebyl dokázal vyrobit za den ani dvacet špendlíků, a snad ani jediný. To ovšem není ani dvoustá čtyřicátá část a snad ani čtyřtisící osmistá část toho, co dovedou vykonat nyní v důsledku správné dělby práce a spojení různých pracovních úkonů.

Podobné dopady má i veškerý obchod a také dělba práce mezi zaměstnáními.

V každém jiném řemesle a každé jiné výrobě jsou výsledky dělby práce podobné, jako jsou v tomto pramálo významném odvětví, i když v mnohých se práce nedá rozdělit na tolik složek ani zjednodušit na tak prosté úkony. Pokud však dělba práce zavedena být může, způsobuje v každém řemesle úměrné zvýšení produktivní síly práce. Osamostatnění jednotlivých řemesel a povolání vplynulo podle všeho právě z této výhody. A nejdále je obvykle dovedeno v těch zemích, kde je rozvoj výroby a pokrok na nejvyšším stupni. Práci, kterou v nerozvinuté společnosti dělá jeden člověk, vykonává ve společnosti pokročilé několik lidí. V každé pokročilé společnosti rolník není obvykle ničím jiným než rolníkem, dělník v manufaktuře ničím jiným než právě dělníkem v manufaktuře. A také práce nezbytná k vytvoření jakéhokoli hotového zboží je téměř vždy rozdělena mezi velké množství dělníků. Vždyť kolik jen různých povolání se uplatňuje v každém odvětví vý-

roby plátna a vlněných tkanin, od pěstitelů lnu a chovatelů ovčí až k běličům a mandlířům plátna nebo k barvířům a soukeníkům! Povaha zemědělství vlastně ani nepřipouští dělbu práce na tolik složek ani tak naprosté odloučení jedné činnosti od druhé, jako je tomu v řemeslech a manufakturách. Oddělit práci chovatele dobytka od činnosti pěstitele tak úplně, jak je zpravidla odděleno povolání tesaře od řemesla kovářského, není možné. Přadlák je skoro vždy docela jiná osoba než tkadlec. Avšak orání, vláčení, setí zrna a sečení obilí, to všechno dělá často týž člověk. Vhodný čas pro tyto různé druhy práce přichází v různou roční dobu, a tak ani není možné, aby byl jeden člověk trvale zaměstnán jenom v některém z nich. Snad právě proto, že úplně osamostatnit všechny různé druhy práce v zemědělství je nemožné, nedrží rozvoj produktivní síly práce v tomto oboru vždycky krok s jejím rozvojem v řemeslech a manufakturách. Nejbohatší státy předčí sice své sousedy jak v zemědělství, tak i v řemeslech a manufakturách, obvykle však více vynikají svou nadřazeností v řemeslech a manufakturách než v zemědělství. Jejich pozemky jsou zpravidla lépe obdělávány, a poněvadž se jim věnuje více práce i výdajů, přinášejí v poměru k rozsahu a přirozené úrodnosti půdy větší úrodu. Tato zvýšená úrodnost je však zřídka větší o víc, než kolik prostě odpovídá zvýšené práci a zvýšeným nákladům. V zemědělství není práce bohaté země vždycky o mnoho produktivnější než práce země chudé; nebo alespoň nikdy není produktivnější v tak značné míře, jako je tomu zpravidla v řemeslech a manufakturách. Proto tedy obilí bohaté země nepřichází na trh levnější než obilí země chudé, jde-li ovšem o zboží stejné jakosti. Polské obilí je stejně laciné jako francouzské obilí této jakosti, přestože Francie je země bohatší a pokročilejší. A francouzské obilí není v obilních oblastech o nic horší a nejčastěji má skoro stejnou cenu jako obilí anglické, přestože, pokud jde o bohatství a pokročilost, je snad Francie za Anglií. Půda je však v Anglii obdělávána lépe než ve Francii a půda francouzská je prý zase mnohem lépe obdělávána než polská. Avšak třebaže chudá země může nízkou cenou a jakostí obilí i při menší vyspělosti svého zemědělství soupeřit do jisté míry se zemí bohatou, u výrobků řemesel a manufaktur si takovou konkurenci nikdy dovolit nemůže; alespoň ne tehdy, jestliže výroba tohoto zboží odpovídá půdě, podnebí a poloze oné bohaté země. Francouzské hedvábnictví má lepší a lacinější zboží než anglické, protože výroba hedvá-

bí, alespoň nyní, kdy je dovoz surového hedvábí postižen vysokými cly, neodpovídá podněbí anglickému natolik jako francouzskému. Avšak anglické železářské zboží a hrubé vlněné látky jsou tak dobré, že francouzské se s nimi vůbec nemohou měřit, a při stejné jakosti jsou i mnohem lacinější. V Polsku výrobní odvětví téměř neexistují, až na několik málo sprostších, po domácku provozovaných řemesel, bez nichž se žádná země neobejde.

Tato výhoda plyne ze tří okolností:

Za tento veliký vzestup v množství práce, kterou díky dělbě práce vykoná stejný počet lidí, je co děkovat třem různým okolnostem: předně tomu, že každý jednotlivý dělník nabude větší zručnosti; za druhé úspore času, který se zpravidla ztrácí, přechází-li se od jednoho druhu práce k jinému; a konečně tomu, že byla vynalezena celá řada strojů, které usnadňují a urychlují práci a umožňují, aby práci mnoha lidí vykonával jeden člověk.

(1) zvětšení zručnosti.

Za prvé: větší zručnost dělníka nesporně zvyšuje množství práce, kterou může vykonat. A jelikož dělba práce omezuje činnost každého člověka na nějaký jednoduchý úkon a dělá z tohoto úkonu jeho jediné životní zaměstnání, musí se tím velmi značně zvyšovat dělníkova zručnost. Jsem si jist, že obyčejný kovář, který je sice zvyklý zacházet s kladivem, ale není zvyklý dělat hřebíky, sotva jich dokáže vyrobit za den více než dvě stě až tři sta, musí-li se o to při nějaké zvláštní příležitosti pokusit, a budou to ještě hřebíky tuze špatné. Kovář, který sice hřebíky dělat dovede, ale hřebikářství nebylo až dosud jeho jediným nebo hlavním zaměstnáním, málokdy dokáže, i když se sebevíc přičiní, vyrobit za den osm set až tisíc hřebíků. Viděl jsem několik chlapců mladších dvaceti let, kteří se nikdy nevěnovali žádnému jinému oboru než hřebikářství, a když si popílili, dokázal každý z nich vyrobit za den více než dva tisíce tři sta hřebíků. Vyrobit hřebík však není věc právě nejllehčí. Týž člověk rozdmýchává měchy, prohrabuje oheň, a když je třeba, příkládá, rozžhavuje železo a vykovává každíčkou část hřebíku; a to si k ukování hlavičky musí vzít jiné nástroje. Rozličné pracovní úkony, na něž se rozpadá výroba špendlíku nebo kovového knoflíku, jsou všechny mnohem jednodušší a zručnost člověka, pro něhož byly po celý život jediným zaměstnáním, je zpravidla mnohem větší. Některé pracovní úkony se u těchto řemesel provádějí s takovou rychlostí, že by si nikdo, kdo to skutečně na vlastní oči neviděl, nedovedl představit, co lidská ruka může dokázat.

(2) úspory času

Za druhé: výhoda vyplývající z ušetřeného času, který se obyčejně ztrácí při přecházení od jednoho druhu práce k jinému, je mnohem větší, než bychom si hned na první pohled dovedli představit. Je nemožné přecházet nějak zvlášť rychle od jedné práce k druhé, která se provádí někde jinde a docela jinými nástroji. Venkovský tkadlec, který obdělává malé hospodářství, musí ztrácet velmi mnoho času přecházením od tkalcovského stavu na pole a z pole zase ke stavu. Jestliže se dvojitá práce může dělat v jedné dílně, je ztráta času nepochybně mnohem menší. Avšak i tehdy je velmi značná. Když člověk přeruší jednu práci a má začít s novou, počíná si zpravidla trochu líknavě. Málokdy se hned pustí do nové práce skutečně rychle a důkladně; nedovede se jí hned přizpůsobit a po nějakou dobu se spíše poflakuje, než aby pracoval účelně. Každý pracující venkovan, který musí každou půlhodinu měnit práci i nástroje, a po celý život téměř každý den provádí dvacateru různou činnost, osvojí si přirozeně, nebo spíše nezbytně, zvyk loudat se a pracovat nedbale a pomalu. Tento zvyk z něho skoro vždy udělá člověka netečného a líného, neschopného jakéhokoli vypětí, třeba i v případech nejnaléhavějších. Již sama tato okolnost, nepřihlížíme-li již k nedostatku zručnosti, musí vždy značně snížit množství práce, kterou je schopen vykonat.

a (3) použití strojů objevených dělníky

Za třetí: každý musí vidět, jak velice práci usnadňuje a urychluje použití vhodných strojů. Není třeba uvádět příklad. Zmíním se tedy jen o tom, že všechny tyto stroje, které práci tolik usnadňují a urychlují, byly podle všeho vynalezeny především díky dělbě práce. Snazší a rychlejší způsoby k dosažení jakéhokoli cíle objeví lidé mnohem spíše tehdy, když je veškerá jejich pozornost soustředěna na jediný cíl, než když se tříští na množství různých věcí. A v důsledku dělby práce se musí přirozeně celá pozornost každého člověka soustředit na jedinou velmi jednoduchou věc. Dá se proto zřejmě přepokládat, že jeden nebo druhý z lidí zaměstnaných v určitém pracovním odvětví přijde brzy na nějaký způsob, jak si práci usnadnit nebo urychlit, pokud to ovšem její povaha dovoluje. Většinu strojů užívaných v oněch manufakturách, kde je práce rozdělena na nejvíce činností, vynalezli vlastně obyčejní dělníci, kteří vesměs prováděli nějaký velmi jednoduchý pracovní úkon, a proto pochopitelně přemýšleli o tom, jak si práci usnadnit a urychlit. Každému, kdo často chodí do takových manufaktur, jistě mnohokrát ukazovali velmi pěkné stroje,

keré si takoví dělníci vynalezli proto, aby jim usnadnily a urychlily právě jejich díl práce. U prvních parních strojů býval trvale zaměstnán chlapec, který měl střídavě otvírat a zavírat spojení mezi kotlem a válcem podle toho, jak šel píst nahoru nebo dolů. Jeden takový chlapec, který si rád hrál s kamarády, si všiml toho, že spojí-li se rukojeť záklopky, která otvírá tento průchod, motouzem s jinou částí stroje, bude se záklopka otvírat a zavírat bez jeho pomoci a on bude mít čas dovádět s kamarády. A tak na jedno z nejvýznamnějších zlepšení, jež bylo na tomto stroji od jeho vynalezení provedeno, přišel chlapec, který si chtěl ušetřit práci.

nebo těmi, kdo stroje vyrábějí, a filosofovy.

Všechna zdokonalení strojů nevynalezli však rozhodně jen ti, kdo jich užívají. Když se zhotovování strojů stalo samostatným povoláním, na mnohá zdokonalení přišel důvtip těch, kdo stroje vyrábějí. Některá zlepšení jsou pak dílem těch, kteří jsou nazýváni filosofovy nebo myslitelé; jejich povoláním není něco vyrábět, nýbrž všechno pozorovat, a proto dovedou často navzájem spojit vlastnosti věcí velmi si vzdálených a velmi málo si podobných. Jak se společnost vyvíjí, stává se filosofie nebo myslitelství, jako každé zaměstnání, hlavním nebo jediným oborem a povoláním určité vrstvy občanů. Jako každé jiné zaměstnání, i ona je rozdělena na množství různých oborů, z nichž každý zaměstnává jistou skupinu filosofů. I ve filosofii, stejně jako při každé jiné činnosti, zvyšuje taková dělba práce dovednost a šetří čas. Každý jednotlivec se stává ve svém oboru lepším znalcem, vykoná se dohromady více práce a věda se tím značně obohacuje.

Odtud plyne všeobecné bohatství dobře spravované společnosti

Z dělby práce vyplývá ono mnohonásobení výroby všeho druhu, které v dobře spravované společnosti vytváří všeobecné bohatství, jež se šíří až do nejnižších vrstev lidu. Každý pracovník může prodat značné množství svých výrobků, které sám nepotřebuje. A protože je každý jiný pracovník přesně v úplně stejném postavení, může velké množství svého vlastního zboží směniti za velké množství zboží jiných lidí nebo za jeho cenu, což je vlastně totéž. On jim dodává hojnost toho, co se hodí jim, a oni mu to dostatečně vynahrazují tím, co potřebuje on. A tak do všech vrstev společnosti proniká všeobecný blahobyt.

a i hrubá halena je produktem velkého množství dělníků.

Všimněme si, jak vypadá vybavení toho nejobyčejnějšího dělníka ve vzdělané a vzkvétající zemi, a tu zjistíme, že počet lidí, z jejichž práce měla třeba jen malá část podíl na vytvoření jeho majetku, daleko přesahuje všechny představy. Tak například jeho hrubá a humpolácká halena je výsledkem spojené

práce velkého množství pracovníků. Pastýř, třídič vlny, česáč nebo mykač, barvíř, tkadlec, valchář, pazderník a mnoho jiných, ti všichni musí dát dohromady svá různá řemesla, aby vznikl i takový prostý výrobek. A k tomu kolik ještě obchodníků a formanů musí být zaměstnáno při převážení materiálů od jedněch výrobců k druhým, kteří často žijí ve velmi vzdálených částech země! Kolik jen tu bylo uzavřeno obchodů a vykonáno cest po moři, kolik loďařů, námořníků, výrobců plachet a lan muselo pracovat, aby byly svezeny ty různé přípravky, kterých užívají barvíři a které často pocházejí z nejvzdálenějších koutů světa! Kolika různých druhů práce je zapotřebí, aby byly vyrobeny nástroje toho nejposlednějšího z těchto pracovníků! Když už nemluvíme o takových složitých strojích, jako je loď námořníka a valcha valcháře nebo dokonce tkalcovský stav, všimněme si aspoň, kolik různé práce je třeba, aby se vyrobil tak jednoduchý nástroj, jako jsou nůžky, kterými ovčák stříhá vlnu. Horník, stavitel pece na tavení rudy, drvoštěp, uhlíř pálicí dřevěné uhlí, kterého se užívá v tavírně, cihlář, zedník, dělník obsluhující pec, sekerník, hutník, kovář, ti všichni musí dát dohromady svá řemesla, aby vyrobili nůžky. Kdybychom stejným způsobem probírali všechny jednotlivé části dělníkovy oděvu a zařízení jeho domácnosti, hrubou plátěnou košili, kterou nosí na těle, boty, jež mu chrání nohy, postel, na které líhá, a všechny ty různé předměty, z nichž se postel skládá, kuchyňské ohniště, na kterém si připravuje potravu, uhlí, jehož k tomu užívá a jež bylo vykopáno z útrob země a přivezeno snad dlouhou cestou po moři i po souši, všechny ostatní věci v jeho kuchyni, všechny potřeby pro jeho stůl, nože a vidličky, hliněné nebo cínové talíře, do kterých si odděluje potravu a ze kterých jí, ty různé pracovníky, kteří jsou zaměstnáni tím, že pro něho vyrábějí chléb a pivo, skleněné okno, jež vpouští dovnitř teplo a světlo a chrání příbytek před větrem a deštěm (kolik dovednosti a umění bylo třeba k vyrobení této krásné a blahodárné vymoženosti, bez níž by si naše severní končiny sotva mohly dopřát pohodlné bydlení!), a také nástroje všech těch různých pracovníků zaměstnaných při vytváření těchto různých věcí, jež mu zpříjemňují život; kdybychom tedy, jak říkám, probírali všechny tyto věci a uvážili, kolik různých druhů práce se při každé z nich uplatňuje, uvědomili bychom si, že bez pomoci a spolupráce mnoha tisíců lidí by si nemohl žít ani ten nejposlednější člověk v pokročilé zemi tak, jak si žije, třebaže jeho způsob života mylně možná

považujeme za pramálo pohodlný. Srovnáme-li jeho pohodlí s marnotratnějším přepychem velmožů, musí se ovšem zdát neobyčejně prosté. A přece je možná pravda, že pohodlí některého evropského knížete není vždycky tak vysoko nad pohodlím pilného a šetrného rolníka, jak vysoko je zase pohodlí tohoto nad pohodlím mnohého afrického krále, neomezeného vládce nad životy a svobodou deseti tisíc nahých divochů.

O zásadě, na níž je založena dělba práce

Dělba práce vyplývá ze sklonu k vyměňování daného lidskou povahou.

Tento sklon nalézáme v samotném člověku.

Dělba práce, z níž vyplývá tolik výhod, nebyla vytvořena lidskou moudrostí, která ono všeobecné bohatství, jež vyrůstá z dělby práce, předvídá a zamýšlí. Je to nezbytný, ač velmi pomalu a postupně se rozvíjející následek jistého sklonu lidské povahy, kterému vůbec nejde o užitek tak rozsáhlý. Je to sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou.

Není teď naším úkolem zkoumat, zda je tento sklon jedním z původních základních rysů lidské povahy, jež se nedají popsat podrobněji, nebo zda je to nutný následek schopnosti myslet a mluvit, což se zdá pravděpodobnější. Je společný všem lidem a nebyl shledán u žádného jiného druhu živočichů, kteří sotva znají takový nebo nějaký jiný druh dohody. Když se dva chrtí ženou za jedním zajícem, dělá to někdy dojem, jako by jednali v nějakém dorozumění. Jeden ho nadhání druhému anebo se ho snaží chytit sám, když mu ho druhý nadežene. To však není výsledek nějaké dohody, nýbrž náhodná shoda, že se jejich chtivost soustředí v určitou dobu na týž předmět. Nikdo ještě neviděl, aby nějaký pes poctivě a s rozmyslem vyměňoval s nějakým jiným psem jednu kost za jinou. Nikdo ještě neviděl, aby nějaké zvíře naznačovalo svými pohyby a přirozenými zvuky jinému: tohle je moje a to je tvoje; jsem ochoten dát ti za tamto tohle. Když chce nějaké zvíře buď od člověka, nebo od jiného zvířete něco dostat, nemá žádné jiné přemlouvací prostředky, než že se snaží získat přízeň toho, od koho si něco žádá. Štěně se lísa ke své mámě a křepelák hledí upoutat pozornost svého pána, který právě obědvá, tisícerm všelijakých kousků, když chce, aby mu dal nažrat. Vůči svým bližním užívá někdy člověk stejných prostředků, a nedovede-li je přimět, aby jednali tak, jak chce on, pokouší se získat jejich přízeň všemožným lísáním a dotěrným dolézáním. Na to ovšem nemá pokaždé čas. Ve vzdělané společnosti potřebuje neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, a téměř celý jeho život stěží stačí k tomu, aby získal přátelství několika

málo osob. Téměř u každého jiného druhu živočichů je každý dospělý jednatel úplně samostatný, a pokud je v přirozeném stavu, nepotřebuje pomoc žádného jiného tvora. Člověk je však stále závislý na pomoci svých bližních, a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich sebelásky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. Nabízí-li kdo druhému jakýkoli výměnný obchod, navrhuje toto: dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty. To je smysl každé takové nabídky. A takto také získáváme jeden od druhého valnou většinu oněch úsluh, které potřebujeme. Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sobectví, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít. Nikdo nechce být závislý především na dobrodiní svých spoluobčanů, leda žebrák. A dokonce ani žebrák na něm není závislý úplně. Pravda, celý základ jeho životních prostředků mu dává dobročinnost přejících lidí; přestože takto dostane v podstatě všechny nutné životní prostředky, nedostává je, a ani je nemůže dostávat tak, jak je potřebuje. Většinu svých běžných potřeb uspokojuje stejně jako jiní lidé dohodou – výměnou a koupí. Za peníze, které mu dá jeden člověk, si koupí jídlo. Staré šaty, jež mu věnuje jiný, vymění za jiné staré šaty, které mu lépe padnou, nebo za přístřeší, stravu, anebo za peníze, jimiž si může zaplatit buď jídlo, šaty, nebo přístřeší, podle toho, co potřebuje.

Většinu vzájemných úsluh, které právě potřebujeme, získáváme tedy jeden od druhého dohodou, výměnou a koupí; též sklon k provozování výměnného obchodu vede i k původní dělbě práce. V některém pastýřském nebo loveckém kmenu vyrábí například jistý člověk luky a šípy rychleji a dovedněji než kdokoli jiný. Často je vyměňuje za dobytek nebo zvěřinu svých druhů. A nakonec zjistí, že tak může získat dobytek a zvěřinu více, než kdyby se vydal na lov sám. A tak, protože dbá o vlastní prospěch, stane se výroba luků a šípů jeho hlavním zaměstnáním a on se stane jakýmsi zbrojířem. Jiný člověk vynikne zase zručností při roubení a pokrývání malých chatrčí nebo přenosných obydlí. Zvykne si pomáhat takto svým sousedům a ti mu dávají za odměnu rovněž dobytek a zvěřinu; nakonec shledá, že je v jeho zájmu věnovat se úplně tomuto povolání; stane se z něho jakýsi tesař. A stejně se třetí sta-

Je motivován zájmem každého člověka a vede k dělbě práce.

ne kovářem nebo kotlářem, čtvrtý jirchářem nebo upravovačem koží, hlavní to části oděvu divochů. A tak jistota, že všechno to nadbytečné množství produktů vlastní práce, které sám nemůže spotřebovat, dokáže vyměnit za takové produkty práce jiných lidí, které se mu mohou hodit, povzbuzuje člověka k tomu, aby se věnoval tomu či onomu povolání, a své schopnosti nebo nadání, které snad pro ten který druh práce má, přestvoval a co nejvíce zdokonaloval.

Tím dává vzniknout rozdílu ve schopnostech, které jsou významnější než rozdíly dané přírodou

Rozdíl v přirozeném nadání jednotlivých lidí je ve skutečnosti mnohem menší, než si uvědomujeme. Velmi rozdílné nadání, které zdánlivě odlišuje dospělé lidi různého povolání, není v mnoha případech ani tak příčinou dělby práce, jako spíše jejím důsledkem. Rozdíl mezi příslušníky nejdůležitějších povolání, například mezi filosofem a pouličním nosičem, není myslím dán ani tak přírodou, jako spíše obyčejem, zvykem a vzděláním. Když přišli na svět, byli si po prvních šest nebo osm let života možná velmi podobní; ani jejich rodiče, ani jejich druhové nepozorovali žádný nápadný rozdíl. Asi v tomto věku nebo o málo později začnou pracovat ve velmi odlišných zaměstnáních. Teprve tehdy se ukáže různost jejich schopností a postupně se prohlubuje, až nakonec domyšlivost filosofova sotva připustí jakoukoli podobnost. Avšak nebyť onoho sklonu obchodovat a vyměňovat, každý člověk by si musil všechny nutné životní prostředky a věci život zpřijemňující, které by chtěl mít, opatřovat sám. Všichni by musili vykonávat stejné povinnosti a stejnou práci a nedošlo by k takovému rozdělení povolání, jež právě způsobilo větší rozdíly v schopnostech.

a činí je užitečnými.

Tento sklon vede nejen k onomu tak nápadnému rozlišení schopností mezi lidmi různého zaměstnání, nýbrž činí také toto rozlišení užitečným. Ve schopnostech jednotlivých skupin zvířat, která se počítají k jednomu druhu, bývá od přírody mnohem nápadnější rozdíl, než jaký se podle všeho vyskytuje u lidí dříve, než na ně začnou působit zvyklosti a vzdělání. Svým vzděláním a sklony se filosof původně od pouličního nosiče ani zdaleka tak neliší jako mastif od chryta nebo chrt od křepeláka anebo ten zase od psa ovčáckého. Tato různá plemena zvířat, třebaže všechna náleží k témuž druhu, jsou si sotva nějak navzájem užitečná. Silnému mastifovi není vůbec nic platná rychlost chryta ani bystrost křepeláka nebo učenlivost ovčáckého psa. Účinky těchto různých schopností a vloh se nedají pro nedostatek sklonů k obchodování a vyměňování

spojit dohromady, a tak ani v nejmenším nepřispívají k pohodlnějšímu životu psů vůbec. Každé z těchto zvířat se musí žít i chránit samo, odděleně a samostatně, a ze všech těch různých schopností, jimiž příroda nadala jeho druhy, nemá nejmenší výhodu. U lidí jsou však ty nejodlišnější schopnosti k vzájemnému užítku. Různé produkty jednotlivých schopností přicházejí díky všeobecnému sklonu k obchodování a vyměňování, abych tak řekl, do společného skladu, kde si každý člověk může z plodů nadání jiných nakoupit to, co právě potřebuje.

KAPITOLA III

Dělba práce je omezena rozsahem trhu

Dělba práce je omezena rozsahem trhu.

Jako je schopnost vyměňovat příčinou dělby práce, tak je rozsah této dělby vždycky nutně omezen rozsahem oné schopnosti nebo, jinými slovy, rozsahem trhu. Když je trh příliš malý, nemůže nikoho podněcovat k tomu, aby se cele věnoval jednomu zaměstnání, poněvadž by nebyl s to všechno ono nadbytečné množství produktů vlastní práce, jež nemůže sám spotřebovat, vyměnit za takové produkty práce jiných, které by potřeboval.

Mnohé obchody lze uskutečňovat pouze ve městech.

Jsou některé druhy práce, a to i práce nejnižšího řádu, které se nedají provozovat nikde jinde než ve velkém městě. Tak například nosič by si nemohl najít zaměstnání a obživu nikde jinde. Vesnice je pro něho příliš úzké pole působnosti a dokonce i obyčejné městečko je stěží dost velké, aby mu mohlo poskytnout trvalé zaměstnání. Na samotách a v dědinkách, jež jsou roztroušeny v kraji tak málo obydleném, jako je Skotská vysočina, musí být každý rolník pro svou rodinu řezníkem, pekařem i sládkem. Za takových okolností se dá sotva čekat, že i kováře, tesaře nebo zedníka najdeme od sebe na menší vzdálenost než dvacet mil. Ony roztroušené usídlené rodiny, které mají nejbližšího souseda na osm až deset mil cesty, se musí naučit vykonávat samy značné množství drobnějších prací, na něž by si v hustěji obydleném kraji přizvaly na pomoc řemeslníky. Venkovští řemeslníci musí skoro všude provádět nejrůznější práce, které si jsou příbuzné jen tím, že se při nich užívá stejného druhu materiálu. Venkovský tesař se zabývá každou prací, při níž se něco dělá ze dřeva, venkovský kovář každou prací, která má co dělat s železem. Tesař je tu nejenom tesařem, ale i truhlářem, dělajícím práci hrubou i jemnou, a dokonce i řezbářem, právě tak jako je kolářem, pluhařem a výrobcem vozů. Zaměstnání kovářova jsou ještě pestřejší. Je vyloučeno, že by v odlehlých a vnitrozemských částech Skotské vysočiny mohlo být dokonce takové řemeslo,

Vývoz byl podporován vrácením (refundací) cla, vývozními subvencemi, výhodnými obchodními smlouvami s cizími státy a konečně zakládáním kolonií v dalekých zemích.

Refundace cla se povolovala ve dvou případech: jestliže tuzemské výrobky podléhaly clu nebo spotřební dani, při jejich vývozu se tyto poplatky často vracely, a to buď zcela, nebo zčásti; jestliže se cizozemské zboží podléhající clu dovezlo proto, aby bylo zase vyvezeno, clo se při jeho vývozu někdy buď zcela, nebo zčásti vracelo.

Vývozní subvence se udělovaly na podporu nových odvětví výroby nebo jiného podnikání, o kterých se soudilo, že si zasluhují zvláštní podpory.

Výhodnými obchodními smlouvami získávala země pro své zboží a pro své obchodníky v cizích státech zvláštní výhody, přesahující výhody, jichž požívaly jiné země.

Při zřizování osad v dalekých zemích zabezpečovala si země pro své zboží a pro své obchodníky nejen zvláštní výsady, ale často i monopol.

Výše uvedené dva druhy dovozních omezení spolu s těmito čtyřmi druhy podpor dovozu, to je šest základních prostředků, jimiž chce obchodní soustava (merkantilismus) napomáhat zemím dosáhnout příznivé obchodní bilance a tak v nich zvětšovat množství zlata a stříbra. Budu se každým z nich zabývat ve zvláštní kapitole, nebudu si při tom již příliš všimát toho, jak prý přivádějí do země peníze, budu hlavně zkoumat, jak může každý působit na roční produkt v zemi. Podle toho, zda vedou k zvýšení, nebo k snížení hodnoty tohoto ročního produktu, musí zřejmě přispět i k zvětšení nebo k zmenšení skutečného bohatství a důchodu země.

Jednotlivými druhy dovozních omezení a podpor vývozu se budeme zabývat v příštích šesti kapitolách.

KAPITOLA II

O omezeních dovozu cizozemského zboží, které lze vyrábět doma

Vysoká cla a úplný zákaz dovozu jsou běžný způsob zabezpečení monopolu jednotlivým domácím výrobám.

Tím, že se, ať již vysokými cly nebo naprostým zákazem, omezuje dovoz cizozemského zboží, které lze vyrábět doma, zabezpečuje se domácímu podnikání, které se věnuje jeho výrobě, na domácím trhu více méně monopol. Například zákaz dovozu jak živého dobytka, tak soleného masa zajišťuje na domácím trhu britským chovatelům dobytka monopol v jatečném mase. Podobně výhodné postavení dávají pěstitelům tohoto zboží vysoká cla na dovoz obilí, která se v dobách průměrné úrody rovnají zakazu. Pro vlnářství je stejně výhodný zákaz dovozu cizozemského vlněného zboží. Hedvábnictví získalo nedávno totéž výhodné postavení, ačkoli pracuje vesměs se surovinami cizozemskými. Plátenictví takové výhodné postavení dosud nezískalo, ale rychle k němu spěje. I mnoho jiných odvětví manufakturní výroby získalo takto ve Velké Británii u jejího obyvatelstva buď úplný, nebo téměř úplný monopol. Kdo není dobře obeznámen s celními zákony, může si sotva učinit představu o tom, kolik nejrozmanitějšího zboží se nesmí do Velké Británie dovážet, a to buď vůbec, nebo za jistých okolností.

Monopol představuje podporu pro chráněný druh podnikání, ale nezvyšuje úhrnou výrobu ani výrobě nedává nejvýhodnější směr.

O tom, že monopol na domácím trhu často znamená pro ten druh podnikání, který jej získal, velkou podporu a že tam pak často přichází větší díl práce i kapitálu společnosti, než by tam přešlo jinak, nelze pochybovat. Ale zda monopol vede k zvýšení celkové výroby společnosti nebo dává této výrobě nejvýhodnější směr, není snad již tak docela nepochybné.

Počet pracovníků nemůže převýšit jistý poměr ve vztahu ke kapitálu ve společnosti

Úhrm podnikání společnosti nemůže být nikdy vyšší, než na kolik stačí kapitál této společnosti. Počet pracovníků, které může zaměstnat ten neb onen člověk, musí být v jistém poměru k jeho kapitálu, a právě tak i počet těch, kteří mohou být neustále zaměstnáni všemi členy celé společnosti, musí být

v jistém poměru k úhrnu jejího kapitálu a nemůže nikdy uvedený poměr překročit. Žádné opatření v oblasti obchodu není s to zvětšit rozsah podnikání společnosti na větší, než jaký stačí vydržovat její kapitál. Může pouze odvádět část podnikání směrem, kterým by se jinak patrně nedalo, a není vůbec jisté, zda je tento směr pro společnost prospěšnější než směr, jímž by se podnikání rozvíjelo samo o sobě.

Každý jednotlivec se neustále snaží vymyslet pro kapitál, s nímž může volně nakládat, nejvýnosnější uplatnění. Má ovšem na zřeteli prospěch vlastní, a nikoli prospěch společnosti. Ale právě to, že mu jde o vlastní prospěch, vede ho přirozeně nebo spíše nutně k tomu, že svého kapitálu nejraději používá způsobem pro společnost nejprospěšnějším.

Za prvé: každý jednotlivec se snaží použít svého kapitálu co nejbližší domova, a tudíž i v co největší míře na podnikání domácí, ovšem vždy za předpokladu, že mu jeho kapitál vynese obvyklý nebo jen o málo menší než obvyklý zisk.

Tak velkoobchodník dává při stejném nebo téměř stejném zisku přirozeně přednost vnitřnímu obchodu před obchodem zahraničním a tomuto před obchodem zprostředkovatelským. Ve vnitřním obchodě neztrácí nikdy svůj kapitál nadlouho z dohledu, jak tomu často bývá, obchoduje-li s cizinou. Může lépe poznat povahu a poměry lidí, kterým důvěřuje, a kdyby se stalo, že by byl podveden, zná lépe zákony země, ke kterým se musí utéci o pomoc. Při obchodě zprostředkovatelském je kapitál obchodníka jakoby rozdělen mezi dvě cizí země a nic se z něho nutně nemusí dostat domů nebo pod jeho přímý dohled a správu. Kapitál, kterého používá amsterodamský obchodník k dopravě obilí z Královce do Lisabonu a k dopravě ovoce a vína z Lisabonu do Královce, musí být zpravidla z poloviny v Královci a z poloviny v Lisabonu. Do Amsterodamu se z tohoto kapitálu nemusí dostat vůbec nic. Přirozeným sídlem takového kupce by měl být buď Královec, nebo Lisabon, a jen za velmi mimořádných okolností by se mohl rozhodnout bydlet raději v Amsterodamu. Avšak neklid, jež pociťuje proto, že je od svého kapitálu vzdálen, přiměje ho zpravidla k tomu, že část zboží z Královce, které je určeno pro trh v Lisabonu, a část zboží lisabonského, které je určeno pro trh v Královci, odveze do Amsterodamu. Ačkoliv pak musí nutně dvakrát platit za nakládání a vykládání a musí platit i některé poplatky a cla, docela rád se smiřuje s těmito mimořádnými výdaji, jen aby měl vždy část svého kapitálu

a zájmem každého člověka je hledat takové využití kapitálu, kterí je pro společnost nejvýnosnější.

(1) Snaží se využít svého kapitálu co nejbližší domova.

pod svým dohledem a mohl si s ním volně nakládat; a tak se každá země, která má poněkud větší účast na obchodě zprostředkovatelském, stává vždy hlavním skladem neboli společným tržištěm pro zboží všech zemí, pro které provozuje obchod. Obchodník, aby si ušetřil druhé nakládání a vykládání, hledí vždy prodat co nejvíce zboží ze všech těchto různých zemí doma a tak ze svého obchodu zprostředkovatelského hledí učinit, pokud to jde, obchod zahraniční. Stejně i obchodník, který se zabývá zahraničním obchodem, je vždy rád, může-li při stejném nebo téměř stejném vysokém zisku co nejvíce zboží nashromážděného pro cizí trhy prodat doma. Promění-li takto, pokud to jen jde, svůj zahraniční obchod v obchod vnitřní, ušetří si nebezpečí a potíže spojené s vývozem. Domov se takto stává středem, kolem kterého kapitál obyvatelů každé země, možno-li tak říci, neustále obíhá a ke kterému vždy tíhne, i když zvláštní příčiny jej od něho někdy vzdalují, takže se ho pak používá v místech vzdálenějších. Ale, jak jsem již ukázal, kapitál použitý ve vnitřním obchodě nutně doma uvádí do pohybu více práce a poskytuje důchod a práci většímu počtu obyvatel země než stejný kapitál použitý v obchodě zahraničním; a kapitál použitý v zahraničním obchodě je pak ve stejné výhodě proti stejnému kapitálu použitému v obchodě zprostředkovatelském. Proto při stejném nebo aspoň téměř stejném zisku je každý jednotlivec přirozeně rád, může-li použít kapitálu tak, aby to co nejvíce přispělo výrobě domácí a poskytl příjem a zaměstnání co největšímu počtu lidí jeho země.

Za druhé: každý jednotlivec, který použije svého kapitálu k podpoře výroby doma, nutně se snaží řídit tuto výrobu tak, aby její produkt měl co největší hodnotu.

Produkt výroby je to, oč se zvyšuje hodnota suroviny, která se při výrobě zpracovává. Podle toho, jak velká nebo malá je hodnota tohoto produktu, budou velké nebo malé i zisky podnikatele. Ale na podporu výroby používá každý kapitálu jediné kvůli zisku, a proto se bude vždy snažit použít ho na podporu takového odvětví výroby, jehož produkt bude pravděpodobně mít největší hodnotu neboli dá se směniti za největší množství peněz nebo jiného zboží.

Ale roční důchod každé společnosti se vždy přesně rovná směnné hodnotě celkového ročního produktu její práce neboli, lépe řečeno, je s touto směnnou hodnotou naprosto totožný. Ježto se tedy každý jednotlivec co nejvíce snaží použít svého kapitálu k podpoře domácí výroby a tuto výrobu řídit tak, aby

(2) Snaží se vyrobit co největší možnou hodnotu.

její produkt měl co největší hodnotu, pracuje tím nutně k tomu, aby roční důchod společnosti co nejvíce zvýšil. Ani mu zpravidla nejde o to, aby prospěl zájmu veřejnému, a nebývá si toho ani vědom, jak mu prospívá. Tím, že podporuje raději výrobu doma než výrobu cizí, sleduje jen své vlastní zabezpečení, a tím, že tuto výrobu řídí tak, aby její produkt měl co největší hodnotu, sleduje jen svůj vlastní zisk; jako v mnoha jiných případech, vede ho tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. A to, že jemu o nic takového nejde, nemusí být vždy společnosti nějak na újmu. Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu společnosti účinněji, než když mu chce opravdu prospět. Nikdy ještě, pokud vím, neudělali mnoho dobrého lidé, kteří předstírali, že provozují nějakou činnost pro dobro společnosti. U obchodníků není ovšem takovéto předstírání nijak zvlášť běžné, a není ani nijak zvlášť třeba jim je rozmlouvat.

V kterém odvětví domácí výroby se dá jeho kapitálu použít a kde bude mít pravděpodobně největší hodnotu, to posoudí každý jednotlivec podle místních poměrů mnohem lépe, než to pro něho dovede posoudit kterýkoli státník nebo zákonodárce. Státník, který by se pokusil nařizovat soukromým osobám, jak by měly použít svého kapitálu, nejenže by bral na sebe naprosto zbytečnou starost, ale osoboval by si pravomoc, jakou nelze bez nebezpečí svěřit nejen žádnému jednotlivci, ale ani celé nějaké radě, a která by nebyla nikde tak nebezpečná jako v rukou člověka, který by byl tak pošetilý a troufalý, že by se cítil povolán ji vykonávat.

Dát tuzemským výrobkům toho neb onoho druhu na domácím trhu monopol znamená do jisté míry nařizovat soukromým osobám, jakým způsobem by měly naložit se svým kapitálem, a takové opatření musí být téměř vždy zbytečné nebo škodlivé. Může-li být domácí výrobek dodán na trh stejně levně jako výrobek cizí, pak je toto opatření zřejmě zbytečné; nemůže-li, pak musí být vždycky škodlivé. Každá prozíravá hlava domácnosti se řídí zásadou nepokoušet se nikdy vyrábět doma to, co by takto stálo více, než kdyby se to koupilo. Krejčí se nepokouší šít si sám boty, ale kupuje je u ševce. Švec se nepokouší šít si sám šaty, ale zaměstnává krejčího. Rolník se nepokouší ani o jedno, ani o druhé, ale zaměstnává tyto dva řemeslníky. Všichni nahlízejí, že je v jejich zájmu vynaložit celou svou příčinlivost někde, kde mají proti svým krajanům nějakou výhodu, a za část produktu své práce nebo, což je totéž,

Jednotlivec dokáže tyto věci posoudit mnohem lépe než státník.

Vysoká cla a zákazy dovozu vedou lidi k využití kapitálu při domácí výrobě toho, co by mohli levněji dovézt ze zahraničí.

za cenu této části si pak kupovat všechno ostatní, co ještě potřebují.

Pro stát i pro jednotlivce je pošetilé vyrábět něco, co lze koupit levněji.

Co je prozíravé v počínání každé domácnosti, může být sotva pošetilé i v počínání velké říše. Může-li nám cizí země dodávat některé zboží levněji, než si je můžeme vyrábět sami, je lépe toto zboží od ní kupovat za část produktu naší práce, kterou vynaložíme takovým způsobem, jaký je pro nás prospěšný. Celková práce v zemi se tak nezmenší o nic více, než jak je tomu u zmíněných řemeslníků, neboť je vždy úměrná kapitálu, který ji zaměstnává, ale dovolí se jí prostě, aby si našla způsob, jak by se jí mohlo využít co nejvýhodněji. A nejvýhodněji se jí přece nevyužije, vynakládá-li jí někdo za něco, co se dá za ni nakoupit levněji, než to ona sama dokáže vyrobit. Hodnota jejího ročního produktu jistě více méně poklesne, odvádí-li se od toho, aby zhotovovala zboží zřejmě větší hodnoty než to, které je nucena vyrábět. Podle tohoto předpokladu přišlo by levněji nakupovat toto zboží v cizině než vyrábět je doma. Kdyby se tedy výroba byla ponechala ve svém přirozeném chodu, bývalo by se toto zboží dalo nakupovat z ciziny za pouhou část zboží nebo za pouhou část ceny zboží, které by se bývalo při použití stejného kapitálu vyrobilo doma. Takto se tedy v zemi výrobní činnost odvádí od výnosnějších způsobů uplatnění k méně výnosným a směnná hodnota jejího ročního produktu musí se nutně každým takovým opatřením snižovat, místo aby se, jak bylo úmyslem zákonodárce, zvyšovala.

Někdy lze pomocí regulací založit manufakturu dřívě, než by bývalo jinak bylo možné, ale tím se zpomalí hromadění kapitálu.

Ten neb onen výrobek řemesla nebo manufaktury lze ovšem někdy pomocí takových opatření získat dřívě, než by to bývalo možné jinak, a lze jej po nějaké době vyrábět doma stejně levně jako v cizině nebo i laciněji. Ale i když takto lze práci společnosti s prospěchem zavést do určitého řečiště dřívě, než by to bylo možné za jiných okolností, nijak z toho nevyplývá, že se takovým opatřením může někdy zvětšit úhrn práce v této společnosti nebo její celkový důchod. Práce společnosti může přibývat jen úměrně s přibýváním kapitálu a jejího kapitálu může přibývat jediné úměrně s tím, co se dá postupně ušetřit z jejího důchodu. Přímým důsledkem každého takového opatření je to, že se důchod společnosti zmenší, a co zmenšuje její důchod, jistě nebude zvětšovat její kapitál rychleji, než jak by se býval zvětšoval sám od sebe, kdyby se bývala jak kapitálu, tak práci ponechala volnost, aby si samy našly své přirozené uplatnění.

I kdyby si země daný druh manufaktury vůbec neopatřila, mohla by být i tak stále stejně bohatá.

Nikdo nenavrhuje, aby jedna země soutěžila s jinou zemí, která má velké přirozené výhody, ale je stejně nesmyslné soutěžit i se zeměmi s menšími výhodami, ať již přirozenými či získanými.

Z vysokých cel a zákazů mají největší prospěch obchodníci a majitelé manufaktur.

I kdyby si bez takových opatření společnost daný druh manufaktury vůbec neopatřila, nemusela by proto ještě být v některém období svého trvání chudší. Celý její kapitál i práce by se daly přece v každé době jejího trvání vynaložit k zhotovení jiných předmětů, ale tak, že by to bylo v té době nejvýnosnější. V každém období by mohl být její důchod tak velký, jak by to jen dovolil její kapitál, a jak kapitál, tak důchody by se mohly zvětšovat tak rychle, jak je to jen možné.

Přirozené výhody, jež má při výrobě určitého zboží jedna země nad druhou, jsou někdy tak velké, že celý svět uzná, že soutěžit s takovými zeměmi prostě nelze. Ve Skotsku se dají pomocí skleněných tabulí, pařeníšť a sklenic vypěstovat velmi dobré hrozny a dá se z nich vyrobit i velmi dobré víno, vynaloží-li se na to asi třicetnásobek sumy, za kterou se dá stejně dobré víno dovézt z ciziny. Byl by to rozumný zákon, který by zakazoval dovoz všeho cizího vína jedině proto, aby pomohl výrobě klaretu nebo burgundského vína ve Skotsku? Je-li tedy zřejmým nesmyslem vynakládat v zemi třicetkrát více kapitálu a práce, než by bylo třeba k nakupování stejného množství potřebného zboží v cizině, stejně podobným nesmyslem musí být, i když ne tak do nebe volajícím, používat takto byt jen o jednu třicetinu nebo jen o jednu třisetinu více kapitálu nebo práce. Okolnost, zda výhodnější postavení, které má jedna země proti druhé, je přirozené nebo získané, v této věci vůbec nerozhoduje. Pokud má jedna země výhodnější postavení, a druhá je nemá, bude pro tuto zemi vždy prospěšnější, bude-li kupovat od první země, než bude-li vyrábět. Výhodnější postavení, které má jeden řemeslník proti svému kolegovi, jenž provozuje jinou živnost, je pouze získané, a přece mají oba za to, že je pro ně výhodnější, budou-li jeden od druhého nakupovat, než si vyrábět věci, které nepatří do jejich řemesla.

Z monopolu na domácím trhu mají největší prospěch obchodníci a majitelé manufaktur. Britští chovatelé dobytka a rolníci nemají ze zákazu dovážet z ciziny dobytek a solené maso a z vysokých cel na cizozemské obilí, rovnajících se v letech průměrné úrody zákazu, ani zdaleka tak velký prospěch, jaký mají z jiných takových opatření britští obchodníci a majitelé manufaktur. Výrobky řemesel a manufaktur, zvláště jemnější, dopravují se z jedné země do druhé snadněji než obilí a dobytek. Proto se také zahraniční obchod zabývá hlavně obstaráváním a dopravou právě těchto výrobků. U výrobků řemesel a manufaktur stačí, aby cizozemští výrobci měli nějakou jen

docela nepatrnou výhodou, a budou moci prodávat levněji než výrobci naši, a to i na našem vlastním trhu. Ale k tomu, aby to mohli učinit i u nezpracovaných výrobků zemědělských, budou potřebovat převahu velmi značnou. Kdyby byl povolen volný dovoz výrobků cizozemských řemesel a manufaktur, utrpělo by tím pravděpodobně několik řemesel a manufaktur domácích, některé z nich by byly možná zcela zničeny a značná část kapitálu a práce, které se v nich dnes vynakládají, byla by nucena vyhledat si jiné uplatnění. Ale ani naprosto svobodný dovoz nezpracovaných zemědělských výrobků by nemohl mít na zemědělství té které země podobný účinek.

Svobodný dovoz zahraničního dobytka by se britských chovatelů příliš nedotkl.

Kdyby byl takto někdy uvolněn například dovoz cizozemského dobytka, mohlo by se ho dovézt tak málo, že by se to dobytkařství ve Velké Británii téměř ani nedotklo. Živý dobytek je snad jedině zboží, jehož doprava po moři je dražší než doprava po souši. Po souši jde dobytek na trh sám. Ale po moři se musí dopravovat, a to nejen dobytek sám, ale i píce pro něj a voda, což způsobuje nemalé výdaje a potíže. Doprava dobytka irského je ovšem snazší, neboť mezi Irskem a Velkou Británií je malá vzdálenost. Ale i kdyby se povolení jeho volného dovozu, uděleného nedávno pouze na omezenou dobu, změnilo v povolení trvalé, nemohlo by to zájmy britských chovatelů dobytka příliš postihnout. Tam, kde Velká Británie sousedí s Irským mořem, rozkládají se vesměs pastvinářské kraje. Pro jejich potřebu nemohl by se irský dobytek nikdy dovážet, a než by se dostal na patřičný trh, musel by se přehnat přes tento velmi rozlehlý kraj, což by bylo spojeno s nemalými výdaji a těžkostmi. Vykrmený dobytek by se tak daleko hnát nemohl. Mohl by se tedy dovážet jen dobytek chovný, a takový dovoz by se mohl křížit nikoli se zájmy krajů, kde se dobytek vykrmuje, neboť ty by z toho měly spíše jen prospěch, protože by to stlačovalo ceny chovného dobytka, nýbrž jen se zájmy krajů chovatelských. Volným dovozem irského dobytka nebudou patrně ve Velké Británii nikdy příliš dotčeny ani kraje chovatelské, čehož důkazem je snad to, že od té doby, kdy byl dovoz povolen, dovezlo se irského dobytka jen malé množství, a že se chovný dobytek i nadále prodává za slušnou cenu. Pravda, prostý lid v Irsku bránil se prý vývozu svého dobytka někdy i násilím. Ale kdyby bývali vývozcí viděli v tomto obchodu nějaký obzvláštní prospěch, mohli přece tento odpor davu snadno zdolat, neboť zákon byl na jejich straně.

Mohl by dokonce prospět krajům s vyspělým zemědělstvím na úkor horských oblastí, kde se dobytek odchovává.

Kraje, kde se vykrmuje dobytek, musí kromě toho vždy mít již velmi vyspělé zemědělství, kdežto v krajích, kde se dobytek odchovává, bývá zpravidla půda neobděláná. Vysoká cena chovného dobytka je něco jako prémie namířená proti zvelebení zemědělství, neboť zvyšuje hodnotu půdy neobděláné. Pro každou zemi s velmi vyspělým zemědělstvím by tedy bylo výhodnější si chovný dobytek dovážet než jej odchovávat doma. A provincie Holandská se prý nyní touto zásadou také řídí. V horách Skotska, Walesu a Northumberlandu se naproti tomu zemědělství příliš rozvíjet nedá a zdají se tudíž přírodou určeny za kraje, kde by se odchovával dobytek pro Velkou Británii. Naprosto svobodný dovoz cizozemského dobytka mohl by jedině zabránit tomu, aby tyto kraje, kde se dobytek odchovává, využívaly růstu počtu obyvatel v ostatních částech království a rozvoje těchto krajů, aby vyháněly ceny do přemrštěné výše a aby tak uvalovaly na všechny pokročilé a zemědělsky vyspělé části země skutečnou daň.

Svobodný dovoz soleného masa by se chovatelů také příliš nedotkl

Naprosto svobodný dovoz soleného masa nemohl by zasáhnout zájmy britských chovatelů dobytka o nic více než dovoz živého dobytka. Solené maso je zboží nejen velmi objemné, ale ve srovnání s čerstvým masem je i horší jakosti a je i dražší, protože stojí více práce a jeho příprava je spojena s většími výdaji. Mohlo by proto soutěžit leda s tuzemským masem soleným, ale nikdy ne s čerstvým. Dalo by se ho používat k zásobování lodí na daleké plavby a k podobným účelům, ale nikdy by nemohlo být podstatnou složkou potravy obyvatelstva. Ono nepatrné množství soleného masa dovezeného z Irska od uvolnění dovozu tohoto masa je pro naše chovatele důkazem provedeným cestou pokusu, že se tohoto dovozu nemusí vůbec obávat. Na cenu masa nemělo asi toto uvolnění nikdy znatelný vliv.

a ani svobodný dovoz obilí by nedopadl příliš těžce na rolníky.

Dokonce i svobodný dovoz cizozemského obilí mohl by se dotknout zájmů britských rolníků jen velmi nepatrně. Obilí zabere ještě více prostoru než maso. Doprava libry pšenice v ceně jednoho penny stojí stejně jako doprava libry masa v ceně čtyř pencí. To, že se i v dobách největší neúrody dováželo cizozemského obilí jen málo, může naše rolníky přesvědčit, že se nemají co obávat naprosto svobodného dovozu. Podle velmi dobře zpraveného autora sbírky pojednání o obchodu s obilím⁹⁴ činí průměrné množství obilí všeho druhu dovezeného za

rok pouze 23 728 kvartů a nepřesahuje $\frac{1}{571}$ roční spotřeby. Protože však v úrodných letech vede vývozní subvence k většímu vývozu obilí, musí v letech nedostatku vést k tomu, že se dováží více, než kolik by se při nynějším stavu zemědělství dovezlo jinak. Vývozní subvence tu není prostředkem k tomu, aby dobrá úroda jednoho roku mohla vyrovnat nedostatek roku druhého, a protože se subvencí průměrné množství vyvezeného obilí nutně zvyšuje, musí se za nynějšího stavu zemědělství nutně zvyšovat i průměrné množství dováženého obilí. Nebýt subvence, dováželo by se pravděpodobně za rok v průměru méně obilí než dnes, neboť by se ho méně vyváželo. Obchodníci s obilím, kteří dopravují obilí mezi Velkou Británií a cizími zeměmi, měli by mnohem méně práce a byli by možná dost postiženi, ale majitelé panství a rolníci byli by patrně postiženi pramálo. Proto jsem také největší starost o obnovení a udržení premií pozoroval ani ne tak u majitelů panství a rolníků, jako spíše u obchodníků s obilím.

Majitelé panství a rolníci jsou méně ovládnáni myšlenkou monopolu než obchodníci a majitelé manufaktur.

K velké cti majitelů panství a rolníků budiž řečeno, že jsou tou neblahou myšlenkou monopolu ovládnáni vůbec nejméně. Majitele velké manufaktury někdy poleká, založí-li někdo ne dále než dvacet mil od něho jiný podnik stejného druhu. Holandský majitel vlnařské manufaktury v Abbeville si vymínil, že se na třicet hodin chůze od města nezřídí žádný podnik stejného druhu. Naproti tomu rolníci a majitelé panství svým druhům ze sousedních chalup a panství ve zvelebování zemědělství zpravidla spíše ochotně pomáhají, než aby jim v tom překáželi. Nemají žádná taková tajemství, jako má většina řemeslníků a majitelů manufaktur, nýbrž každou novou praktiku, která se jim osvědčila, sdělí zpravidla docela rádi svým sousedům a hledí ji co nejvíce rozšířit. Starý Cato říká: „Pius Quaestus stabilissimusque, minimeque individiosus; minimeque male cogitantes sunt, qui in eo studio occupati sunt.“⁹⁵ Majitelé panství a rolníci jsou roztroušeni po všech končinách země, a nemohou se proto tak snadno spočítat jako obchodníci a majitelé manufaktur; ti jsou soustředěni ve městech a jsou již zvyklí na ducha naprostého cechovnictví, jenž tam převládá, a jde jim přirozeně o to, aby stejných monopolních výsad, jaké zpravidla mají vůči obyvatelům svých vlastních měst, dosáhli i vůči všem svým krajanům. Ona

⁹⁴ [Míněn Charles Smith a jeho spis *Three Tracts on the Corn Trade and Corn Laws* (1766).]

⁹⁵ [Poctivé zaměstnání je nejspolehlivější a vůbec nebývá zdrojem závidosti; ti pak, kdož se věnují takovému zaměstnání, pramálo bývají obmyslní.]

opatření omezující dovoz cizozemského zboží, která jim zajišťují na tuzemském trhu monopol, vymysleli proto asi oni. A pravděpodobně ve snaze napodobit je a dostat se tak na roveň těch, kteří jim chtějí, jak se jim zdálo, působit újmu, zapomněli pak i britští majitelé panství a rolníci tak dalece na velkomyslnost vlastní jejich stavu, že se dožadovali monopolu na zásobování svých krajanů obilím a masem. Neuvážili snad dost důkladně, že jejich zájmů by se mohla svoboda obchodu dotknout mnohem méně než zájmů lidí, jejichž příkladem následovali.

Zakazovat natrvalo zákonem dovoz cizozemského obilí a dobytka znamená vlastně nařídít, že počet obyvatelstva a množství práce nesmí být v zemi nikdy větší, než kolik užívá nezpracovaná produkce její půdy.

Přesto asi budou existovat dva případy, kdy bude zpravidla prospěšné uvalit na cizozemskou výrobu určité břímě, aby se tak pomohlo výrobě domácí.

První případ je ten, kdy to nebo ono odvětví výroby je nutné pro obranu země. Tak například obrana Velké Británie závisí do značné míry na množství námořníků a lodí. Zákon o námořní plavbě proto velmi správně hledí zajistit britským námořníkům a britské lodní dopravě ve vlastní zemi obchodní monopol, a to v některých případech úplným zákazem dopravy zboží cizími loděmi, jindy pak těžkými břemeny, jimiž dopravu cizích zemí postihuje. Hlavní nařízení tohoto zákona jsou tato:

Za prvé: všem lodím, jejichž majitelé, kapitáni a tři čtvrtiny námořníků nejsou britskými poddanými, je pod trestem propadnutí lodi i nákladu zakázáno vozit zboží do britských osad nebo provozovat námořní dopravu podél britského pobřeží.

Za druhé: nejrozmanitější druhy nejobjemnějšího dovozního zboží je možno dovážet do Velké Británie jedině na výše popsaných lodích nebo na lodích země, kde se ono zboží vyrábí a jejichž majitelé, kapitáni a tři čtvrtiny námořníků jsou příslušníky oné země; ale i tehdy, je-li dovezeno na takových lodích, podléhá zboží dvojnásobnému cizineckému clu. Je-li zboží dovezeno lodí jiné země, propadá zboží i loď. V době vydání tohoto zákona byli Holanďané, a tak tomu je dosud, hlavními obstaravateli vývozu a dovozu pro evropské země, a toto opatření jim úplně zamezilo obstarávat námořní dopravu pro Velkou Británii nebo dovážet k nám zboží kterékoli jiné evropské země.

Zákaz dovozu zahraničního obilí a dobytka znamená omezení počtu obyvatelstva.

Existují ale dvě výjimky:

(1) Když je dané odvětví nutné pro obranu země, např. lodní doprava, která je velmi správně podporována Zákonem o námořní plavbě.

Za třetí: pod trestem propadnutí lodi i nákladu nesmí se ani britskými loděmi dovážet nejrozmanitější druhy nejobjemnějšího dovozního zboží z jiné země než z té, v níž se vyrábí. I toto opatření bylo pravděpodobně namířeno proti Holanďanům. Holandsko bylo tehdy, stejně jako dosud, hlavním skladem všeho evropského zboží, a toto opatření zabraňovalo britským lodím nakládat v Holandsku zboží pocházející z jiné evropské země.

Za čtvrté: nasolené ryby všeho druhu, kostice, rybí olej a tuk, pokud nejde o úlovky britských lodí zpracované na jejich palubě, podléhají při dovozu do Velké Británie dvojnásobnému cizineckému clu. Holanďané, kteří ještě dnes jsou hlavními rybáři Evropy, byli jedinými rybáři, kteří zkusili zásobovat rybami cizí země. Toto opatření jim dodávání ryb do Velké Británie velmi ztížilo.

V době vydání zákona o námořní plavbě nevedly sice Anglie a Holandsko skutečnou válku, ale mezi oběma státy panovala nejprudší nevraživost. Začala již v době vlády „Dlouhého parlamentu“, který zosnoval tento zákon, a propukla brzy poté v holandských válkách za vlády protektora^{*)} a Karla II. Je proto možné, že některá ustanovení tohoto pověstného zákona vznikla z nevraživosti k jinému národu. Jsou však tak rozumná, jako kdyby je byla všechna diktovala největší rozvážnost a prozíravost. Nevraživost k jinému národu v jisté době měla též cíl, jež by byla doporučila největší rozvážnost a prozíravost, totiž zmenšení námořní moci Holandska, jediné námořní moci, která mohla ohrozit bezpečnost Anglie.

Zákon o námořní plavbě není příznivý zahraničnímu obchodu, ani vzrůstu blahobytu, který z něho může vzejít. Státu v jeho obchodních vztazích k cizím zemím, podobně jako obchodníkovi ve vztahu ke všem těm lidem, s nimiž obchoduje, jde o to, co nejlaciněji nakupovat a co nejdražší prodávat. Avšak levně bude stát nakupovat nejspíše tehdy, jestliže jeho naprosto svobodný obchod bude pobízet všechny státy, aby mu dodávaly zboží, jež potřebuje nakupovat, a draho bude z téhož důvodu prodávat nejspíše tehdy, jestliže v důsledku toho bude na jeho trzích plno kupujících. Pravda, cizí lodě, které připlouvají proto, aby vyvážely výrobky britské práce, nejsou zákonem o námořní plavbě vůbec postiženy. Několika později vydanými zákony byla většina vývozního zboží osvo-

což je moudrý zákon, přestože vznikl z nevraživosti

a neprospěvá zahraničnímu obchodu.

^{*)} [Miněn Oliver Cromwell, hlava anglické republiky (1653–1658), neboť jeho titul zněl lord protektor.]

bozena dokonce i od původního cizineckého cla, které se platívalo za všechno vyvážené a dovážené zboží. Zabraňují-li však cizincům ať již zákazy či vysoká cla, aby k nám připlouvali prodávat, nemohou si vždy dovolit připlout k nám nakupovat, protože, připlouvají-li bez nákladu, musí přicházet o dopravné z vlastní země do Velké Británie. Snižováním počtu prodávajících snižujeme tedy nutně i počet kupujících, a nejspíše pak nejen kupujeme cizozemské zboží draže, ale své vlastní zboží také prodáváme levněji, než kdyby tu byla dokonalejší svoboda obchodu. Obrana státu je však mnohem důležitější než nadbytek, a proto je zákon o námořní plavbě snad vůbec nejrozumnější opatření Anglie týkající se obchodu.

Druhý případ, kdy bude zpravidla prospěšné uvalit na cizí výrobu nějaké břímě na podporu domácí výroby, nastává tehdy, jsou-li domácí výrobky nějak zdaněny. Potom se zdá rozumné, aby se stejná daň zavedla i na podobné výrobky cizozemské. Tím by se nedával domácí výrobě na domácím trhu žádný monopol, ani by se tím neodvádělo k tomu neb onomu podnikání více prostředků a práce země, než kolik by tam odplynulo samo sebou. Zabránilo by se tím pouze tomu, aby nic z toho, co by přišlo do takové výroby samo od sebe, nebylo takovým zdaněním odvedeno směrem méně přirozeným, a konkurence mezi výrobou cizozemskou a domácí by probíhala po zdanění za pokud možná stejných podmínek jako předtím. Uvalí-li se ve Velké Británii na domácí výrobky taková daň, bývá tu zvykem uvalit současně na dovoz všeho cizozemského zboží téhož druhu clo ještě mnohem větší, aby se tak utišil pokřik našich obchodníků a majitelů manufaktur, kteří by nařikali, že se cizozemské zboží u nás bude prodávat levněji než jejich zboží.

Toto druhé omezení svobody obchodu by se mělo podle názoru některých lidí vztahovat v jistých případech na mnohem více cizozemského zboží než prostě na určité druhy, které by mohly konkurovat zdaněnému zboží tuzemskému. Zdaní-li některá země životní prostředky, je podle nich správné zdanit nejen tytéž životní prostředky dovážené z cizích zemí, ale i všechny druhy cizozemského zboží, které mohou konkurovat kterémukoli druhu domácí produkce. Takové daně přinášejí prý nutně zdražení živobytí, a s cenou živobytí dělníků musí prý stoupat i cena práce. V důsledku takových daní se zdraží prý proto všechno zboží vyráběné v zemi, i když není samo přímo zdaněno, protože se zdraží práce, která je vyrábí. Takové daně se prý tedy vlastně rovnají zdanění kdekterého

(2) Když jsou na domácí výrobky uvaleny daně.

Někteří lidé tvrdí, že tento princip ospravedlňuje všeobecné uvalení cel na dovoz, aby se tak vyrovnaly podmínky po uvalení daní na domácí životní prostředky.

zboží vyráběného v zemi. Aby se tedy domácí výroba dostala do stejného postavení jako výroba cizozemská, je prý nutné uvalit na každé cizozemské zboží jakýsi poplatek, rovnající se tomuto zvýšení ceny domácího zboží, s nímž se ono cizozemské zboží může dostat do soutěže.

Je zde ale jeden rozdíl.

Zda daně z životních prostředků, jako je v Anglii daň z mýdla, ze soli, z kůže, ze svíček apod., zvyšují nezbytně cenu práce a v důsledku toho i cenu všeho ostatního zboží, tím se budu zabývat později, až budu pojednávat o daních. Předpokládáme-li tedy zatím, že tento účinek mají, a mají jej bezesporu, potom jde při tomto všeobecném zvýšení cen všeho zboží v důsledku zvýšené ceny práce o případ lišící se od případu, kdy se cena určitého zboží zvýšila zvláštní daní zavedenou přímo na toto zboží, v těchto dvou bodech:

protože (a) dopad daní na ceny životních prostředků nelze přesně zjistit

Za prvé: o kolik by se takovou daní zvýšila cena zboží, by se dalo vždy velmi přesně zjistit. Ale jak dalece by všeobecné zvýšení ceny práce mohlo mít vliv na cenu všeho zboží, na které se vynakládá práce, nedalo by se nikdy ani dostatečně přesně udat. Proto by bylo nemožné přizpůsobit s dostatečnou přesností tomuto zvýšení ceny každého zboží domácí výroby zdanění každého cizozemského zboží.

a (b) daně z životních prostředků mají stejný vliv jako neúrodná půda nebo nepříznivé podnebí: nemohou ospravedlnit pokus dát kapitálu nepřirozený směr.

Za druhé: daně z životních prostředků mají na životní poměry obyvatelstva téměř stejný vliv jako neúrodná půda a nepříznivé podnebí. Potraviny se tím zdražují stejně, jako by k jejich vypěstování bylo třeba mimořádné práce a nákladů. Jako by bylo pošetilé lidem předpisovat, na co by měli vynakládat svůj kapitál a práci při přirozeném nedostatku způsobeném půdou a podnebím, stejně pošetilé by to bylo i při nedostatku umělém, vyvolaném takovými daněmi. V obou případech by bylo pro obyvatelstvo zřejmě výhodnější ponechat mu na vůli, jak co nejlépe přizpůsobit své podnikání poměrům a jak najít pro svou práci a kapitál obor, který má i za nepříznivých poměrů ať již na domácím nebo na cizím trhu určité výhodnější postavení. Uložit obyvatelstvu, které již je daněmi stejně přetíženo, novou daň, a nutit je, když již stejně platí příliš mnoho za nezbytné životní prostředky, obdobně draze platit za větší část ostatních komodit, to je ovšem prašpatná cesta k nápravě.

Daně z životních prostředků jsou nejběžnější v nejbohatších zemích, neboť žádné jiné by tak velký zlořád nesnesly.

Dosáhnou-li takové daně jisté výše, pak jsou nemensší kletbou než neplodnost půdy a nepřízeň nebes; a přitom bývaly nejrozšířenější právě v zemích nejbohatších a nejpodnikavějších. Jiné země by totiž tak velký zlořád neunesly. Tak jako při nezdravé životosprávě zůstane na živu a při zdraví jen tělo

nejsilnější, tak při takových daních mohou obstát a vzkvétat jedině státy, které mají v každém oboru podnikání nejvýhodnější postavení, ať již dané přírodou nebo získané. Z evropských zemí má nejvíce takových daní Holandsko; vzkvétá-li stále ještě, je to jen díky jeho zvláštním poměrům, tedy nikoli díky těmto daním, jak se to naprosto nesmyslně vysvětlovalo, nýbrž navzdory těmto daním.

Bude-li ve dvou případech zpravidla prospěšné uvalit na cizozemskou výrobu jakési břímě, aby se tak pomohlo výrobě domácí, existují dva jiné případy, kdy je to někdy věc úvahy; v prvním z nich jde o to, jak dalece je na místě nechat to nebo ono cizozemské zboží dále volně dovážet, a v druhém, jak dalece nebo jakým způsobem je snad na místě obnovit zase volný dovoz, který byl na nějakou dobu přerušen.

Případ, kdy bude někdy třeba uvážit, zda je na místě ponechat i nadále volný dovoz toho nebo onoho cizozemského zboží, nastává tehdy, omezí-li určitý cizí národ dovoz některých našich výrobků do své země vysokými cly nebo zákazem. Pomstychtivost tu přirozeně velí zavést v odvetu za to podobná cla na dovoz některých nebo všech jeho výrobků k nám a podobný zákaz tohoto dovozu. A stává se také jen zřídka, že stát nesáhne k takové odvetě. Zvláště Francouzi podporovali horlivě svou výrobu omezováním dovozu cizozemského zboží, které by mohlo jejich výrobkům konkurovat. To bylo také důležitou složkou politiky J. B. Colberta, muže velmi schopného, který však v této věci naletěl na sofistiku obchodníků a majitelů manufaktur, dožadujících se neustále monopolu vůči svým krajanům. Nejrozumnější lidé ve Francii jsou dnes toho názoru, že tento jeho postup nebyl zemi na prospěch. Sazebníkem z roku 1667 zavedl tento ministr na mnoho cizozemských výrobků velmi vysoká cla. Holanďané, když odmítli pro ně tato cla zmírnit, zakázali roku 1671 dovoz francouzského vína, koňaku a výrobků řemesel a manufaktur. Tato obchodní rozepře má také svůj podíl na vzniku války, která vypukla roku 1672. Tato válka skončila roku 1678 mírem v Nimeguen; tehdy byla některá cla pro Holanďany zmírněna a oni pak zase odvolali svůj zákaz dovozu. Asi v téže době začali si podobnými cly a zákazy navzájem poškozovat výrobu zase Francouzi a Angličané. Ale začali s tím patrně Francouzi. Od té doby trvá mezi oběma těmito národy nepřátelské napětí, které dodnes oběma stranám zabraňuje svá opatření zmírnit. Roku 1697 zakázali Angličané dovoz pa-

Existují ještě dvě další výjimky z obecného pravidla:

(1) *Odvetu*

ličkových krajek vyráběných ve Flandrech. Vláda této země, která tehdy byla pod nadvládou Španělů, zakázala za to dovoz anglického vlněného zboží. Roku 1700 Angličané zákaz dovozu paličkových krajek odvolali pod podmínkou, že to i s dovozem anglického vlněného zboží do Flander bude zase jako dříve.

Takováto odvetná opatření mohou být docela správná, je-li tu pravděpodobnost, že se jimi dosáhne odvolání vysokých cel a zákazů, které jsou příčinou stížností. Znovuzískání velkého cizího trhu zpravidla více než vyrovná přechodnou nepřijemnost, že některé druhy zboží jsou na krátký čas dražší. Posoudit, zda taková odvetná opatření budou či nebudou mít tento výsledek, nenáleží snad ani tak do vědy zákonodárce, jenž by se měl ve svých úvahách řídit obecnými zásadami, které zůstávají vždy stejné, jako spíše k obratnosti onoho záhludného a mazaného tvora, jemuž se obyčejně říká státník nebo politik a jehož rozhodnutí se řídí okamžitým stavem věcí. Není-li pravděpodobné, že lze vymoci takové odvolání, pak je asi pochybné postupovat tak, že újmu způsobenou některým vrstvám našeho obyvatelstva odčiníme tím, že sami poškodíme nejen tyto vrstvy, ale i téměř všechny vrstvy ostatní. Zakáží-li naši sousedé některý náš výrobek, nezakážeme zpravidla jen tentýž jejich výrobek, neboť takové opatření samo by je jen zřídka citelněji postihlo, ale zakážeme i dovoz některého jiného jejich výrobku. Pro určitou vrstvu pracovníků u nás to beze sporu může znamenat podporu, a protože vyloučíme některé jejich konkurenty, mohou pak na domácím trhu zvýšit ceny. Avšak těm pracovníkům, kteří byli zákazem našich sousedů postiženi, svým zákazem neprospějeme. Tito pracovníci a téměř všechny ostatní vrstvy našich občanů budou pak naopak nuceni platit některé zboží dražší než předtím. Každý takový zákon ukládá tedy celé zemi skutečnou daň, a to nikoli k tíži oně vrstvy pracovníků, která byla zákazem, jež vydali naši sousedé, postižena, nýbrž k tíži některé jiné vrstvy.

Případ, kdy bývá někdy třeba uvážit, jak dalece a jakým způsobem je na místě obnovit dočasně přerušovaný volný dovoz cizozemského zboží, nastává tehdy, když se některá odvětví výroby díky vysokým clům a všeobecným zákazům dovozu cizozemského zboží, které může konkurovat zboží domácímu, rozmohla tak, že zaměstnávají velké množství dělníků. Potom bude asi požadavkem lidskosti, aby se svoboda obchodu ob-

může představovat správnou politiku. Je-li pravděpodobné, že zajistí zrušení překážek obchodu ze strany zahraničních zemí.

(2) *Může být také žádoucí zavádět svobodný obchod pozvolna.*

novovala jen povolna a s velkou dávkou opatrnosti a rozvážnosti. Kdyby se totiž vysoká cla a zákazy odvolávaly najednou, mohlo by levnější cizozemské zboží téhož druhu

Zmatek vyvolaný jeho zavedením najednou by byl mnohem menší, než se předpokládá, protože

zavalit domácí trh tak rychle, že by mnoho tisíc našich lidí přišlo najednou o své pravidelné zaměstnání a o živobytí. Není pochyby, že by to mohlo způsobit nemalý zmatek. Avšak byl by to s největší pravděpodobností zmatek mnohem menší, než se obvykle myslí, a to z těchto dvou důvodů:

(a) by nebyla zasažena žádná manufaktura, která v současnosti vyváží.

Za prvé: všechny ty výrobky, jejichž část se obvyčejně vyváží do jiných evropských zemí bez vývozních subvencí, postihl by naprosto svobodný dovoz cizozemského zboží jenom nepatrně. Takové výrobky se musí v cizině prodávat stejně levně jako jiné cizozemské zboží stejné jakosti a jiného druhu, a doma se proto musí prodávat levněji. Proto by si toto zboží domácí trh udrželo, a i kdyby nějaký muž z vysoké společnosti, řídící se jen rozmarem, dal někdy přednost cizozemskému zboží před levnějším a lepším domácím zbožím téhož druhu prostě proto, že je cizozemské, nemohla by se tato pošetilost, jak již vyplývá z věci samé, rozšířit tak, aby měla citelný vliv na celkovou zaměstnanost obyvatelstva. Ale značná část našich vlněných výrobků všeho druhu, našich vydělaných kůží a železářského zboží vyveze se přece každý rok do ostatních evropských zemí bez jakékoli vývozní subvence; a tato odvětví výroby zaměstnávají také nejvíce dělníků. Nejvíce by snad bylo touto svobodou obchodu postiženo hedvábnictví a po něm, i když mnohem méně, plátenictví.

(b) lidé, kteří by přišli o zaměstnání, by si snadno našli jiné.

Za druhé: i kdyby takovým obnovením svobody obchodu bylo mnoho lidí najednou vytrženo ze svého obvyklého zaměstnání a vydělávání si na živobytí, naprosto by to neznamenalo, že by tím vůbec přišlo o zaměstnání a živobytí. Zmenšením vojska a námořnictva po skončení poslední války ztratilo najednou své obvyklé zaměstnání více než sto tisíc vojáků a námořníků, což se rovná počtu lidí zaměstnaných v nejvýznamnějších odvětvích výroby. Ale i když to těm lidem nepochybně přineslo jisté nepříjemnosti, o zaměstnání vůbec a o živobytí tím nepřišli. Námořníci pravděpodobně většinou odcházeli, jak se jim naskýtala příležitost, postupně k obchodnímu loďstvu a jak oni, tak i vojáci splývali s převážnou většinou obyvatelstva a nacházeli zaměstnání v nejrůznějších povoláních. Tato tak ohromná změna v postavení více než sta tisíc lidí, vesměs zvyklých válečnému řemeslu a namnoze i loupení a plení, nejenže nezpůsobila žádný velký otřes, ale ani zmatelněj-

ší zmatek. Počet tuláků se tím asi sotva někde znatelně zvýšil, a pokud jsem mohl zjistit, ani mzdy v důsledku toho v žádném zaměstnání nepoklesly, až na mzdy námořníků obchodního loďstva. Ale porovnáme-li návyky vojáka s návyky kteréhokoli řemeslníka, zjistíme, že návyky řemeslníka nezmenšují tak jeho schopnost uplatnit se v nějakém řemesle vůbec. Řemeslník byl vždy zvyklý hledat zdroj živobytí pouze ve své práci, voják ve svém žoldu. Jednomu byla vlastní pracovitost a snaživost, druhému zahálčivost a zhýralost. Přejít od jednoho druhu práce k jinému je však pro pracovitěho člověka jisté mnohem snazší než přinutit lenocha a zhýralce vůbec k nějaké práci. Většina odvětví výroby má kromě toho, jak jsem již řekl, odvětví příbuzná tak podobné povahy, že pracovník může svou práci snadno přenést z jednoho odvětví do druhého. Mimo to nachází většina takových pracovníků tu a tam práci v zemědělství. Kapitál, který jim dříve poskytoval práci v tom neb onom řemesle, zůstane stále v zemi a zaměstná stejný počet lidí jiným způsobem. Protože kapitál země zůstane stejný, zůstane stejná nebo téměř stejná i poptávka po práci, i když se bude projevovat na jiných místech a v jiných povoláních. Vojáci a námořníci propuštěni ze služeb králi mohou přece svobodně provozovat v kterémkoli městě nebo kraji Velké Británie nebo Irska jakékoli podnikání. Necht' je všem poddaným Jeho Veličenstva navrácena táž svoboda daná přírodou, jako mají vojáci a námořníci, aby mohli vykonávat podle své libosti kteroukoli práci, neboli zrušte výlučné výsady cechů a odvolajte nařízení o učednictví, neboť obojí jsou skutečným zasahováním do přirozené svobody; přidejte k tomu ještě zrušení zákona o domovské příslušnosti, aby chudý pracovník vyhozený ze zaměstnání v tom či onom řemesle nebo v té či oné obci mohl si hledat práci v jiném oboru nebo v jiné obci, aniž by se musel obávat pronásledování nebo vypovězení; a rozpustili se pak ta nebo ona skupina pracovníků, nepostihne to ani společnost, ani jednotlivce o nic více, než když se demobilizují vojáci. Naši řemeslníci a majitelé manufaktur mají nepochybně o svou vlast velkou zásluhu, ale nemohou dostávat více než ti, kteří vlast brání svou vlastní krví, a nezaslужují, aby se s nimi jednalo šetrněji.

obzvláště kdyby byly zrušeny výlučné výsady cechů a platnost zákonů o domovské příslušnosti.

Soukromé zájmy jsou ale příliš silné, aby dovolily obnovení svobody obchodu ve Velké Británii.

Očekávat ve Velké Británii úplné obnovení svobody obchodu není ovšem o nic méně nesmyslné než doufat, že se tam jednou zřídí nějaká Oceana nebo Utopie. Nezdolatelny odpor tomu kladou nejen předsudky společnosti, ale i soukromé zá-

jmý mnoha jednotlivců, a ty jsou ještě mnohem nepřekonatelnější. Kdyby se důstojníci stavěli proti snížení počtu vojáků se stejnou horlivostí a jednomyslností, s jakou se majitelé manufaktur stavějí proti každému zákonu, který by mohl zvýšit počet jejich konkurentů na domácím trhu, a kdyby důstojníci podněcovali své vojáky tak, jako zaměstnavatelé popuzují své dělníky, aby na navrhovatele každého takového opatření útočili s násilím a vztekem, pak by usilovat o zmenšení vojska bylo stejně nebezpečné, jako se nyní stalo usilování o jakékoli omezování monopolu, jež vůči nám získali naši majitelé manufaktur. Tímto monopolem se příslušníci některých jejich cechů rozrostli tak, že se, podobně jako příliš početné pravidelné vojsko, stali nebezpečnými vládě a mnohdy zastrášují zákonodárce. Poslanec, který podporuje kdejaký návrh na posílení tohoto monopolu, získá si jistě nejen pověst znalce obchodu, ale i velkou oblibu a váhu u stavu, který má pro svou početnost a bohatství velký význam. Zato staví-li se proti nim, tím spíše ovšem, má-li k tomu i dost vlivu, aby jim mohl zkřížit jejich plány, pak ho ani všeobecně uznávaná poctivost, ani nejvyšší postavení, ani největší veřejné zásluhy neuchrání před nejnestoudnějším spíláním a nactiutrhaním, před osobními urážkami a někdy i před skutečným nebezpečím, že na něho nestoudně rozběsnění a zklamaní monopolisté i troufale vztáhnou násilnou ruku.

Majitel velké manufaktury, který by v důsledku náhlého otevření domácího trhu zahraniční konkurenci musel nechat svého podnikání, byl by nepochybně postižen velmi citelně. Pro onu část jeho kapitálu, které obvykle používá k nákupu surovin a na výplatu dělníků, našlo by se snad celkem lehce uplatnění jinde. Ale tu část jeho kapitálu, která byla vložena do dílen a do nástrojů, by asi sotva mohl prodat, aniž by utrpěl značnou škodu. Spravedlivý ohled na jeho zájmy proto vyžaduje, aby se změny tohoto druhu nikdy nezaváděly náhle, ale pozvolna, a aby byly již dlouho před tím ohlášeny. Kdyby bylo možné, aby zákonodárci ve svých úvahách vůbec nedbali pokřiku a neodbytnosti jednotlivců, jimž jde jen o jejich vlastní zájmy, nýbrž aby co nejvíce dbali obecného dobra, měli by se již právě proto vystříhat toho, aby žádné takové nové monopoly již nezaváděli a ty, které jsou již zavedeny, aby již dále nerozšiřovali. Každé takové ustanovení vnáší do uspořádání celého státu jistou poruchu, a tato porucha se pak dá těžko napravit, aniž z toho vznikne zase nějaká další porucha.

Spravedlivý ohled na zájmy majitele velké manufaktury, který uložil kapitál do svého podnikání, je důvodem pro nezakládání nových monopolů.

Uvalení cel kvůli zvýšení příjmů vlády bude předmětem kapitoly o daních.

Jak dalece může být na místě zdaňovat dovoz cizozemského zboží nikoli proto, aby se tomuto dovozu zabránilo, nýbrž proto, aby se zvýšily příjmy vlády, tím se budu zabývat, až budu pojednávat o daních. Daně ukládané proto, aby dovoz zamézily nebo jen zmenšily, působí zřejmě na výnos cel neméně zřetelně než na svobodný obchod.

O výdajích panovníka nebo republiky

ČÁST I

O výdajích na obranu

Vojenské výdaje jsou v různých obdobích různé.

První svou povinnost, povinnost chránit společnost před zvůli a vpády, jichž by se dopouštěly jiné samostatné společnosti, může panovník plnit pouze skrze vojenskou moc. Avšak výdaje jak na přípravu této vojenské moci v době míru, tak na její použití v době války jsou za různého stavu společnosti, v různých obdobích rozvoje, velmi různé.

Lovecké národy takové výdaje vůbec nemají.

U národů loveckých, na nejnižším a nejméně pokročilém stupni společnosti, jaký nalézáme u domorodých kmenů severoamerických, je každý muž zároveň lovcem i bojovníkem. Jde-li do boje, buď aby svou pospolitost bránil, nebo aby pomstil bezpráví, které jí způsobily jiné pospolitosti, živí se svou vlastní prací, tak jako když žije doma. Jeho pospolitost – neboť za tohoto stavu tu ještě vlastně není ani panovník, ani stát – nemá ani s jeho přípravou do pole, ani s jeho vydržováním v poli naprosto žádné výdaje.

Jdou-li pastervecké národy do války, celý národ se přesouvá spolu se svým majetkem.

U národů pasterveckých, na pokročilejším stupni společnosti, jaký nalézáme u Tatarů a Arabů, je rovněž každý muž bojovníkem. Takové národy nemívají zpravidla stálá sídliště, nýbrž žijí ve stanech nebo jakýchsi krytých vozech, které se dají snadno převážet z místa na místo. Celý kmen nebo národ mění své sídliště podle ročního období a pod vlivem jiných náhodných okolností. Když jeho stáda spasou píci v jednom kraji, táhne do druhého a odtud do třetího. V obdobích sucha sestupuje na břehy řek; v obdobích dešťů se uchyluje do výšin. Když takový národ táhne do pole, bojovníci nesvěřují svá stáda do slabé ochrany starců, žen a dětí a neponechávají tyto starce, ženy a děti doma bez ochrany a bez prostředků k živobytí. Poněvadž je mimo to celý národ i v době míru

zvyklý kočovnému životu, nečiní mu potíže, aby za války táhl celý i do boje. Ať táhne jako vojsko anebo kočuje jako shluk pastevců, způsob jeho života je téměř týž, třebaže cíle jsou tu zcela různé. Jdou tedy do boje všichni pohromadě a každý dělá, co jen umí. U Tatarů se, jak známo, často zúčastňovaly bojů i ženy. Jestliže kmen zvítězí, pak vše, co patří kmenu nepřátelskému, je odměnou za vítězství. Ale je-li poražen, je vše ztraceno a kořisti vítěze se stávají nejen jeho stáda, ale i jeho ženy a děti. Aby si aspoň zatím zachránili život, musí se mu poddat dokonce i většina těch, kteří boj přežijí. Zbytek se obyčejně rozpraší po pustině.

Tatara nebo Araba připraví na válku dostatečně jeho obvyklý život, jeho obvyklé zaměstnání. Běh, zápolení, hraní si s kyjem, házení oštěpem, střílení lukem apod., toť obvyklé kratochvíle těch, kdo žijí pod širým nebem, a přitom toto všechno je i obrazem války. Táhne-li pak Tatar nebo Arab skutečně do boje, žíví ho jeho vlastní stáda, která si žene s sebou, stejně jako v době míru. Jeho náčelník nebo panovník – neboť všechny tyto národy mají náčelníky nebo panovníky – nemá s jeho přípravou do pole naprosto žádné výdaje; a když je v poli, neočekává nebo nevyžaduje jako žold nic jiného než příležitost k loupení.

Vojsko lovců nemůže téměř nikdy čítat více než nějakých dvě stě tři sta mužů. Při nejistotě obživy, kterou skýtá lov, mohl by se jen málokdy udržet po delší dobu pohromadě větší počet lidí. Vojsko pastevců může být naproti tomu někdy i dvousettisícové až třisetisícové. Dokud je v jejich postupu nic nezastavuje, dokud mohou přecházet z jednoho území, kde již píci spásli, na jiné ještě netknuté, lze asi stěží klást nějaké meze počtu lidí, kteří mohou společně táhnout. Z národa loveckého nemusí mít civilizované národy v okolí nikdy hrůzu. Z národa pastevců ano. Nic nemůže být větší hračkou než taková válka s Indiány v Severní Americe. Naproti tomu nemůže být nic hroznějšího, než byl tolikrát pro Asii vpád Tatarů. Správnost Thukydidova výroku, že Evropa i s Asií by se spojeným Skythům neubráníla, byla již přece potvrzena zkušenostmi všech dob. Obyvatelé rozsáhlých, ale nijak nechráněných rovin skythských a tatarských byli již často sjednoceni pod vládou náčelníka některé vítězné hordy nebo kmene; a jejich sjednocení pokaždé znamenalo pro Asii vraždění a pustošení. Obyvatelé nehostinných pouští Arábie, tento druhý velký pastevecký národ, byli sjednoceni pouze jednou; za Mo-

*a pro panovníka
nevznikají žádné
náklady.*

*Vojsko pastevců budi
větší hrůzu než
vojsko lovců.*

hameda a jeho bezprostředních nástupců. Jejich sjednocení, jež bylo spíše dílem náboženského fanatismu než dobovacími, projevilo se tímž způsobem. Kdyby se snad z loveckých národů Ameriky stali jednou pastevcí, jejich sousedství by bylo pro evropské osady mnohem nebezpečnější, než je nyní.

Ve společnosti ještě pokročilejší, u národů rolnických, které málo obchodují s cizinou a nemají jiné řemeslné výrobky než hrubé výrobky domácí, jež si téměř každá rodina zhotovuje sama pro svou vlastní potřebu, je rovněž každý muž bojovníkem, anebo není těžké, aby se jím stal. Ti, kdož se žíví zemědělstvím, tráví obyčejně celé dny pod širým nebem a jsou vystaveni vši nepřízni ročních období. Tvrdost jejich každodenního života je připravuje na namáhavé povinnosti za války a jejich obvyklé zaměstnání mívá s některými těmito povinnostmi mnoho podobného. Práce, kterou musí konat kopáč příkopů, naučí člověka nejen ohrazovat pole, ale i pracovat na příkopech k opevnění tábora. Obvyklé kratochvíle těchto rolníků jsou stejně jako kratochvíle pastevců a jsou rovněž obrazem války. Ale poněvadž rolníci nemají tolik volného času jako pastevcí, nevěnují se těmto kratochvím tak často. Jsou to vojáci, avšak vojáci, kteří nejsou ve svém řemesle takovými mistry. Ale tak, jak jsou, má panovník nebo stát s jejich přípravou do pole málokdy nějaké výdaje.

Zemědělství předpokládá i na svém nejméně rozvitém a nejnižším stupni trvalé sídlo, nějaké pevné sídliště, které nelze bez velké ztráty opustit. Proto, jde-li národ samých rolníků do války, nemůže táhnout společně do pole celý národ. Alespoň starci, ženy a děti musí zůstat doma, aby se starali o sídliště. Muži ve vojenském věku jdou do pole třeba všichni, a u malých národů tohoto druhu to tak často též bývalo. Počítá se, že mužů ve vojenském věku je u každého národa asi jedna čtvrtina nebo jedna pětina veškerého obyvatelstva. Stane-li se, že tažení začne po době setí a skončí přede žněmi, může se hospodářství téměř beze škody obejít jak bez hospodáře, tak bez jeho hlavních čeledínů. Hospodář se spolehne, že práci, která se v té době musí vykonat, mohou zcela dobře obstarat starci, ženy a děti. V krátkém tažení se proto nezdráhá sloužit bez žoldu, a vydržovat ho v poli nestojí panovníka nebo stát o nic víc než jeho příprava k boji. Takto patrně sloužili až do doby po druhé perské válce občané všech států staré-

*Národy rolnické, které
málo obchodují
a výrobky si zhotovují
doma, se mohou
jednoduše stát vojáky
a panovníka většinou
nic nestojí ani
příprava vojska.*

*ani jeho vydržování
při vojenském tažení.*

ho Řecka; a Thukydides poznamenává, že lid peloponéský opustil obyčejně v létě bojiště a odebral se domů sklídit úrodu. Stejným způsobem sloužili za svých králů a za prvních dob republiky i Římané. Teprve za obléhání Vejí začali ti, kdo zůstali doma, přispívat něčím k vydržování těch, kdo odešli do války. V evropských monarchiích, které vznikly na troskách římské říše, sloužili jak před ustavením tzv. feudálního zřízení, tak ještě nějakou dobu po něm velmoži se všemi svými bezprostředními leníky koruně na své vlastní útraty. Tak jako doma žili i v poli ze svého vlastního důchodu, a nikoli z nějakého žoldu nebo platu, který by v takových případech dostávali od krále.

Později je ale nutné těm, kdo táhnou do boje, platit.

protože jsou-li řemeslníci v boji, řemesla a manufaktury musí být udržovány společností.

Ve společnosti ještě pokročilejší je ze dvou příčin zcela nemožné, aby se ti, kdo táhnou do pole, živili na své vlastní útraty. Tyto dvě příčiny jsou: rozvoj řemesel a zdokonalení válečného umění.

I když se již rolník zúčastní válečného tažení, pokud tažení začne po době setí a skončí přede žněmi, to, že je vytržen ze své práce, nezmenší zpravidla povážlivěji jeho důchod. Největší část práce, která se má ještě vykonat, vykoná příroda sama i bez účasti jeho práce. Ale v tom okamžiku, kdy svou dílnu opustí řemeslník, např. kovář, tesař nebo tkadlec, jediný zdroj jeho důchodu tím úplně vyschne. Příroda pro něho neudělá nic, všechno si pro sebe dělá on sám. Jestliže se proto zúčastní tažení na obranu společnosti, musí ho vydržovat společnost, protože on sám k tomu vlastního příjmu nemá. Avšak v zemi, kde většina obyvatel pracuje v řemeslech a v manufakturách, pochází z těchto vrstev jistě i většina těch, kdo táhnou do pole, a proto je musí po celou dobu jejich vojenské služby vydržovat společnost.

a protože i situace pro rolníky, kteří nedostávají zaplacení, je tím složitější, čím delší je tažení.

Když se i z válečného umění stane složitá a spleťtá věda a když o výsledku války přestane již rozhodovat jediná, beze všech pravidel vedená šarvátko nebo bitva jako v prvních obdobích lidské společnosti, ale válka se obyčejně protáhne na několik tažení, z nichž každé trvá větší část roku, musí ty, kdo společnosti slouží ve válce, alespoň po dobu, kdy vskutku válčí, vydržovat již zpravidla společnost. Ať již je v době míru obvyklé zaměstnání těch, kdo táhnou do pole, jakékoli, únavná a nákladná služba by pro ně jinak byla přespříliš těžkým břemenem. Proto se také po druhé perské válce athénské vojsko patrně vesměs skládalo z oddílů žoldnéřských, tvořených ovšem zčásti občany, ale zčásti i ci-

zinci, a obojí byli najímáni a placeni státem. Od doby obléhání Vejí dostávalo i římské vojsko po dobu, po kterou zůstávalo v poli, za svou službu žold. Za feudálních vlád byla vojenská služba feudálních pánů i jejich bezprostředních leníků po nějaké době všeobecně přeměněna v plat v penězích, jichž se používalo k vydržování těch, kdo sloužili místu nich.

Ve vyspělé společnosti je možný poměr mezi počtem vojáků a zbytkem společnosti mnohem nižší.

Počet mužů, kteří mohou táhnout do války, je v poměru k celkovému počtu obyvatel ve společnosti vyspělé nutně mnohem menší než ve společnosti nerozvitě. Poněvadž ve vyspělé společnosti vydrží vojáky jediné práce těch, kdo vojáky nejsou, nemůže počet prvních nikdy překročit počet, jež stačí vydržovat druhí, kteří nadto musí ještě vydržovat, a to tak, jak se sluší na jejich postavení, jednak sami sebe, jednak ostatní vykonavatele vládní moci a spravedlnosti, které jsou povinni vydržovat. V malých zemědělských státech starého Řecka považovala se za vojáky jedna čtvrtina nebo jedna pětina všeho obyvatelstva a zúčastňovala prý se čas od času tažení. U civilizovaných novodobých evropských národů se všeobecně počítá, že nemá-li se země, jež jejich službu platí, zhroutit, může jako vojáci sloužit ne více než jedna setina jejího obyvatelstva.

Výdaje na přípravu vojáků byly po dlouhou dobu nevyznané.

Výdaje na přípravu vojska do pole stouply do značné výše patrně teprve dlouho poté, co výdaje na jeho vydržování v poli přešly zcela na panovníka nebo na stát. Ve všech státech starého Řecka byl výcvik ve vojenském umění nutnou složkou výchovy, kterou stát ukládal každému svobodnému občanu. V každém městě bylo podle všeho veřejné cvičiště, kde pod dozorem představitele státu cvičili učitelé mladíky v různých vojenských dovednostech. Toto velmi jednoduché zařízení znamenalo také podle všeho veškeré výdaje, jež kterýkoli řecký stát kdy měl s přípravou svých občanů pro válku. Ve starém Římě sledovala cvičení na Martově poli též účel jako ve starém Řecku cvičení v gymnasiích. Za feudálních vlád měla stejný cíl ona četná veřejná nařízení, aby se občané každého kraje cvičili v lukostřelbě a v několika jiných vojenských dovednostech, ale tato nařízení neměla již patrně takový účinek. Buď z nedostatku zájmu úředníků, kteří byli pověřeni prováděním těchto nařízení, nebo z nějaké jiné příčiny byla tato cvičení všeobecně zanedbávána; a jak se všechny tyto vlády vyvíjely, upadly vojenské dovednosti u valné většiny obyvatelstva v zapomenutí.

ho Řecka; a Thukydidés poznamenává, že lid peloponéský opustil obyčejně v létě bojiště a odebral se domů sklídit úrodu. Stejným způsobem sloužili za svých králů a za prvních dob republiky i Římané. Teprve za obléhání Vejí začali ti, kdo zůstali doma, přispívat něčím k vydržování těch, kdo odešli do války. V evropských monarchiích, které vznikly na troskách římské říše, sloužili jak před ustavením tzv. feudálního zřízení, tak ještě nějakou dobu po něm velmoži se všemi svými bezprostředními leniky koruně na své vlastní útraty. Tak jako doma žili i v poli ze svého vlastního důchodu, a nikoli z nějakého žoldu nebo platu, který by v takových případech dostávali od krále.

Později je ale nutné těm, kdo táhnou do boje, platit.

Ve společnosti ještě pokročilejší je ze dvou příčin zcela nemožné, aby se ti, kdo táhnou do pole, živili na své vlastní útraty. Tyto dvě příčiny jsou: rozvoj řemesel a zdokonalení válečného umění.

protože jsou-li řemeslníci v boji, řemesla a manufaktury musí být udržovány společností.

I když se již rolník zúčastní válečného tažení, pokud tažení začne po době setí a skončí přede žněmi, to, že je vytržen ze své práce, nezmenší zpravidla povážlivěji jeho důchod. Největší část práce, která se má ještě vykonat, vykoná příroda sama i bez účasti jeho práce. Ale v tom okamžiku, kdy svou dílnu opustí řemeslník, např. kovář, tesář nebo tkadlec, jediný zdroj jeho důchodu tím úplně vyschne. Příroda pro něho neudělá nic, všechno si pro sebe dělá on sám. Jestliže se proto zúčastní tažení na obranu společnosti, musí ho vydržovat společnost, protože on sám k tomu vlastního příjmu nemá. Avšak v zemi, kde většina obyvatel pracuje v řemeslech a v manufakturách, pochází z těchto vrstev jistě i většina těch, kdo táhnou do pole, a proto je musí po celou dobu jejich vojenské služby vydržovat společnost.

a protože i situace pro rolníky, kteří nedostávají zaplacení, je tím složitější, čím delší je tažení.

Když se i z válečného umění stane složitá a spletitá věc a když o výsledku války přestane již rozhodovat jediná, beze všech pravidel vedená šarvátka nebo bitva jako v prvních obdobích lidské společnosti, ale válka se obyčejně protáhne na několik tažení, z nichž každé trvá větší část roku, musí ty, kdo společnosti slouží ve válce, alespoň po dobu, kdy vskutku válčí, vydržovat již zpravidla společnost. Ať již je v době míru obvyklé zaměstnání těch, kdo táhnou do pole, jakékoli, únavná a nákladná služba by pro ně jinak byla přespříliš těžkým břemenem. Proto se také po druhé perské válce athénské vojsko patrně vesměs skládalo z oddílů žoldnéřských, tvořených ovšem zčásti občany, ale zčásti i ci-

zinci, a obojí byli najímáni a placeni státem. Od doby obléhání Vejí dostávalo i římské vojsko po dobu, po kterou zůstávalo v poli, za svou službu žold. Za feudálních vlád byla vojenská služba feudálních pánů i jejich bezprostředních leníků po nějaké době všeobecně přeměněna v plat v penězích, jichž se používalo k vydržování těch, kdo sloužili místo nich.

Ve vyspělé společnosti je možný poměr mezi počtem vojáků a zbytkem společnosti mnohem nižší.

Počet mužů, kteří mohou táhnout do války, je v poměru k celkovému počtu obyvatel ve společnosti vyspělé nutně mnohem menší než ve společnosti nerozvitě. Poněvadž ve vyspělé společnosti vydrží vojáky jediné práce těch, kdo vojáky nejsou, nemůže počet prvních nikdy překročit počet, jež stačí vydržovat druhé, kteří nadto musí ještě vydržovat, a to tak, jak se sluší na jejich postavení, jednak sami sebe, jednak ostatní vykonavatele vládní moci a spravedlnosti, které jsou povinni vydržovat. V malých zemědělských státech starého Řecka považovala se za vojáky jedna čtvrtina nebo jedna pětina všeho obyvatelstva a zúčastňovala prý se čas od času tažení. U civilizovaných novodobých evropských národů se všeobecně počítá, že nemá-li se země, jež jejich službu platí, zhroutit, může jako vojáci sloužit ne více než jedna setina jejího obyvatelstva.

Výdaje na přípravu vojáků byly po dlouhou dobu nevýznamné.

Výdaje na přípravu vojska do pole stouply do značné výše patrně teprve dlouho poté, co výdaje na jeho vydržování v poli přešly zcela na panovníka nebo na stát. Ve všech státech starého Řecka byl výcvik ve vojenském umění nutnou složkou výchovy, kterou stát ukládal každému svobodnému občanu. V každém městě bylo podle všeho veřejné cvičiště, kde pod dozorem představitelů státu cvičili učitelé mladíky v různých vojenských dovednostech. Toto velmi jednoduché zařízení znamenalo také podle všeho veškeré výdaje, jež kterýkoli řecký stát kdy měl s přípravou svých občanů pro válku. Ve starém Římě sledovala cvičení na Martově poli též účel jako ve starém Řecku cvičení v gymnasiích. Za feudálních vlád měla stejný cíl ona četná veřejná nařízení, aby se občané každého kraje cvičili v lukostřelbě a v několika jiných vojenských dovednostech, ale tato nařízení neměla již patrně takový účinek. Buď z nedostatku zájmu úředníků, kteří byli pověřeni prováděním těchto nařízení, nebo z nějaké jiné příčiny byla tato cvičení všeobecně zanedbávána; a jak se všechny tyto vlády vyvíjely, upadly vojenské dovednosti u valné většiny obyvatelstva v zapomnutí.

Ve starém Řecku a Římě a ponejprv ani ve feudálních dobách nepředstavovali vojáci zvláštní skupinu ve společnosti.

S rozvojem způsobů vedení války začíná být nutná dělba práce, aby válečné umění mohlo dosáhnout dokonalosti.

V důsledku rozvoje společnosti se valná většina obyvatelstva stává k válečné službě nevhodnou.

Ve státech starého Řecka a Říma v prvním období jejich trvání a za feudálních vlád ještě hodně dlouho po jejich ustavení nebylo povolání vojáka samostatným, zvláštním řemeslem, které by bylo jediným a hlavním zaměstnáním určité vrstvy občanů. Každý poddaný státu, ať bylo jeho řádné řemeslo nebo povolání, jímž se živil, jakékoli, považoval se v normálních dobách v schopna vykonávat kdykoli i řemeslo vojenské a mnohdy, v dobách mimořádných, za povinna je vykonávat.

Ale poněvadž řemeslo válečné je jistě řemeslem vůbec neušlechtlejším, stává se s rozvojem zdokonalování nutné i jedním z řemesel nejsložitějších. Stav mechaniky, jakož i jiných věd, s nimiž nutně souvisí, určuje stupeň dokonalosti, již může v té které době dosáhnout. Ale aby mohlo dosáhnout tohoto stupně dokonalosti, musí se stát jediným a hlavním zaměstnáním určité vrstvy občanů, neboť dělba práce je pro jeho zdokonalování stejně nutná jako pro zdokonalování každého jiného řemesla. Do jiných řemesel zavádí dělbu práce zcela přirozeně prozíravost jednotlivců, kteří shledávají, že jejich osobnímu zájmu více prospěje, omezí-li se na řemeslo jediné, než když budou provozovat řemesel mnoho. Z řemesla vojenského může však učinit povolání samostatné a odlišné od ostatních jen prozíravost státu. Občan, který by v době hlubokého míru, a aniž by ho v tom podporoval stát, věnoval většinu svého času cvičení ve vojenských dovednostech, mohl by se v nich jistě velmi zdokonalit i velmi dobře se při nich pobavit, ale svému vlastnímu zájmu by tím jistě neprospěl. Zabezpečit mu prospěch z toho, bude-li věnovat většinu svého času právě tomuto zaměstnání, může jediné prozíravost státu. A tuto prozíravost státy vždy neprojevovaly, a to ani tehdy, když se dostaly do takového postavení, že tuto prozíravost vyžadovalo samo zachování jejich bytí.

Pastevec má volného času hodně. Rolník na nevyvinutém stupni rolnictví má také nějaký volný čas. Řemeslník nebo dělník pracující v manufaktuře nemá vůbec žádný. První z nich může věnovat vojenským dovednostem hodně svého času, aniž utrpí nějakou škodu; druhý jim ho může věnovat jen jistou část; poslední z nich jim nemůže věnovat, aniž utrpí škodu, ani hodinu, a jeho péče o vlastní zájmy vede ho již sama k tomu, že je zanedbává úplně. Zdokonalování zemědělství, které nutně vyvolává rozvoj řemesel a manufaktur, neopouští pak ani rolníkově o nic více volného času než řemeslníkově. Obyvatelé venkova začínají zanedbávat vojen-

ská cvičení právě tak jako obyvatelé měst, a valná většina obyvatelstva se pak vůbec nehodí k válečné službě. Zároveň bohatství, které s sebou rozvoj zemědělství a manufaktur vždy přináší a které není ve skutečnosti ničím jiným než nahromaděným produktem tohoto rozvoje, dráždí všechny sousedy ke vpádu. Národ přičinlivý, a proto i bohatý, bývá nejvíce vystaven nebezpečí, že jej sousedé napadnou, a jestliže stát neučiní nějaká nová opatření pro svou obranu, činí přirozené návyky jeho obyvatelstvo naprosto neschopným se ubránit.

Za těchto okolností jsou patrně pouze dva způsoby, jak se může stát obstojně postarat o svou obranu.

Za první: buď si velmi přísným postupováním bez ohledu na to, kam vůbec směřují zájmy, nadání a sklony obyvatelstva, vynutí cvičení vojenských dovedností a donutí buď všechny občany schopné vojenské služby, nebo jistý jejich počet, aby se věnovali do jisté míry i povolání vojenskému, ať již se jinak věnují kterémukoli řemeslu nebo povolání.

Nebo za druhé: bude vydržovat jistý počet občanů, které bude neustále cvičit ve vojenských dovednostech, a udělá tak z vojenského povolání samostatné, zvláštní povolání, odlišné ode všech ostatních.

Zvolí-li si stát z těchto dvou postupů první, říkáme, že jeho vojenskou moc tvoří milice; použije-li druhého, říkáme, že ji tvoří stálé vojsko. Jediným a hlavním zaměstnáním vojáků stálého vojska je cvičení vojenských dovedností a hlavním a obvyklým zdrojem jejich obživy je zaopatření nebo žold, jež jim stát poskytuje. Pro vojáky z milice je vojenský výcvik zaměstnáním pouze příležitostným, kdežto hlavním a obvyklým zdrojem jejich obživy je nějaké jiné zaměstnání. V milici převažují rysy dělníka, řemeslníka nebo obchodníka nad rysy vojáka; v stálém vojsku nad všemi ostatními rysy převažují rysy vojáka. A v tomto rozdílu spočívá patrně i základní rozdíl mezi těmito dvěma druhy vojsk.

Milice bylo již několik různých druhů. V některých zemích byli občané určeni k obraně státu asi jen cvičení, aniž byli, smím-li se tak vyjádřit, regimentováni, tj. aniž byli rozděleni do zvláštních a samostatných vojenských oddílů, z nichž by se každý cvičil pod velením svých řádných stálých důstojníků. Ve státech starého Řecka a Říma cvičil se ve zbrani asi každý občan, pokud zůstával doma, buď sám a samostatně, nebo se sobě rovnými, kteří mu byli nejmilejší; do nějakého oddílu bý-

Obranu lze zajistit pouze dvěma způsoby:

(1) vynucením vojenské služby a vojenských cvičení

nebo (2) zřízením samostatného vojenského povolání.

jinými slovy, zřízením milice nebo stálého vojska.

Milice byly v dávných dobách pouze cvičeny a nebyly regimentovány.

val asi zařazován teprve tehdy, když byl opravdu povolán, aby šel do války. V jiných zemích milice nejen prováděla výcvik, ale bývala i zařazována do oddílů. V Anglii, ve Švýcarsku a asi ve všech ostatních novověkých evropských zemích, které si zavedly jakoukoli nedokonalou milici tohoto druhu, je každý její příslušník i v době míru přidělen k určitému oddílu, který se cvičí pod velením svých řádných stálých důstojníků.

Význam obratnosti jednotlivého vojáka byl snižen vynálezem střelných zbraní

Před vynalezením střelných zbraní bylo silnější to vojsko, jehož každý jednotlivý voják uměl co nejobratněji používat svých zbraní. Nejdůležitější tu byla tělesná síla a mrštnost; ty také zpravidla rozhodovaly o výsledku bitvy. Avšak tuto zručnost v užívání zbraní mohli si vojáci osvojit, stejně jako dnes v šermu, jedině tak, že cvičili nikoli ve velkých oddílech, nýbrž každý muž zvlášť, v té nebo oné škole pod vedením toho nebo onoho učitele, nebo s těmi či oněmi muži sobě rovnými a se svými druhy. Ale od vynalezení střelných zbraní je tělesná síla a mrštnost, ba i mimořádná obratnost v používání obvyklých zbraní mnohem méně důležitá, i když naprosto nelze říci, že již nemá význam. Povaha střelné zbraně nikterak sice nestaví neobratného na roveň obratnému, ale nebývala ho k němu přiblížila. Veškerá obratnost, které je zapotřebí k užívání zbraně, dá se prý zcela dobře získat výcvikem ve velkých oddílech.

a dodržováním řádu a plněním rozkazů.

Zachovávání řádu, pořádek a okamžité plnění rozkazů jsou v novodobém vojsku pro výsledek bitvy důležitější než obratnost vojáků v používání zbraní. Ale hluk střelných zbraní, kouř a neviditelná smrt, které se každý cítí neustále vystaven, jakmile přijde na dostřel děla, a často již dlouho předtím, než se dá říci, že bitva opravdu začala, jistě způsobují, že udržet v značnější míře řád, pořádek a okamžité plnění rozkazů je v novodobé bitvě velmi těžké i na samém jejím začátku. Ve starověké bitvě působily hluk jedině lidské hlasy; nebylo kouře a nebylo neviditelných příčin zranění nebo smrti. Dokud se k němu smrtící zbraň vskutku nepřiblížila, viděl každý jasně, že žádná taková zbraň v jeho blízkosti není. Za takových okolností a u vojsk, která měla jistou důvěru ve svou vlastní obratnost v používání zbraní, muselo být v starověké bitvě mnohem snazší zachovat určitý systém a pořádek nejen na jejím začátku, ale i v celém jejím průběhu až do okamžiku, kdy jedno vojsko bylo úplně poraženo. Ale řádu, pořádku a okamžitému plnění rozkazů mů-

že si vojsko navyknout jedině tím, že se cvičí ve velkých oddílech.

Milice jsou vždy horší než stálé vojsko

Milice, ať již ji jakkoli učili kázni a ať ji jakkoli cvičili, musí však být vždy mnohem horší než ukázněné a cvičené vojsko stálé.

v důsledku nezkušenosti

Vojáci, kteří se cvičí pouze jednou za týden nebo jednou za měsíc, nemohou být nikdy tak zkušení v používání svých zbraní jako ti, kteří se cvičí každý den nebo ob den; a i když snad v nové době není tato okolnost tak důležitá, jako byla ve starověku, přece jen může pro nás být uznávaná převaha pruských vojsk, plynoucí prý do značné míry z dokonalejšího ovládnutí vojenského umění, přesvědčujícím důkazem toho, že na ní velmi záleží i dnes.

a menší kázni.

Vojáci, kteří musí poslouchat svého důstojníka pouze jednou za týden nebo jednou za měsíc a kteří si jindy smějí dělat, co chtějí, aniž se mu za to musí nějak odpovídat, nemohou nikdy pocívat v jeho přítomnosti takovou bázeň a nikdy nemohou okamžitě plnit jeho rozkazy tak ochotně jako ti, jimž tento důstojník den co den řídí celý jejich život a celé jejich chování a kteří každý den na jeho rozkaz dokonce i vstávají a lehají anebo se aspoň vracejí do svých kvartýrů. V tzv. kázni neboli v návyku okamžitě uposlechnout rozkazu, musí být milice vždy ještě hlouběji pod stálým vojskem, než snad někdy může být v tzv. cvičeních se zbraní neboli v zacházení se svými zbraněmi a v jejich používání. V novodobé válce je však návyk okamžitě uposlechnout rozkazu ještě mnohem důležitější než značná převaha v zacházení se zbraněmi.

Nejlepší je taková milice, která táhne do pole pod velením náčelníků, kteří vládnou i v míru.

Daleko nejlepší je taková milice, která táhne do pole pod velením týchž náčelníků, kterých je zvyklá poslouchat v době míru, jako je tomu u Tatarů nebo u Arabů. Co do úcty ke svým důstojníkům, co do návyku okamžitě uposlechnout má již nejbližší stálému vojsku. Jistou přednost měla v tomto směru i milice skotských horalů, pokud sloužili pod svými vlastními náčelníky. Protože však skotští horalé nebyli pastevci kočovnými, nýbrž usedlými, neboť měli všichni stálé sídliště a netáhli v době míru za svým náčelníkem z kraje do kraje, nebyli již za války tak ochotni následovat ho někam hodně daleko anebo sloužit dlouho v poli. Když se zmocnili nějaké kořisti, toužili již po návratu domů; a jeho moc byla málokdy dostatečně velká, aby je udržela. Pokud jde o jejich poslušnost, ta měla vždy daleko do poslušnosti, jakou zprávy přikládají Tatarům nebo Arabům. A poněvadž skotští horalé ve-

dou život usedlý, a netráví tudíž tolik času pod širým nebem, nebyli nikdy tak zvyklí vojenskému zaměstnání a tak zkušený v používání svých zbraní, jako prý jsou Tataři nebo Arabové.

Z každé milice, která po sobě prodělala několik polních tažení, stává se, třeba poznamenat, v každém směru stále vojsko. Vojáci se denně cvičí v používání svých zbraní, a protože jim stále velí jedni a tiž důstojníci, zvykají si právě tak okamžitě poslechnout, jako je to pravidlem u stálého vojska. Pramálo již záleží na tom, čím byli, než vytáhli do pole. Jakmile prodělají několik polních tažení, stává se z nich nutně v každém směru stále vojsko. Kdyby se válka v Americe protáhla ještě o jedno tažení, mohla by se třeba americká milice v každém směru měřit se stálým vojskem, jehož udatnost se v poslední válce ukázala alespoň ne horší než udatnost nejostřílenějších vojáků francouzských a španělských.

Jestliže dobře pochopíme tento rozdíl, shledáme, že dějiny všech věků dosvědčují onu neodolatelnou převahu, kterou má řádné stálé vojsko nad milicí.

Jedním z prvních stálých vojsk, o kterém vůbec máme v některém věrohodném dějepisném díle přesnou zprávu, je vojsko Filipa Makedonského. Časté války, které vedl s Thráky, Illyry, Thessaly a s některými řeckými městskými státy v sousedství Makedonie, vytvořily časem z jeho oddílů, jež byly z počátku asi milicí, naprosto ukázněné stálé vojsko. V době míru, což bývalo velmi zřídka a nikdy to netrvalo příliš dlouho, pečlivě se střežil toto vojsko rozpustit. Přemohlo, ovšem až po dlouhém a urputném boji, udatné a dobře cvičené milice hlavních států starého Řecka a později bez velkého boje zženštilou a špatně vycvičenou milici obrovské říše perské. Pád řeckých států a říše perské byl výsledkem neodolatelné převahy, kterou má stálé vojsko nad jakýmkoli druhem milice. Byl to první velký převrat v dějinách lidstva, o kterém dějiny zachovaly přesnou nebo podrobnou zprávu.

Druhým je pád Kartága a po něm nastavší vzestup Říma. Všechny přeměny v osudech těchto dvou slavných států dají se velmi dobře vysvětlit touž příčinou.

Od konce první punské války až do začátku druhé byla vojska Kartága neustále v poli a sloužila postupně pod velením tří velkých vojevůdců: hamilkara, jeho zetě Hasdrubala a jeho syna Hannibala, a to nejprve na trestné výpravě proti vlastním vzbouřeným otrokům, potom při potlačování vzbouřených národů v Africe a konečně při dobývání velkého krá-

Milice, která je ponechána dlouho v poli, se stává stálou armádou.

Dějiny dosvědčují převahu řádné armády.

Jako v případě armády Filipa Makedonského a řeckých milicí.

I ve válkách Kartága a Říma řádné armády porazily milice.

Řádná armáda Kartága porazila římskou milici v Itálii

lovství španělského. Vojsko, které vedl Hannibal ze Španělska do Itálie, muselo se nutně za těchto válek postupně přeměnit v přísně ukázněné vojsko stálé. Římané, i když v té době nežili v úplném míru, přece jen tehdy nevedli žádnou zvlášť velkou válku a jejich vojenská kázeň byla, jak se všeobecně tvrdí, hodně uvolněná. Římská vojska, se kterými se Hannibal utkal u Trebie, u Trasimenského jezera a u Cannae, byla milice stojící proti stálému vojsku. O výsledku oněch bitev rozhodla pravděpodobně nejvíce právě tato okolnost.

a ve Španělsku.

Stálé vojsko, jež Hannibal zanechal ve Španělsku, mělo nad milicí, kterou proti němu poslali Římané, podobnou převahu, a v několika letech ji pod velením jeho mladšího bratra Hasdrubala z oné země téměř úplně vyhnalo.

Když se římské milice změnilly ve stálé armády, porazily v Itálii armádu Kartága

Hannibal dostával z domova nedostatečnou pomoc. Římská milice byla neustále v poli, a tak se z ní během války stalo ukázněné a dobře cvičené stálé vojsko; převaha Hannibalova se proto den ode dne menšila. Hasdrubal uznal za nutné přivést celé nebo téměř celé stálé vojsko, jemuž velel ve Španělsku, do Itálie na pomoc svému bratru. Na tomto pochodu ho prý jeho průvodci svedli z cesty; a v zemi, kterou neznal, byl překvapen a napaden jiným stálým vojskem, které se jeho vojsku v každém směru přinejmenším vyrovnalo, a byl na hlavu poražen.

a kartaginské milice ve Španělsku. V Africe porazily jak jeho stálou armádu, tak i milice.

Když Hasdrubal opustil Španělsko, nenašel tam veliký Scipio nikoho, kdo by se mu mohl postavit na odpor, kromě milice, jež byla slabší než jeho vlastní. Tuto milici porazil a z jeho vlastní milice se během války nutně stalo ukázněné a dobře cvičené stálé vojsko. Toto stálé vojsko bylo potom převedeno do Afriky, kde proti sobě nenašlo nikoho kromě milice. K obraně Kartága bylo nutno povolát zpět stálé vojsko Hannibalovo. Na duchu pokleslá a často již poražená africká milice se s ním spojila a v bitvě u Zamy tvořila větší část Hannibalových vojsk. To, k čemu došlo toho dne, rozhodlo o osudu těchto dvou soupeřících států.

Od té doby měla Římská republika stálé armády, které nenarážely na významný odpor kromě odporu stálé armády makedonské.

Od konce druhé punské války až do pádu římského státu bylo římské vojsko v každém směru vojskem stálým. Jakýsi odpor kladlo jeho zbráním stálé vojsko makedonské. Ač byl Řím na vrcholu své moci, podrobení onoho malého království jej stálo dvě velké války a tři velké bitvy, a nebýt zbabělosti jeho posledního krále, bylo by jeho dobytí pravděpodobně bývalo ještě obtížnější. Milice všech civilizovaných národů starověkého světa, Řecka, Sýrie a Egypta, kladly stálým voj-

skům římským pouze chabý odpor. Mnohem lépe se bránily milice některých národů barbarských. Milice Skythů a Tatarů, které Mithridates sebral v zemích na sever od Černého a Kaspického moře, představovaly nejhroznější nepřátele, se kterými se Římané museli utkat po druhé punské válce. I milice Parthů a Germánů byla vždy docela slušná a několikrát nabyla povážlivě vrchu nad vojsky římskými. Když však měla římská vojska dobré velení, měla asi zpravidla velkou převahu; a jestliže Římané nepokračovali v dobývání ani Parthie, ani Germanie až do konce, bylo to pravděpodobně proto, že podle jejich názoru nestálo za to připojovat tyto dvě barbarské země k říši, která již tak byla až příliš veliká. Staří Germáni byli, stejně jako Skythové nebo Tataři, národ kočovných pastevců, kteří táhli do pole pod velením týchž náčelníků, jež byli zvyklí následovat v době míru. Jejich milice byla zcela taková jako milice Skythů nebo Tatarů, z nichž také asi pocházeli.

Za vlády císařů zdegenerovaly tyto armády do milicí.

K uvolnění kázně římských vojsk přispělo asi mnoho příčin. Jednou z těchto příčin byla asi její krajní přísnost. V době jejich největší slávy, kdy se zdálo, že se jim nemůže postavit na odpor žádný nepřítel, odložila svou těžkou zbroj jako zbytečně obtížnou a začala zanedbávat svůj namáhavý výcvik jako zbytečnou lopotu. Za římských císařů stala se kromě toho stála římská vojska, obzvláště ta, jež střežila germánskou a pannonskou hranici, nebezpečím pro své pány, proti nimž často stavovala své vlastní vojevůdce. Aby oslabil jejich hrozivou sílu, odvolal prý je, podle některých autorů Dioklecián, podle jiných Konstantin, nejdříve z hranice, kde předtím vždy tábořila ve velkých celcích, skládajících se zpravidla ze dvou až tří legií, a roztrousil je v malých oddílech po různých městech provinčních, odkud byla odvolávána téměř jen tehdy, bylo-li nutno odrazit nějaký vpád. Z malých vojenských oddílů, které tábořily v městech s vyspělým obchodem nebo řemeslem a málokdy z nich bývaly odvolávány, stali se rovněž obchodníci a řemeslníci. Občan nabyt v nich vrchu nad vojákem; a stálé římské vojsko se postupně zvrhlo v prohnílou, zanedbanou a neukázněnou milici, neschopnou vzdorovat útoku milice germánské a skythské, které brzy potom vtrhly do západořímské říše. Její císařové se dovedli na čas bránit jen tím, že si proti milici některých z těchto národů najímali milici národů jiných. Pád západořímské říše je třetím velkým převratem v dějinách lidstva, o kterém starověké dějiny zanechaly

jasnou nebo podrobnou zprávu. Způsobila jej neodolatelná převaha, kterou má milice národa barbarského nad milicí národa civilizovaného, kterou má milice národa pasteveckého nad milicí národa rolníků a řemeslníků. Vítězství, jichž dosahovala milice, bývala obvykle vítězstvími nikoli nad stálým vojskem, nýbrž nad milicí méně vycvičenou a ukázněnou než ona sama. Taková byla vítězství, jichž dosáhla řecká milice nad vojskem perským; a téhož druhu byla i vítězství, jichž dosáhla později milice švýcarská nad vojsky rakouskými a burgundskými.

Milice byly v západní Evropě postupně nahrazeny stálými armádami.

Vojska germánských a skythských národů, které se usadily na troskách západořímské říše, byla v nových sídlištích po nějakou dobu stejná, jako byla v jejich původní vlasti. Byla to milice pastevců a rolníků, kteří v době války táhli do pole pod velením týchž náčelníků, které byli zvyklí poslouchat v době míru. Byla proto obstojně vycvičena a obstojně ukázněna. Ale tak jak se vyvíjela řemesla, vážnost náčelníků postupně upadala a valná většina obyvatelstva měla méně volného času na vojenský výcvik. Jak kázeň, tak výcvik feudální milice proto časem upadaly a místo ní bylo postupně zaváděno stálé vojsko. A pak, jak jeden civilizovaný národ zavedl stálé vojsko, museli všichni jeho sousedé následovat jeho příkladu. Brzy totiž zjistili, že na tom závisí jejich bezpečnost a že jejich vlastní milice útoku takového vojska naprosto nedolá.

Stálá armáda neztrácí svou udatnost ani v dobách míru.

Vojáci stálého vojska, i když předtím třeba nepřítel ani nikdy neviděli, ukázali se často neméně udatní než staří bojovníci, a jak vytáhli do pole, nezdědka dokázali postavit se tváří v tvář nejdovážnějším a nejzkušenějším starým vojákům. Když ruská armáda pochodovala roku 1756 do Polska, nezadala si snad udatnost ruských vojáků s udatností vojáků pruských, kteří byli v té době pokládáni za nejsmělejší a nejzkušenější staré vojáky v Evropě. A přitom Ruská říše tehdy žila již téměř dvacet let v hlubokém míru, a měla tedy asi pramálo vojáků, kteří vůbec kdy spatřili nepřítel. Než roku 1739 vypukla válka se Španělskem, žila Anglie téměř devětadvacet let v hlubokém míru. Udatnost jejich vojáků nebyla však tímto dlouhým obdobím míru vůbec ochromena, spíše naopak, neboť nikdy nebyla tak skvělá jako při pokusu o dobytí Cartageny, v prvním nešťastném boji oné nešťastné války. V dlouhém období míru mohou snad své umění někdy zapomenout generálové. Avšak kde si uchova-

li řádné stálé vojsko, vojáci nezapomenou na svou udatnost asi nikdy.

představuje jedinou zárukou pro civilizaci národa

Závisí-li obrana civilizovaného národa na milici, je v každé době vystaven nebezpečí, že podlehne kterémukoli barbarskému národu, se kterým náhodou sousedí. Časté podmanění všech civilizovaných asijských zemí Tatary je dostatečnou ukázkou oné přirozené převahy, kterou má milice národa barbarského nad milicí národa civilizovaného. Lepší než každá milice je řádné stálé vojsko. Nejlépe si může takové vojsko vydržovat národ bohatý a civilizovaný, a jedině toto vojsko ubrání proto takový národ proti vpádu chudého a barbarského souseda. Civilizace té které země se proto může po delší dobu rozvíjet nebo i prostě uchovat jedině pod ochranou stálého vojska.

a je také jediným prostředkem ke zcivilizování národa barbarského.

Jako se civilizovaná země ubrání jedině pomocí řádného stálého vojska, tak i jedině pomocí tohoto vojska lze ze země barbarské najednou učinit zemi obstojně civilizovanou. Stálé vojsko vnáší s neodolatelnou mocí do nejdálčenějších provincií říše zákony panovníka a udržuje jakous takous řádnou správu v zemích, které by ji jinak nesnesly. Kdo pozorně prozkoumá zlepšení, jež zavedl v Ruské říši Petr Veliký, ten zjistí, že téměř všechna ústí v ustavení řádného stálého vojska. Je to nástroj, který provádí a drží všechna jeho ostatní nařízení. Za pořádek a vnitřní mír, kterému se ona říše od té doby těší, je co děkovat jedině vlivu onoho vojska.

Armáda není v rozporu se svobodou.

Muži republikánských zásad měli vždy k stálému vojsku nedůvěru jakožto k nebezpečí pro svobodu. Tam, kde zájem vrchního velitele a nejvyšších důstojníků není nutně spjat s podporou státního zřízení, takovým nebezpečím stálé vojsko ovšem také je. Stálé vojsko Caesarovo zničilo republiku. Stálé vojsko Cromwellovo rozehnalo Dlouhý parlament. Ale tam, kde panovník sám je vrchním velitelem tohoto vojska a nejvýznamnější vyšší i nižší šlechtici jeho nejvyššími důstojníky, tam, kde vojsku velí ti, kdož mají na podporování státní moci největší zájem, poněvadž se na ní sami nejvíce podílejí, nemůže být stálé vojsko svobodě nikdy nebezpečné. Někdy může naopak svobodě prospívat. Bezpečnost, kterou zaručuje panovníkovi, činí zbytečnou onu obtěžující nedůvěru, s níž se v některých novodobých státech bedlivě sledují sebebezvýznamnější počiny každého občana a která ho může kdykoli připravit o klid. Tam, kde bezpečnost vykonavatele státní moci, i když se opírá o nejpřednější lidi země, může být

ohrožena každou nespokojeností lidu, tam, kde se v několika hodinách malý nepokoj může rozrůst ve velkou revoluci, musí vláda používat veškeré své moci, aby potlačovala a trestala každé reptání a všechny stížnosti namířené proti ní. Naproti tomu panovníka, který za sebou cítí podporu nejen dědičné aristokracie země, ale i řádného stálého vojska, nemohou ani sebehrubší, sebeméně odůvodněné a sebenevážnější projevy nespokojenosti nijak zneklidnit. Může je klidně promíjet nebo jich nedbat, a poněvadž si je vědom své převahy, přirozeně je nejraději promíjí nebo jich nedbá. Takovouto svobodu, která až hraničí s nevázaností, lze trpět pouze v zemích, kde panovníka podpirá řádné stálé vojsko. Pouze v takovýchto zemích není pro bezpečnost státu třeba, aby byla panovníkovi udělena neomezená moc potlačovat podle vlastního uvážení i jen nepřístupně využívání této nevázané svobody.

Obrana se časem stává nákladnější.

S postupující civilizací ve společnosti stává se proto první povinností panovníka, bránit společnost před násilím a bezprávím ze strany jiných společností, stále nákladnější a nákladnější. Vojenskou moc společnosti, s níž neměl původně pražádné výdaje ani v míru, ani za války, musí panovník s rozvojem civilizace vydržovat z počátku jen v době války a pak i v době míru.

Náklady jsou zvyšovány používáním střelných zbraní.

Velká změna, ke které došlo ve válečnictví vynalezením střelných zbraní, zvýšila ještě více jak výdaje na cvičení a ukáznění určitého počtu vojáků v době míru, tak i výdaje na jejich použití ve válce. Jejich zbraně i jejich výzbroj se staly nákladnějšími. Mušketa je stroj dražší než oštěp nebo luk a šípy; těžký kanon nebo moždíř je dražší než prak nebo katapult. Prach spotřebovaný při novodobé přehlídce vojska je nenávratně ztracen a způsobuje velmi značné výdaje. Oštěpy a šípy, kterými vojáci vrhali nebo stříleli při přehlídce starověké, daly se pak snadno zase sebrat a kromě toho měly jenom nepatrnou hodnotu. Těžký kanon nebo moždíř jsou proti praku nebo katapultu zbraně nejen mnohem dražší, ale i mnohem těžší, a nejen zhotovit je pro válku, ale i dopravit je do pole stojí mnohem více. A protože je novodobé dělostřelectvo proti starému mnohem účinnější, je teď mnohem nesnadnější, a proto i nákladnější opevnit město tak, aby mohlo vzdorovat útoky tohoto účinnějšího dělostřelectva třeba jen po několik týdnů. Příčin, které činí obranu společnosti v dnešní době nákladnější, je tedy mnoho. Nevyhnutelné účinky přirozeného pokroku byly v tomto směru značně zesíleny velkým pře-

vratem ve válečnictví, k němuž dala popud pouhá náhoda, vynalezení střelného prachu.

a bohatší země tedy získávají výhodu oproti zemím chudým, což prospívá procesu civilizace.

Velká nákladnost střelných zbraní poskytuje v novodobé válce zřejmou výhodu tomu národu, který si může vysoké výdaje na ně nejspíše dovolit, tedy národu bohatému a civilizovanému před národem chudým a barbarským. Ve starověku se mohly bohaté a civilizované národy jen těžce ubránit proti svým chudým a barbarským sousedům. Vynález střelných zbraní, vynález, který se na první pohled zdá tak zhoubný, prospívá jistě jak zachování civilizace, tak i jejímu šíření.

ČÁST II

O výdajích na spravedlnost

Výdaje na zajištění spravedlnosti jsou v různých dobách různé.

Druhá povinnost panovníka, povinnost chránit pokud možno každého člena společnosti před bezprávím nebo krivdou ze strany některého jiného jejího člena, neboli povinnost zavést řádné vykonávání spravedlnosti, vyžaduje na jednotlivých stupních vývoje společnosti dvojí naprosto rozdílnou výši výdajů.

Potřeba vlády vznikla po své v důsledku vzniku majetku.

U národů loveckých není téměř žádný osobní majetek, nebo alespoň ne majetek, který by přesahoval hodnotu dvoudenní až třídenní práce, a proto u nich málokdy najdeme stálého veřejného úředníka nebo nějaké pravidelné vykonávání spravedlnosti. Lidé, kteří nemají majetek, mohou si navzájem ublížit jenom na těle nebo na cti. Ale jestliže někdo někoho zabije, zraní, ztluče nebo pomluví, nemá z toho žádný zisk, třebaže ten, jemuž ublížil, trpí. Jinak je tomu s ubližením na majetku. Prospěch osoby, která se ho dopustila, rovná se často škodě toho, komu bylo ublíženo. Na těle nebo na cti může ublížit jeden člověk druhému jedině ze závisti, ze zlomyslnosti nebo ze zášti. Ale většina lidí nepodléhá vlivu těchto vášní tak často a i ti nejhorší jim podlehnou jen tu a tam. Poněvadž také ukojení těchto vášní, i když je některým povahám sebestříjemnější, není provázeno žádnou skutečnou a trvalou výhodou, většina lidí se ho po rozumné úvaze zpravidla zřekne. Lidé spolu mohou žít pohromadě ve společnosti vcelku bezpečně, i když tu není žádný veřejný úředník, který by je chránil před bezprávím pramenícím z těchto vášní. Ale lakota a ctižádost boháčů, u chudiny pak odpor k práci a záliba v okamžitém pohodlí a v radovánkách jsou vášně,

kteří ponoukají k útoku na majetek, vášně s účinkem mnohem trvalejším a s mnohem širší působností. Všude, kde je velký majetek, tam je také velká nerovnost. Na jednoho boháče musí připadat alespoň pět set chudásů, a hojnost, v níž žije hrstka lidí, předpokládá bídu tisíců. Nadbytek boháče vzbuzuje rozhořčení u chudásů, které nouze dohání a závist často navádí k tomu, aby napadli jeho majetek. Jedině pod ochranou veřejného úředníka může majitel onoho cenného jmění, získaného mnohaletou prací a možná i prací mnoha pokolení, v noci klidně spát. Je neustále obklopen neznámými nepřáteli, jimž nikdy nezavdal příčinu k nepřátelství a jež přesto nemůže nikdy usmířit a před jejichž bezprávím jej může ochránit jen mocná paže veřejného úředníka, neustále vztyčená, aby bezpráví ztrestala. Získání cenného a rozsáhlého majetku nutně proto vyžaduje zřízení veřejné správy. Kde není majetek nebo kde alespoň nepřesahuje hodnotu dvoudenní až třídenní práce, není veřejné správy tolik zapotřebí.

Majetek zvyšuje důvody pro zavedení podřízenosti.

Veřejná správa předpokládá jistou podřízenost. Ale jak s nabýváním cenného majetku pozvolna vzrůstá i nutnost zřídit veřejnou správu, právě tak s růstem tohoto cenného majetku pozvolna vzrůstají i základní příčiny, které zcela přirozeně přivozují podřízenost.

Existují čtyři příčiny podřízenosti:

Jsou snad celkem čtyři příčiny neboli okolnosti, které vedou zcela přirozeně k podřízenosti, neboli které zcela přirozeně a ještě dávno před zavedením jakéhokoli veřejného zařízení stavějí některé osoby po jisté stránce nad většinu jejich bližních.

(1) dokonalejší osobní vlastnosti,

První z těchto příčin neboli okolností jsou dokonalejší osobní vlastnosti: síla, krása a mrštnost těla; moudrost a mravnost, rozvážnost, spravedlnost, statečnost a umírněnost. Vlastnosti tělesné, nejsou-li podepřeny i vlastnostmi duševními, získávají člověku v kterémkoli období společnosti jen velmi málo vážnosti. Opravdu silný je ten člověk, který pouhou svou tělesnou silou donutí dva slabé, aby ho poslouchali. Nesmírnou vážnost mohou člověku získat duševní vlastnosti samy o sobě. Jenže tyto vlastnosti jsou neviditelné, jsou vždy sporné a zpravidla se také berou v pochybnost. Ani jedna společnost, ať již barbarská nebo civilizovaná, nepovažovala za vhodné založit pravidla nadřazenosti a podřízenosti na těchto vlastnostech neviditelných, nýbrž na něčem jasnějším a hmatatelnějším.

(2) vyšší věk,

Druhá z těchto příčin neboli okolností je vyšší věk. Stařec, pokud ještě není v tak pokročilém věku, že ho lze mít za dětinského, je všude ve větší vážnosti než mladík téhož stavu, bohatství i schopností. U národů loveckých, např. u domorodých kmenů severoamerických, jediným měřítkem důstojnosti a prvenství je stáří. Otec je u nich pojmenováním pro osobu vyššího postavení, bratr pro osobu téhož postavení a syn pro osobu postavení nižšího. U národů nejbohatších a nejvzdělanějších určuje stáří prvenství mezi těmi, kdož si jsou v každém jiném směru rovni a u nichž tedy není nic jiného, čím by se toto prvenství určilo. Mezi bratry a sestrami zaujímá první místo vždy nejstarší; a při rozdělení otcovského majetku všechno, co nelze rozdělit a co musí připadnout pouze jedné osobě, např. šlechtický titul, dává se zpravidla nejstaršímu. Věk je vlastnost jasná a hmatatelná, o kterou se nelze přít.

(3) větší majetek

Třetí z těchto příčin neboli okolností je větší majetek. Vliv bohatství je sice velký v každém období společnosti, ale největší je asi v obdobích nejméně pokročilých, kdy nerovnost v majetku může být neobyčejně vysoká. Jestliže se tatarskému náčelníku mnozí stáda tak hojně, že užijí tisíc lidí, nemůže použít těchto přírůstků k ničemu jinému než právě k vyživování tohoto tisíce lidí. Ona nerozvitá společnost nemá ještě žádné řemeslné výrobky, šperky nebo tretky, za něž by náčelník mohl vyměnit onu část své nezpracované produkce, jež převyšuje jeho vlastní spotřebu. Oněch tisíc lidí, jež takto živí, na něm plně závisí, a musí se proto za války podřizovat jeho velení a v míru jeho pravomoci. Je jim nutně vojevůdcem i soudcem a náčelníkem se stal nutně proto, že je nejbohatší. Ve společnosti neobyčejně bohaté a vyspělé může mít člověk mnohem větší majetek, a přesto nemůže poroučet třeba ani tuctu lidí. Produkce jeho panství je sice možná tak veliká, že by uživila, a možná i opravdu živí, přes tisíc lidí, ale tito lidé mu za všechno, co od něho dostávají, platí a on sám nikomu nic nedá leč za nějaký ekvivalent; téměř nikdo se proto necítí na něm zcela závislý a jeho moc se omezuje jenom na několik jeho domácích sluhů. Přesto i v bohaté a vyspělé společnosti je vážnost plynoucí z bohatství velmi značná. Že je mnohem větší než vážnost, kterou dává stáří anebo osobní vlastnosti, na to byly všeobecné stesky v každém období společnosti, které dovolovalo značnější nerovnost v majetku. První období společnosti, období lovců, nerovnost v majetku nedovolu-

je. Všeobecná chudoba zavádí všeobecnou rovnost; a slabým sice, ale jediným podkladem moci a podřízenosti je vyšší stáří nebo dokonalejší osobní vlastnosti. V tomto období společnosti je proto moci a podřízenosti málo, anebo není vůbec žádná. Druhé období společnosti, období pastevecké, dovolu- je neobyčejně velkou nerovnost v majetku, a v žádném jiném období nedodává větší bohatství těm, kdož je mají, tolik moci. V žádném jiném období není proto také dokonaleji vybudovaná moci a podřízenosti. Moc arabského šejka je ohromná; moc tatarského chána je naprosto despotická.

a (4) lepší původ.

Čtvrtou z těchto příčin neboli okolností je lepší původ. Lepší původ předpokládá u rodiny člověka, který si jej osobuje, již dávnou převahu v majetku. Všechny rodiny jsou stejně staré; a předků panovníka, i když jsou třeba známější, nemůže přece jen být více než předků žebráka. Stáří rodu znamená všude stáří buď majetku, anebo vznešenosti, která se obvykle na bohatství zakládá anebo kterou bohatství doprovází. Čerstvě získaná vznešenost je všude v menší vážnosti než vznešenost starobylá. Návist k uchvatiteli trůnu a láska k panovníkovi ze starého rodu se zakládají do velké míry na pohrdání, jež lidé přirozeně cítí k prvnímu, a na úctě k druhému. Jako se důstojník bez odmluvy podřizuje moci představeného, který mu vždy velel, ale nesnese, aby byl nad něho povýšen jeho podřízený, tak se lidé beze všeho podřizují rodu, jemuž se oni sami i jejich předkové vždy podřizovali, ale vzplanou rozhořčením, zmocní-li se vlády nad nimi rod jiný, na němž nikdy neuznávali něco stejně vznešeného.

Rozlišování původu se nevyskytuje u loveckých národů,

Poněvadž rozlišování podle rodu vyplývá z nerovnosti v majetku, nemůže se vyskytovat u národů loveckých, u nichž si jsou všichni lidé majetkem rovni, a u nichž si proto musí být téměř rovni i rodem. Syna muže moudrého a statečného mohou si ovšem i oni vážit poněkud více než muže stejné ceny, který má to neštěstí, že je synem hlupáka nebo zbabělce. Ale tento rozdíl nebude asi příliš velký; a nikdy se snad nevyskytl na světě vážený rod, který měl za svůj věhlas co děkovat jedině děděné moudrosti a mravní dokonalosti.

ale vždy jej najdeme mezi pastevcí.

U národů pasteveckých nejenže může docházet k rozlišování podle rodu, ale také k němu vždy dochází. Takovým národům je jakýkoli přepych vždy cizí a promrhat velké bohatství nerozvážným plýtváním není u nich téměř ani možné. Žádný jiný národ nemá tudíž více rodů, jež lid ctí a jichž si váží proto, že mají dlouhou řadu mocných a slavných předků,

neboť u žádného národa nezůstává zpravidla bohatství v ruce téhož rodu tak dlouho.

Původ a majetek jsou zřejmě dvěma hlavními okolnostmi, které vyvyšují jednoho člověka nad druhého. Jsou to dva hlavní prameny vážnosti, již člověk požívá, a jsou to proto hlavní příčiny, jež již samy od sebe zavádějí mezi lidmi moc a podřízenost. U národů pasterveckých působí obě tyto příčiny plnou silou. Slavný pastervec nebo majitel stád, vážený pro své velké bohatství a pro množství těch, které živí, a ctěný pro svůj urozený původ a pro starobylost svého slavného rodu sahajícího až do nepamětných dob, požívá zcela přirozeně moci nad všemi méně významnými pasterveci a majiteli stád svého houfu nebo kmene. Může poroučet větším spojeným vojenským silám než kdokoli jiný. Má větší vojenskou moc než kdokoli jiný. Za války jsou všichni zcela přirozeně ochotnější bojovat pod korouhví jeho než pod korouhví kohokoli jiného, a jeho původ a majetek mu tak již samy o sobě dávají jakousi výkonnou moc. Poněvadž má k ruce početnější spojené vojenské síly než kdokoli jiný, může velmi snadno přinutit toho, kdo někomu ukrivdí, aby křivdu odčinil. U něho hledají proto také přirozeně ochranu všichni ti, kdo jsou příliš slabí, aby se bránili sami. Jemu si také přirozeně stěžují na bezpráví, které se jim podle jejich mínění stalo, a jeho rozhodnutí se pak přijímá spíše než rozhodnutí kohokoli jiného, a to i stranou, proti níž byla vedena stížnost. Jeho původ a majetek mu tak již samy sebou zjednávají jistou moc soudcovskou.

Nerovnost v majetku se objevuje po prvé v období pasterveckém, na druhém stupni společnosti, a zavádí mezi lidmi jistou pravomoc a podřízenost, jež se asi dříve nevyskytovaly. Zavádí tím i jistou veřejnou správu, která je nevyhnutelně nutná k jejich zachování; a činí to patrně zcela mimovolně a aniž si někdo vůbec uvědomí, že je to nutné. Uvědomění si této nutnosti se dostavuje nepochybně až později a velmi značně přispívá k udržování a zabezpečení této pravomoci a podřízenosti. Velký zájem na zachování řádu, který jim jediný může zabezpečit jejich výhody, mají nutně zejména boháčů. Lidé méně zámožní pomáhají společně boháčům bránit jejich majetek, aby jim boháčů zase společně pomáhali bránit majetek jejich. Všichni drobní pasterveci a majitelé stád cítí, že bezpečnost jejich stád závisí na bezpečnosti stád největšího pastervece nebo majitele stád; že udržení jejich vlastní menší moci závisí na udržení jeho větší moci a že na jejich podříze-

Rozlišování podle původu a majetku je nejvýraznější u národů pasterveckých.

Mezi pasterveci dochází k nerovnosti majetku a vzniká vláda,

nosti vůči němu závisí jeho moc udržovat lidi stojící ještě níže v podřízenosti vůči nim. Tvoří jakousi drobnou šlechtu, která cítí, že musí bránit majetek a podporovat moc svého vlastního panovníka, aby on mohl bránit majetek jejich a podporovat moc jejich. Veřejná správa, pokud je zavedena na ochranu majetku, je ve skutečnosti zavedena na ochranu boháčů před chudinou, neboli na ochranu těch, kteří mají nějaký majetek, před těmi, kteří nemají vůbec žádný.

Takovému panovníkovi nepůsobila však soudcovská moc výdaje naprosto žádné, po dlouhou dobu byla pro něho naopak zdrojem příjmu. Lidé, kteří u něho hledali spravedlnost, byli vždy ochotni za ni zaplatit a nikdy neopominuli doprovodit svou žádost nějakým darem. Když pak soudcovská moc panovníka byla již řádně upevněna, musel ten, kdo byl shledán vinným, kromě náhrady druhé straně zaplatit i pokutu panovníkovi. Způsobil přece nepřijemnost, vyrušil svého pána a krále z klidu, a za tato provinění zasluhoval přece pokutu. V tatarských státech asijských a v evropských státech založených oněmi germánskými a skythskými národy, jež vyvrátily Římskou říši, bylo soudcovství značným zdrojem příjmu jak pro panovníka, tak pro všechny náčelníky nebo vládců nižší, kteří pod jeho vládou vykonávali soudní moc omezenou na ten či onen kmen nebo na to či ono území nebo kraj. Z počátku vykonávali panovník i nižší náčelníci spravedlnost osobně. Potom však všude shledali, že je lépe dát se zastupovat nějakým svým správcem nebo soudcem. Tento zástupce musel však tomu, kdo ho tímto úřadem pověřil, ze zisku, jež mu vynášelo vykonávání spravedlnosti, skládat účet. Kdo si přečte pokyny, jež za vlády Jindřicha II. dostávali soudcové soudních okruhů,¹³⁰ jasně uvidí, že tito soudcové byli jakýmsi kočovnými zástupci, které král rozesílal po zemi, aby vybírali některé položky králova příjmu. Vykonávání spravedlnosti v oněch dobách nejen poskytovalo panovníkovi jistý příjem, ale v tomto příjmu spatřoval patrně panovník hlavní prospěch, jenž má plynout z vykonávání spravedlnosti.

Tento způsob vykonávání spravedlnosti, které tu má sloužit účelům fiskálním, musel nutně vést k některým velmi hrubým přehmatům. Osobě, která přišla žádat o spravedlnost a přiná-

ale soudcovská moc byla po dlouhou dobu pro panovníka spíše zdrojem příjmu než výdajů.

což vedlo k hrubým přehmatům,

¹³⁰ Najdou se v Tyrrellově díle *History of England*. [James Tyrrel, *General History of England, both Ecclesiastical and Civil* (1700), sv. II, str. 576–579. Panovník, o kterém tam Tyrrell mluví, není však Jindřich II., nýbrž Richard I.]

šela velký dar, dostalo se asi víc než pouhé spravedlnosti, kdežto tomu, kdo přicházel žádat o spravedlnost a přicházel s darem jen malým, dostalo se jí asi o něco méně. Soud býval třeba také často odkládán, aby se tento dar opakoval. Mimo to pokuta, kterou musel obžalovaný platit, mohla často být velmi pádným důvodem k tomu, aby byl shledán vinným, i když ve skutečnosti vinen nebyl. Že takové přehmaty nebyly nijak vzácné, dosvědčují staré dějiny každé evropské země.

ať již panovník vykonával soudní moc osobně nebo prostřednictvím správce.

Když panovník nebo náčelník vykonával soudní moc osobně, tu ať se dopustil sebehrubšího přehmatu, domoci se nápravy muselo být takřka nemožné, protože tu téměř nikdy nebyl nikdo tak mocný, aby ho volal k odpovědnosti. Když ji vykonával prostřednictvím některého svého správce, dosažení nápravy bývalo někdy přece jen možné. Dopustil-li se takový správce nespravedlnosti pouze pro svůj vlastní prospěch, býval asi leckdy panovník dost ochoten ho potrestat anebo ho přinutit, aby křivdu odčinil. Ale dopustil-li se bezpráví ve prospěch panovníka, proto, aby se zavděčil tomu, kdo ho ustanovil a kdo ho může povýšit, bývala náprava křivdy většinou právě tak nemožná, jako kdyby se byl křivdy dopustil sám panovník. Ve všech barbarských státech, obzvláště ve všech oněch starých evropských státech, které vznikly na troskách Římské říše, bylo asi vykonávání spravedlnosti dlouhou dobu krajně úplatné; zcela spravedlivé a nestranné nebylo ani za nejlepších panovníků, za nejhorších bylo pak vůbec hanebné.

Těmto přehmatům nebylo možné zabránit do té doby, dokud byl panovník závislý na příjmech z půdy a ze soudních poplatků,

U národů pasteveckých, kde je panovník nebo náčelník pouze největším pastevcem nebo majitelem největších stád svého kmene, žije tak jako kterýkoli jeho leník nebo poddaný z přírůstku svých vlastních stád. U těch rolnických národů, které teprve sotva opustily život pastevecký a ještě nad něj daleko nepokročily, jako asi byly řecké kmeny v době trojské války a naši germánští a skythští předkové tehdy, když se právě usadili na troskách západořímské říše, je panovník nebo náčelník taktéž pouze majitelem největších panství v zemi a žije, podobně jako kterýkoli jiný majitel panství, z příjmu, jež mu poskytují jeho soukromé statky, neboli, jak se nazývají v novověké Evropě, statky korunní. Jeho poddaní mu zpravidla nic neodvádějí, ledaže by potřebovali zakročení jeho moci, aby je ochránila před křivdou ze strany jiných poddaných. Dary, jež mu při takových příležitostech přinášejí, toť celý jeho řádný příjem, i celý jeho příjem vedlejší, který má z vlády nad nimi, až snad ovšem na některé výjimečné případy. Když

v Homérovi nabízí Agamemnon Achillovi za jeho přátelství vládu nad sedmi řeckými městy, jako jediný prospěch, jež mu to asi přinese, uvádí to, že ho lidé budou uctívat dary. Dokud takové odměny za vykonávání spravedlnosti, neboli, jak je lze nazvat, soudní poplatky, byly takto celým řádným příjmem plynoucím panovníkovi z jeho panovnictví, nedalo se očekávat a nedalo se ani rozumně předpokládat, že by se jich úplně vzdal. Dalo se navrhnout, a často se vskutku také navrhovalo, aby je nějak upravit a stanovil jejich výši. Ale i když je již takto upravit a přesně stanovil, bylo stále ještě velmi obtížné, neřku-li nemožné, zabránit takovému všemocnému pánu, aby tuto stanovenou výši překračoval. Dokud tedy trval tento stav, nedalo se vlastně úplatnosti ve vykonávání spravedlnosti, přirozenému to důsledku libovольnosti a neurčitosti těchto darů, nijak účinně odpomoci.

ale když vyostala nutnost vybírání daní, lidé si vyhradili, že soudci nesmí požadovat za výkon spravedlnosti žádné odměny.

Když však z různých příčin, hlavně z neustále rostoucích výdajů na obranu státu proti vpádům jiných národů, soukromé statky panovníka již nestačily na hrazení panovnických výdajů a když pak obyvatelstvo muselo v zájmu své bezpečnosti přispívat na tyto výdaje různými daněmi, tehdy asi došlo téměř všude k ustanovení, že ani panovník, ani jeho úředníci a zástupci, soudcové, nesmějí pod žádnou záminkou přijímat za vykonávání spravedlnosti žádné dary. Vycházelo se asi z toho, že tyto dary úplně odstranit je snadnější než účinně stanovit a omezit jejich výši. Soudcům byly určeny pevné platy, jež jim měly nahradit ztrátu podílu, který dostávali z bývalých odměn za vykonávání spravedlnosti, tak jako daně více než nahrazovaly ztrátu jeho podílu zase panovníkovi. Říkalo se pak, že se spravedlnost vykonává zdarma.

Zdarma se ale soudit nedá.

Ale zdarma se ve skutečnosti nesoudilo v žádné zemi. Strany musely vždy platit alespoň advokátům a notářům; ti, kdyby nedostali zapláceno, konali by svou povinnost ještě hůře, než ji konají nyní. Honoráře, které za rok dostanou advokáti a notáři, značně převyšují u každého soudního dvora platy soudců. Ta okolnost, že soudce platí koruna, nemůže nijak výrazně snížit nákladnost soudního sporu. Avšak přijímat od stran dary nebo odměny bylo zakázáno soudcům ani ne tak proto, aby se zmenšily soudní útraty, jako proto, aby se ve vykonávání spravedlnosti zabránilo úplatnosti.

Platy soudců představují jen malou část výdajů civilizované vlády

Úřad soudce je sám o sobě tak čestný, že lidé jej zastávají rádi, i když je spojen s nepatrným platem. Podřízený úřad smírčího soudce, třebaže s sebou přináší hodně nepřijemností

a většinou vůbec žádný plat, je přesto pro většinu našich venkovských šlechticů cílem jejich tížádosti. Platy všech soudců, vyšších i nižších, spolu s celkovými výdaji na soudní správu a na vykonávání spravedlnosti činí ve všech vzdělaných zemích, a to i tam, kde se na ně dost plyná, jen pranepatrnou část celkových výdajů státu.

Veškeré výdaje na vykonávání spravedlnosti by se daly snadno uhradit i ze soudních poplatků; státní pokladna by se tak zcela zbavila jistého, byť jen nepatrného zatížení, aniž by se tím vykonávání spravedlnosti skutečně ohrozilo úplatností. Je těžké zavést účinný pořádek do soudních poplatků tam, kde z nich dostává svůj podíl osoba tak mocná jako panovník, který z nich má značnou část svého příjmu. Je to však velmi snadné tam, kde hlavní osobou, která z nich může mít nějaký prospěch, je soudce. Donutit soudce zákonem k zachování předpisů je velmi snadné; ale dosáhnout toho, aby je zachovával panovník, to by zákon asi vždy nedokázal. Kde jsou soudní poplatky přesně upraveny a stanoveny, kde se v určitém období každého soudního případu platí všechny najednou do rukou pokladníka nebo výběřčího, který je pak, když už je spor rozhodnut, ale ne dříve, než je rozhodnut, rozdělí v jistém stanoveném poměru mezi jednotlivé soudce, tam asi není nebezpečí úplatnosti o nic větší než tam, kde jsou takové poplatky vůbec zakázány. Tyto poplatky by se mohly stanovit tak, že by zcela postačovaly hradit veškeré výdaje na vykonávání spravedlnosti a přitom by nijak zvlášť nezvyšovaly soudní útraty. To, že by je soudci nedostali dříve, dokud by spor nebyl rozhodnut, mohlo by být pro soud jakousi pobídkou, aby ten případ vyšetřil a rozhodl svědomitě a brzy. Kdyby se u soudů skládajících se ze značného počtu soudců tyto poplatky rozdělovaly mezi jednotlivé soudce podle toho, kolik hodin a kolik dní každý z nich věnoval zkoumání případu buď u soudu, nebo v nějaké komisi ustavené soudem, mohly by podněcovat k horlivosti i každého jednotlivce. Veřejná služba se nevykonává nikdy lépe, než jestliže odměna za ni přichází až tehdy, když je ona služba vykonána, a jestliže je tato odměna úměrná horlivosti, s níž byla tato služba vykonána. U francouzských parlamentů pochází největší část soudcovských příjmů ze soudních poplatků (tzv. épices et vacations). Po odečtení všech srážek činí čistý plat placený korunou soudci parlamentu toulouského, druhého to nejváženějšího parlamentu v království, pouze sto padesát fran-

a lze je snadno uhradit z poplatků soudů.

couzských livrů ročně neboli asi šest liber št. jedenáct šilinků. Před nějakými sedmi lety¹³¹ představovala tam tato suma běžnou roční mzdu obyčejného lokaje. Ony épices se pak rozdělují podle horlivosti soudců. Příčinnivý soudce má ze svého úřadu slušný, i když nijak velký příjem; soudce pohodlný dostává jen o málo více než svůj plat. Tyto parlamenty nejsou možná po mnohé stránce soudy zvlášť dobré; ale z úplatnosti nebyly obviněny ani jednou a nebyly z ní snad ani nikdy podezřívány.

Soudní poplatky byly asi původně hlavním zdrojem příjmu i pro soudy v Anglii. Každý soud se snažil projednat co nejvíce soudních případů, a ochotně se proto ujímal i případů, které pod jeho pravomoc původně ani neměly spadat. Královský soudní dvůr [Court of King's Bench], zřízený pouze pro věci trestní, rozhodoval i ve věcech občanských, jestliže žalobce tvrdil, že se žalovaný při porušení jeho práva dopustil ještě nějakého přestupku nebo přečinu. Soudní dvůr státní pokladny [Court of Exchequer], zřízený k vybírání královských příjmů a k vymáhání pouze těch dluhů, které se měly platit králi, rozhodoval i o všech ostatních dlužích, jestliže žalobce tvrdil, že nemůže zaplatit králi, poněvadž žalovaný nechce zaplatit jemu. Při takovýchto fintách záviselo mnohdy jenom na soudcích se stranách, před kterým soudem chtějí mít svou při projednávání; a každý soud se snažil, aby rychlejším vyřizováním sporů a větší nestranností získal co nejvíce případů. O dnešní znamenitý stav anglických soudů zasloužilo se možná do velké míry toto soutěžení, které kdysi vládlo mezi soudci těchto soudů; neboť každý soudce se snažil, aby každé bezprávi bylo u jeho soudu napraveno, pokud to jen zákon dovoľoval, co nejrychleji a co nejúčinněji. Odškodné přiznával soud původně pouze za porušení smlouvy. Kancléřský soudní dvůr [Court of Chancery] jakožto soud svědomí [Court of Conscience] měl nejdříve za úkol vymáhat náležité plnění smluv. Když někdo porušil smlouvu tím, že nezaplatil, nedala se škoda, kterou způsobil, nahradit jinak než tím, že se mu přikázalo zaplatit, což se rovnalo přinucení k přesnému plnění smlouvy. V takových případech byla proto pomoc, kterou poskytovaly obyčejné soudy [Courts of Law], dostatečná. V jiných případech nepostačovala. Jestliže pachtýř žaloval majitele panství, že ho neprávem vyhnal z pachtu, pak se odškodné,

Anglické soudy byly původně vydržovací z poplatků a jejich konkurence byla zdrojem znamenitého stavu soudů v Anglii.

¹³¹ [Smith žil v Toulouse v letech 1764–1765.]

jehož se domohl, nerovnálo nikterak hodnotě toho pachtu. Všechny takové spory přicházely proto po nějakou dobu před soud kancléřský, ovšem k nemalé škodě soudů obyčejných. Aby dostaly řešení těchto sporů opět do svých rukou, vynášely pryč obyčejné soudy onu vyumělkovanou a smyšlenou žalobu na rušení držby, neúčinnější prostředek proti nespravedlivému vypuzení z gruntu.

Soudy mohou být také udržovány kolkovými poplatky, ale to je může vést k rozmnožování počtu přelíčeni.

I kolkovní poplatky ze soudního řízení, jež by soud vybíral a z nichž by se vydržovali soudcové a jiní lidé od soudu, poskytovaly by možná příjem, jenž by stačil hradit výdaje na vykonávání spravedlnosti, aniž by to bylo na úkor celkového příjmu státu. Soudcové by pak mohli ovšem být v pokušení při každém sporu zbytečně rozmnožovat počet přelíčeni, aby výnos tohoto kolkovného byl co nejvyšší. V novodobé Evropě se stalo zvykem stanovit odměnu právním zástupcům a soudním písařům většinou podle počtu stránek, které museli napsat, přičemž soud vyžadoval, aby na každé stránce bylo tolik a tolik řádek a na každé řádce tolik a tolik slov. Aby si zvýšili svou odměnu, naučili se právní zástupci a soudní písaři rozmnožovat naprosto zbytečně počet slov, což snad u všech evropských soudů vedlo k pokažení právníckého jazyka. Podobné pokušení by možná podobně pokazilo i soudní řízení.

Dalším způsobem zajištění nezávislosti může být pachtovné ze statků, které by soud vydržoval.

Ale ať již se to zařídí tak, že si vykonávání spravedlnosti výdaje, které vyžaduje, nahradí samo nebo že soudcové dostávají pevné platy vyplácené z nějakého jiného zdroje, není snad nutné, aby tento zdroj příjmu byl spravován osobou nebo osobami pověřenými výkonnou mocí anebo aby tyto platy byly vypláceny těmito osobami. Tímto zdrojem by mohlo být pachtovné ze statků; každému soudu by byla svěřena správa statku, který by jej měl vydržovat. Tímto zdrojem by mohly být i úroky z jisté částky peněz; půjčování z této částky by se taktéž mohlo svěřit soudu, jež by tyto úroky měly vydržovat. Úroky z kapitálu jsou jistou, byť jen malou částí platu soudců skotského nejvyššího civilního soudu [Court of Session]. Pro svou nutnou nestálost hodí se však takový zdroj asi sotva k vydržování zřízení, jež by mělo být trvalé.

K odloučení moci soudní od moci výkonné došlo asi proto, že se s postupem vzdělanosti rozrůstala činnost společnosti. Soudnictví se stalo něčím tak namáhavým a složitým, že bylo třeba, aby se mu osoby, jimž bylo svěřeno, zcela věnovaly. Poněvadž osoba pověřená výkonnou mocí neměla čas, aby se vě-

Odloučení soudní a výkonné moci vyplývá z růstu rozsahu výkonné moci.

novala rozsuzování soukromých sporů sama, ustanovila si zástupce, který rozhodoval místo ní. Jak vzrůstala moc Říma, býval konzul příliš zaneprázdněn politickými věcmi státu, aby se mohl věnovat souzení. Byl proto jmenován praetor, aby soudil místo něho. Když došlo k rozvoji evropských monarchií, jež vznikly na troskách Římské říše, začali panovníci a velmoži všude vykonávání spravedlnosti považovat za úřad jednak příliš namáhavý a jednak příliš sprostý, aby jej vykonávali osobně. Zbavili se ho proto vesměs tím, že za sebe ustanovovali zástupce, jakéhosi svého správce nebo soudce.

Soudnictví by mělo být od výkonné moci nejen odloučené, ale též na ní nezávislé.

Je-li moc soudní spojena s mocí výkonnou, je téměř nemožné, aby spravedlnost nebyla leckdy obětována tomu, čemu se obyčejně říká politika. Osoba, jíž jsou svěřeny důležité státní zájmy, může leckdy, a to i bez špatného úmyslu, považovat za nutné obětovat těmto zájmům práva některého jednotlivce. Ale svoboda každého jednotlivce, jeho pocit vlastní bezpečnosti závisí na nestranném vykonávání spravedlnosti. Aby se mohl každý jednotlivec cítit naprosto jist všemi právy, jež mu náleží, k tomu je nejen nutno moc soudní odloučit od moci výkonné, ale je nutno učinit ji na této moci i co nejméně závislou. Soudce nemá být vystaven nebezpečí, že bude zbaven svého úřadu jen z rozmaru této moci. Pravidelné vyplácení jeho platu nemá záviset na dobré vůli výkonné moci nebo dokonce na tom, jak tato moc dovede hospodařit.

ČÁST III

O výdajích na veřejné stavby a na veřejné instituce

Třetí povinnost panovníka je vybudování a udržování takových veřejných zařízení a institucí, které jsou užitečné, ale nepřinášejí jednotlivcům zisk.

Třetí a poslední povinnost panovníka nebo státu je povinnost vybudovat a udržovat takové veřejné instituce a takové veřejné stavby, které jsou sice společnosti jako celku nejvyšší prospěšné, ale jsou takové povahy, že užitek z nich by jednotlivci nebo malé skupince lidí nikdy nemohl nahradit výdaje na ně vynaložené, a proto se ani nedá očekávat, že by je vybudoval a udržoval některý jednotlivec nebo skupina jednotlivců. K vykonávání této povinnosti je třeba dvojího druhu výdajů, jejichž výše je v jednotlivých obdobích společnosti velmi různá.

Jedná se především o instituce k usnadňování obchodu a zavádění vzdělání.

Kromě veřejných institucí a veřejných staveb nutných pro obranu společnosti a pro vykonávání spravedlnosti, o nichž byla řeč již dříve, mají ostatní stavby a instituce tohoto dru-

hu za úkol hlavně usnadňovat obchod společnosti a zvyšovat vzdělání národa. Vzdělávací zařízení jsou dvojího druhu: jednak pro vzdělávání mládeže, jednak pro vzdělávání lidí každého stáří. Budeme-li sledovat, jakým způsobem se dají co nejsprávněji hradit výdaje na různé veřejné instituce a stavby, rozčlení se nám třetí část této kapitoly na tři zvláštní oddíly.

ODDÍL I

O veřejných stavbách a institucích usnadňujících obchod společnosti, a to nejprve o takových, které usnadňují obchod vůbec

Výdaje na tyto instituce se postupně zvyšují.

Že vybudování a udržování veřejných staveb, které usnadňují obchod v zemi, jako jsou dobré cesty, mosty, splavné průplavy, přístavy apod., musí vyžadovat v různých obdobích vývoje společnosti výdaje velmi rozdílné výše, je tak zřejmé, že to není třeba dokazovat. Výdaje na stavbu a udržování veřejných cest v té které zemi musí se zřejmě zvětšovat úměrně s ročním produktem půdy a práce té země nebo s množstvím a vahou zboží, které je nutno po oněch cestách přivážet a převážet. Pevnost mostu musí být přiměřená počtu a váze povozů, které přes něj pravděpodobně budou jezdit. Hloubka a množství vody v průplavu musí být úměrné počtu a nosnosti člunů, které asi po něm budou převážet zboží; rozloha přístavu pak počtu lodí, které v něm asi budou kotvit.

Není nutné, aby tyto výdaje byly hrazeny ze státního příjmu,

Není snad nutné, aby výdaje na tyto veřejné stavby byly hrazeny z toho státního příjmu, jak se to obvykle nazývá, jež vybírat a snižovat nakládat je ve většině zemí uloženo výkonné moci. Většina takovýchto veřejných staveb se dá snadno spravovat tak, aby přinášela svůj vlastní příjem postačující k tomu, aby hradil výdaje na ně vynaložené, aniž by se nějak zatěžoval celkový důchod společnosti.

ale lze je získat z poplatků nejprůběžnějšího typu.

Například silnice, most nebo průplav dají se jak vybudovat, tak udržovat z malého poplatku z povozů nebo člunů, které jich používají. Přístav pak z mírného přístavního poplatku z nosnosti lodí, které v něm nakládají nebo vykládají zboží. Ražení peněz, což je rovněž zařízení usnadňující obchod v mnoha zemích, nejen hradí výdaje, nýbrž poskytuje panovníkovi i jistý menší příjem z ražebného. Pošta, jiné zařízení mající též účel, nejenže si sama uhradí to, co stojí, ale téměř ve všech zemích přináší panovníkovi velmi značný příjem.

Poplatky placené úměrně váze přepravovaných povozů a velikosti člunů jsou velmi spravedlivé.

Platí-li povozy, které projíždějí silnicí nebo přejíždějí most, a čluny, které se plaví průplavem, poplatky úměrné své váze a nosnosti, platí na udržování těchto veřejných staveb přesně podle toho, do jaké míry je opotřebovávají. Stěží by se asi našel nějaký spravedlivější způsob, jak takové stavby udržovat. Tento poplatek či daň platí sice předem ten, kdo zboží dopravuje, nakonec jej však zaplatí spotřebitel, jemuž musí být vždy započítán do ceny zboží. Poněvadž je však dopravné díky těmto veřejným stavbám značně sníženo, přijde zboží i s poplatkem spotřebiteli laciněji, než by tomu bylo jinak, neboť jeho cena není tímto poplatkem zvýšena o tolik, o kolik je snížena láci dopravného. Člověk, který nakonec tuto daň platí, získává proto tímto poplatkem více, než ztrácí tím, že jej musí platit. To, co zaplatí, je přesně úměrné jeho zisku. Je to ve skutečnosti určitá část tohoto zisku, které se musí vzdát, aby dostal ostatek. Spravedlivější způsob vybírání daně si snad ani nelze představit.

Jsou-li vyšší poplatky z přepychových povozů a kočárů, pak bohatí přispívají tímto snadným způsobem k ulehčení života chudším.

Je-li poplatek z přepychových povozů, z kočárů a z poštovních dostavníků apod. stanoven v poměru k jejich váze poněkud výše než z povozů sloužících nutné potřebě, jako kár, selských vozů apod., je to prostě velmi snadný způsob, jak zahálčivé a ješitné boháče přimět k tomu, aby zlevněním dopravy těžkých nákladů do všech krajů země ulehčili chudším.

Silnice, mosty atd. placené tímto způsobem mohou být budovány pouze tam, kde je jich třeba.

Jsou-li tedy silnice, mosty, průplavy apod. budovány a udržovány z obchodu, který jich používá, mohou být budovány pouze tam, kde to tento obchod vyžaduje, neboli tam, kde je jich třeba. Rovněž výdaje na ně, jejich nádhera a velkolepost musí odpovídat částce, kterou si tento obchod může dovolit na ně zaplatit. Musí být proto budovány takové, jak je to právě přiměřené. Velkolepou silnicí nelze stavět přes málo obydlený kraj, kde je obchod malý nebo není vůbec žádný, nebo prostě proto, že je to silnice k vůli správce kraje nebo k sídlu nějakého mocného velmože, jemuž se chce správce takto zavděčit. Nádherný most se nedá postavit přes řeku tam, kudy nikdo nejezdí, nebo jen proto, aby zkrášlil výhled z oken blízkého paláce, jak se to někdy stává v zemích, kde se takovéto stavby budují z jiného zdroje než z toho, který jsou s to poskytnout ony samy.

Průplavy jsou lépe spravovány v rukou jednotlivců než v rukou úředníků.

V některých evropských zemích jsou poplatky za použití zdymadla na průplavu majetkem jednotlivců a jejich osobní zájem pak tyto jednotlivce nutí, aby průplav udržovali v po-

řádku. Neudržují-li jej v slušném stavu, plavba po něm se nutně zcela zastaví a s ní i veškerý zisk, jež jim může přinášet vybírání těchto poplatků. Kdyby vybírání poplatků bylo svěřeno úředníkům, kteří by na něm sami neměli zájem, věnovali by možná udržování staveb, jež vynášejí ony poplatky, méně pozornosti. Průplav Languedocký stál francouzského krále a provincii Languedoc více než třináct milionů francouzských livrů, což je (při 28 francouzských livrech za anglickou stříbrnou marku, kurzu francouzských peněz ke konci minulého století) více než 900 000 liber šterlinků. Když bylo ono mohutné dílo dokončeno, přišlo se na to, že nejlepší způsob, jak je udržovat neustále v dobrém stavu, je darovat poplatky z něho inženýru Riquetovi, který stavbu osnoval a řídil. Tyto poplatky představují nyní pro jednotlivé větve rodiny onoho muže velmi značné jmění, a tito dědici mají proto velký zájem na tom, aby stavbu udržovali neustále v dobrém stavu. Kdyby však byly poplatky tehdy svěřeny do rukou úředníků, kteří tento zájem neměli, byly by možná vyházeny na nádheru a jiné zbytečnosti, a nejdůležitější části stavby by přitom propadly zkáze.

Dát do vlastnictví jednotlivců poplatky na udržování silnice nebylo by bez nebezpečí. I když je silnice zcela zanedbaná, přece se ještě nestane naprosto nepoužitelnou, kdežto průplav ano. Majitelé mýta by se proto nemuseli o opravování silnice vůbec starat, a přitom by si mohli dále vybírat více méně stejné mýtné. Je proto na místě, aby vybírání mýtného na udržování takové stavby bylo svěřeno úředníkům nebo zvláštním správcům.

Ve Velké Británii si lidé mnohdy naprosto oprávněně stěžovali na přehmaty, kterých se tito správce dopouštějí při vybírání mýtného. Na mnoha mýtech vybírá se prý mýtné dvakrát vyšší, než je zapotřebí k dokonalému provádění udržovacích prací, a ty práce jsou často prováděny velmi nedbale a někdy nejsou prováděny vůbec. Je však nutno uvážit, že tento způsob udržování silnic z mýtného není příliš starý. Nedivme se proto, že ještě nebyl přiveden na takový stupeň dokonalosti, jakého může podle všeho dosáhnout. Jsou-li tu za ony správce často ustanovovány osoby nevhodné a nehodné a nebyly-li ještě zřízeny vhodné dohlížecí a účetní úřady, které by dozíraly na jejich hospodaření a snižovaly mýtné na tolik, kolik je právě zapotřebí na provádění prací, o které se mají oni zástupcové starat, dají se tyto nedostatky vysvětlit

Poplatky za udržování silnic nelze bezpečně ponechat ve vlastnictví jednotlivců a je nutné je svěřit zvláštním správcům.

Stížnosti na britský systém vybírání mýtného nejsou překvapivé.

i omluvit tím, že jde o zařízení zavedené teprve nedávno; většinu z nich může moudrost parlamentu časem postupně odstranit.

Bylo navrhováno, aby vláda vzala do svých rukou správu mýt a získávala z ní příjmy.

Poplatky vybírané na různých mýtech ve Velké Británii převyšují prý částku nutnou na opravování silnic o tolik, že úspory, kterých by se z nich dalo dosáhnout při řádném hospodaření, považují dokonce i někteří ministři za velmi významný zdroj příjmů, kterého by se mohlo čas od času použít pro potřeby státu. Kdyby prý vláda vzala správu mýt do svých rukou a postavila k nim vojáky, kteří by pracovali za nepatrný příplatek k svému žoldu, mohla by udržovat silnice v dobrém stavu mnohem levněji než správce, kteří mohou zaměstnávat pouze dělníky zcela odkázané na mzdu. Tvrdí se, že by se dal tímto způsobem získat příjem až půl milionu,¹³² aniž by se na národ uvalilo nové břemeno. A silnice, na nichž se vybírá mýtné, přispívaly by takto na celkové výdaje státu tímž způsobem, jako na ně nyní přispívá pošta.

Proti tomuto návrhu lze mít námitky.

Nepochybuji, že by se takto vskutku dal získat značný příjem, i když asi ne tak vysoký, jak navrhovatelé tohoto plánu předpokládali. Několik závažných námitek lze však myslím vznést proti tomuto plánu vůbec.

(1) mýtné by bylo zvýšeno a stalo by se překážkou obchodu,

Za prvé: kdyby se mýtné vybírané na silnicích mělo považovat za jeden ze zdrojů příjmů na úhradu potřeb státu, bylo by jistě zvyšováno podle toho, jak by to asi tyto potřeby vyžadovaly. Podle politiky, kterou vede Velká Británie, bylo by tedy asi zvyšováno velmi rychle. Snadnost, s níž by se dalo z mýtného dosáhnout velkého příjmu, sváděla by asi státní správu, aby se obracela k tomuto zdroji velmi často. I když je asi více než pochybné, že by se při sebevětší hospodárnosti dalo z nynějšího mýtného ušetřit půl milionu, lze stěžovat pochybovat o tom, že by se z něho dal ušetřit milion, kdyby bylo zdvojnásobeno, nebo třeba dva miliony, kdyby bylo ztrojnásobeno.¹³³ A tato vysoká daň by se dala vybírat, aniž by byl k jejímu vybírání ustanoven jediný nový úředník. Kdyby se však bylo mýtné tímto způsobem neustále zvyšovalo, potom místo aby, jako nyní, vnitřní obchod země usnadňovalo, brzy by se

¹³² Za dobu, která uplynula od dvou vydání této knihy, došel jsem k dobře podloženému názoru, že veškeré mýtné vybírané ve Velké Británii čistý příjem půl milionu nedává; tato suma by pak, kdyby silnice byly ve státní správě, v samé Anglii nepostačila udržovat v dobrém stavu ani pět z jejich nejdůležitějších silnic.

¹³³ Mám nyní vážné důvody k názoru, že všechny tyto jen tak odhadované sumy jsou až příliš vysoké.

stalo jeho velmi vážnou překážkou. Výdaje na dopravu všeho těžkého zboží z jednoho kraje země do druhého zvýšily by se brzy do té míry a trh na všechno toto zboží by se v důsledku toho brzy tak zúžil, že by to výrobě těchto předmětů značně překáželo a nejdůležitější odvětví podnikání v zemi by byla úplně zničena.

(2) daň z povozů
vyměřovaná podle
váhy dopadá hlavně
na chudé

Za druhé: daň z povozů úměrná jejich váze je sice velmi spravedlivá, používá-li se jí pouze na opravování cest, je však velmi nespravedlivá, používá-li se jí k jakémukoli jinému účelu nebo prostě na celkové potřeby státu. Používá-li se jí pouze k onomu nejdříve uvedenému účelu, má každý povoz zaplatit právě jenom za ono opotřebenání silnice, které způsobí. Ale používá-li se jí k jakémukoli jinému účelu, má každý povoz zaplatit více, než kolik činí opotřebenání cesty, a přispěje tak na nějakou jinou potřebu státu. Poněvadž však mýtné zvyšuje cenu zboží úměrně s jeho váhou, a ne s jeho hodnotou, platí je hlavně spotřebitelé zboží sprostého a objemného, a nikoli spotřebitelé zboží drahocenného a lehkého. Ať již by tedy měl tento poplatek jít na kteroukoli potřebu státu, platili by na tuto potřebu hlavně chudáci, a nikoli boháči, tedy ti, kdož na ni mohou platit nejméně, a nikoli ti, kdož by ji mohli zaplatit nejnáze.

a (3) silnice by byly
zanedbávány.

Za třetí: kdyby se snad stát o opravování silnic někdy nestaral, bylo by ještě mnohem nesnadnější než nyní vynutit si, aby nějaká část mýtného byla věnována svému vlastnímu účelu. Mohly by tak být od národa vybírány pro státní pokladnu obrovské částky, aniž by z nich něco přišlo na účel, k němuž by se mělo takto vybírané daně vždycky používat. Jestliže dnes chudoba a nehodnost správců silnic s mýtným někdy způsobují, že je nesnadné přinutit je, aby napravili své přehmaty, bylo by to v případě, který tu máme na mysli, desetkrát těžší, kdyby byli bohatí a ve vysokém postavení.

Ve Francii spravuje
silnice výkonná moc.

Ve Francii je fond určený na opravování silnic pod přímou správou výkonné moci. Tento fond se skládá jednak z určitého počtu dní roboty, které si venkovské obyvatelstvo většiny evropských zemí musí odpracovat na opravování silnic, jednak z oné části celkového příjmu státu, kterou se král rozhodne ušetřit na jiných svých výdajích.

Velké poštovní silnice
jsou většinou
v dobrém stavu, ale
zbylé silnice jsou
zcela zanedbané.

Podle starého francouzského zákona i podle zákonů ve většině ostatních evropských zemí spadaly věci týkající se roboty venkovanů pod pravomoc místního nebo krajského úřadu, který nebyl na královské radě přímo závislý. Podle nyněj-

ší praxe je však ona roboty venkovanů i všechny ostatní fondy, které si král vybere a určí na opravování silnic v tom nebo v onom kraji, zcela v moci správce – úředníka, který je ustanovován a odvoláván královskou radou, dostává od ní rozkazy a je s ní v neustálém písemném styku. S postupem despotismu pohlcuje pravomoc výkonné moci postupně pravomoc kterékoli jiné moci ve státě a přebírá sama správu všech zdrojů příjmů, které jsou určeny pro nějaký veřejný účel. Ve Francii jsou však přece jen velké poštovní silnice, které spojují nejvýznačnější města toho království, většinou udržovány v dobrém stavu; a v mnohých krajích jsou dokonce mnohem lepší než většina mýtních silnic v Anglii. Avšak cesty vedlejší, tj. většina cest v zemi, jsou zcela zanedbány a na některých místech jsou pro těžké povozy naprosto nesjízdné. Někde je nebezpečné i cestovat na koni a jediným dopravním prostředkem, kterému je možno bezpečně důvěřovat, je tam soumar. Pyšní ministři okázalých dvorů libují si třeba v tom, že vybudují nějaké velkolepé dílo, například silnici, velmi často vystavované pohledu vysoké šlechty, jejíž obdiv nejen lichotí jejich ješitnosti, ale i prospívá jejich zájmům u dvora. Avšak provádět množství drobných prací, na nichž není nic, co by mohlo vyvolat velký dojem nebo vzbudit u cestujícího sebemenší obdiv, které v sobě zkrátka nemají nic, co by je doporučovalo, leda svou obzvláštní užitečností, něco takového se zdá vysokému úředníku v každém směru příliš sprosté a příliš ubohé, aby si to zasloužilo jeho pozornosti. Při takovémto způsobu spravování země jsou proto stavby tohoto druhu téměř vždy zcela zanedbány.

V Číně a ostatních
částech Asie se
o silnice a průplavy
stará výkonná moc
a říká se, že jsou
v dobrém stavu.
V Evropě by to však
nebylo
pravděpodobné.

V Číně a v některých jiných asijských státech stará se jak o opravování silnic, tak o udržování vodních průplavů výkonná moc. V pokynech, které dostávají správcové jednotlivých provincií, doporučují prý se neustále tato díla jejich pozornosti; a úsudek, který si o jejich počínání vytvoří dvůr, závisí do velmi značné míry na pozornosti, kterou věnují tomuto bodu oněch pokynů. Tento druh veřejných staveb těší se prý proto ve všech oněch zemích co největší péči, obzvláště v Číně, kde silnice a ještě více vodní průplavy předčí prý daleko všechno, co víme o stavbách toho druhu, pokud jde o Evropu. Zprávy, které byly o těchto stavbách přineseny do Evropy, pocházely ovšem zpravidla od málo soudných a všemu se divících cestovatelů, často pak od omezených a prolhaných misionářů. Kdyby si byly tyto stavby prohlédly soudněj-

ší oči a kdyby o nich byli přinesli zprávu věrohodnější svědkové, nezdály by se asi tak úžasné. Bernierovo vyprávění o některých takových stavbách v Hindustánu zůstává daleko pozadu za tím, co o nich vypravovali jiní cestovatelé, náchylnější než on k tomu, vidět samé divy. Možná je tomu v těchto zemích právě tak jako ve Francii, kde se sice pečuje o velké spojovací silnice, na které může přijít řeč u dvora a v hlavním městě, avšak všechny ostatní cesty se zanedbávají. Kromě toho v Číně, v Hindustánu a v některých jiných asijských státech plyne důchod panovníka téměř výhradně z pozemkové daně nebo z pachtovného, které stoupá nebo klesá s růstem nebo poklesem roční produkce půdy. Příjem, na kterém má panovník největší zájem, je tedy nutně a bezprostředně spojen s obděláváním půdy, s velikostí úrody a s hodnotou této úrody. Aby však bylo možno získat co největší a nejcennější produkci, je nutno opatřit pro něj co nejšířší trh, především tedy zavést co nejpřístupnější, nejpohodlnější a nejlevnější spojení mezi jednotlivými končinami země; a to se zavede jedině pomocí velmi dobrých cest a velmi dobře splavných průplavů. Ale příjem panovníka v kterékoli zemi Evropy nepochází především z pozemkové daně nebo z pachtovného. Ve všech velkých evropských královstvích závisí jeho největší část sice také koneckonců asi na produkci půdy, avšak tato závislost není ani tak bezprostřední, ani tak zřejmá. V Evropě necítí proto panovník tak přímo potřebu dbát o zvyšování produkce půdy, ať již co do množství či co do hodnoty, nebo udržovat dobré cesty a průplavy, a zabezpečit tak pro tuto produkci co nejšířší trh. I kdyby tedy bylo pravda, ač je to, obávám se, nemálo pochybné, že v některých končinách Asie jsou veřejné stavby tohoto druhu velmi dobře spravovány výkonnou mocí, za nynějšího stavu věcí v evropských zemích je zcela nepravděpodobné, že by je v některé z nich tato výkonná moc dokázala spravovat aspoň poněkud slušně.

Dokonce i ta veřejná zařízení, která nevynášejí na své vlastní udržování, ale jejichž užitečnost je omezena pouze na určitá místa nebo okrsky, jsou vždy lépe udržována z příjmu obce nebo kraje než z celkového příjmu státu, jehož správa musí být vždy v rukou výkonné moci. Kdyby se londýnské ulice měly osvětlovat a dláždít na účet státní pokladny, je pravděpodobné, že by byly osvětlovány a vydlážděny tak dobře, nebo dokonce tak lacino, jako jsou nyní? Potřebné výdaje by kromě toho nebyly vybírány jako místní dávky od

*Veřejná zařízení
místní povahy by se
měla udržovat
z místních příjmů.*

obyvatelů jednotlivých londýnských ulic, obcí nebo okrsků, nýbrž byly by hrazeny z celkového příjmu státu, a byly by vybírány jako daň postihující všechny obyvatele království, z nichž většina nemá z osvětlení a z vydláždění londýnských ulic nejmenší prospěch.

I když se přehmaty, které se čas od času vloudí do obecní a krajské správy místního a krajského příjmu, zdají sebevětší, ve srovnání s těmi, které se obvykle vyskytují ve spravování výdajů a příjmů velké říše, jsou přece jen téměř vždy maličké; a pak se dají mnohem snáze napravit. Místní nebo krajská správa, kterou ve Velké Británii vykonávají smírčí soudcové, nevyužije sice možná vždy příliš rozumně oněch šesti dnů roboty, které jsou venkované povinni odpracovat na opravování silnic, avšak krutosti a násilí používá při vymáhání této roboty opravdu zřídka. Královští správcové, v jejichž rukou je tato správa ve Francii, nevyužívají těchto dnů o mnoho rozumněji a vymáhají tuto robotu často velmi krutě a násilím. Tyto roboty, zvané *corvées*, jsou jedním z hlavních nástrojů tyranie, jimiž tito úředníci trestají obec, která měla to neštěstí, že upadla v jejich nemilost.

*O veřejných stavbách a institucích nutných
k usnadňování jednotlivých odvětví obchodu*

Účelem staveb a institucí, o nichž byla řeč výše, je umožnit obchod vůbec. Pro některá zvláštní odvětví obchodu je však zapotřebí institucí zvláštních, které zase vyžadují zvláštní a mimořádné výdaje.

Některá zvláštní odvětví obchodu, při nichž jde o obchod s národy divošskými a nevzdělanými, vyžadují mimořádnou ochranu. Obchodníkům, kteří obchodují se západním pobřežím Afriky, mohl by obyčejný obchodní nebo bankovní dům poskytnout za jejich zboží pramalou záruku. Aby byli chráněni před divošskými domorodci, musí být místo, kde je toto zboží uloženo, do jisté míry opevněno. Nepokoje v Hindustánu vynutily si prý podobnou ostražitost i v této zemi, jejíž národ je přece tak mírný a vlídný. A první pevnůstky v této zemi bylo jak anglické, tak francouzské Východoindické společnosti dovoleno postavit vlastně právě pod tou záminkou, že je to na ochranu jejich příslušníků a jejich majetku před násilím. V jiných zemích, jejichž vláda je tak silná, že nestřípí, aby cizinci měli na jejím území nějaké opevněné místo,

*Přehmaty místní
správy jsou
v porovnání
s přehmaty správců
výdajů říše malé.*

*Jisté instituce jsou
zapotřebí k ulehčení
některých druhů
obchodu. Obchod
s barbarskými národy
vyžaduje opevnění
a k obchodu
s ostatními zeměmi
jsou zapotřebí
vyslanci.*

je třeba nutně vydržovat si vyslance, posla nebo konzula, jednak aby podle zvyků jejich vlastní země urovnávali neshody vzniklé mezi jejich krajany, jednak, aby opření o své veřejné postavení, zasahovali s mnohem větším důrazem při sporech těchto svých krajanů s domácími obyvateli a aby jim poskytovali mocnější ochranu, než jaké by se tito jejich krajané mohli nadít od osoby soukromé. Obchodní zájmy si často vynutily vydržovat vyslance v cizí zemi, kde by ho ani zájmy válečné ani spojenecké jinak nevyžadovaly. Obchody Turecké společnosti vedly k ustanovení prvního řádného vyslance v Cařihradě. První anglická vyslanectví v Rusku vznikla pouze ze zájmů obchodních. Neustálé křížení těchto zájmů mezi poddanými různých evropských států vedlo pravděpodobně ke zvyku vydržovat si ve všech sousedních státech vyslance nebo posly sídlící tam trvale i v době míru. Tento zvyk, který byl ve starověku zcela neznámý, pochází podle všeho teprve z konce 15. nebo z počátku 16. století, tj. z doby, kdy se ve většině evropských zemí teprve začínal šířit obchod a kdy tyto země začínaly pečovat o jeho zájmy.

Je snad zcela rozumné, aby mimořádné výdaje způsobené ochranou toho kterého zvláštního odvětví obchodu byly hrazeny mírným zdaněním onoho odvětví. Například nevelkým poplatkem, jež by obchodníci zaplatili, když se dají na takový obchod. Anebo, což je spravedlivější tím, že by ze zboží, které dovážejí nebo vyvážejí ze zemí, s nimiž obchodují, platili zvláštní daň činící určité procento jeho ceny. K zavedení prvních celních poplatků vedla prý právě ochrana obchodu vůbec před piráty a korzáry. Považovalo-li se však za rozumné uvalit všeobecnou daň na obchod k úhradě výdajů na ochranu obchodu vůbec, mělo by se považovat za stejně rozumné podobit zvláštní dani i to nebo ono zvláštní odvětví obchodu k úhradě zvláštních výdajů na ochranu onoho odvětví.

Ochrana obchodu vůbec byla vždy pokládána za obzvlášť důležitou pro obranu státu, a z toho důvodu i za jednu z důležitých povinností výkonné moci. Vybírání všeobecných celních poplatků a nakládání s nimi se proto vždy přenechávalo této moci. A kdyby národy jednaly vždy důsledně, měly by se tyto zvláštní poplatky, vybírané na tuto zvláštní ochranu, rovněž vždy ponechávat k použití výkonné moci. V tomto směru však, stejně jako v mnoha jiných, nejednaly národy vždy důsledně. A ve většině evropských obchodních států podařilo se obratnosti jednotlivých obchodních společností přemluvit

Je rozumné, aby odvětví obchodu vyžadujícího mimořádné výdaje na svou ochranu bylo podrobeno zvláštní dani.

Použití výnosů těchto daní by mělo být přenecháno výkonné moci, ale často bylo dáno obchodním společnostem,

zákonodárnou moc, aby vykonávání této složky panovnických povinností svěčila jim a vybavila je zároveň všemi pravomocemi, které s tím nutně souvisí.

Pro samo zavedení některých odvětví obchodu byly snad tyto společnosti užitečné, neboť na vlastní účet podnikly pokus, který by stát byl asi považoval za málo obezřetný. Nakonec se však ukázalo, že jsou vesměs buď na obtíž, nebo že jsou zbytečné, a buď špatně hospodařily, nebo obchod omezovaly.

Když tyto společnosti neobchodují na základě podílnického kapitálu [*joint stock*], nýbrž musí přijmout kohokoli, kdo má odbornou způsobilost, zaplatí-li jen určitý poplatek a přistoupí-li na to, že se podřídí stanovám společnosti, přičemž každý člen obchoduje se svým kapitálem a na své vlastní nebezpečí, nazýváme je statutárními společnostmi [*regulated companies*]. Obchodují-li na základě kapitálu podílnického, přičemž se každý člen podílí na společném zisku nebo ztrátě úměrně svému podílu na tomto kapitálu, nazýváme je společnostmi podílnickými [*joint stock companies*]. Takoveto společnosti, ať již statutární společnosti nebo společnosti podílnické, někdy mají a někdy nemají výhradní práva.

Statutární společnosti se podobají v každém směru cechovním společenstvům, která jsou ve velkých i menších městech všech evropských zemí tak obvyklá; jsou to jakési rozšířené monopoly téhož typu. Tak jako žádný občan v městě nemůže provozovat živnost, pro kterou je tu společenstvo, aniž je nejdříve řádně přijat do společenstva, tak většinou ani žádný poddaný státu nemůže oprávněně provozovat to neb ono odvětví zahraničního obchodu, pro které byla zřízena statutární společnost, aniž se nejdříve stane jejím členem. Monopol je tu úplný nebo méně úplný podle toho, zda jsou podmínky pro přijímání členů přísnější nebo lehčí, a podle toho, jakou mají osoby stojící v čele takového společenstva pravomoc a zda mají moc zařídit vše tak, aby většina obchodů zůstala vyhrazena jim a jejich vyvoleným přátelům. V nejstarších statutárních společnostech byly pro vyučence stejné výsady jako v jiných cechovních společenstvech; kdo po určité době sloužil u člena společenstva, nabýval tak práva, aby se sám stal jeho členem, a to buď bez jakéhokoli poplatku, nebo po zaplacení poplatku mnohem menšího, než jaký se požadoval od jiných osob. Kde tomu nebrání zákon, vládne ve všech statutárních společnostech obvyklý cechovní duch. Když si mohla jednat podle přirozených sklonů, snažila se

což se v dlouhém období vždy ukázalo jako zbytečné a na obtíž.

Jedná se o statutární společnosti nebo o společnosti podílnické.

Statutární společnosti se podobají cechovním společenstvům a také tak jednají.

vždy podrobit účast na obchodě množství tiživých předpisů, jež by omezily konkurenci na co nejméně osob. Když jim v tom zákon začal bránit, pozbyly svého významu a staly se zcela zbytečnými.

V současnosti existuje pět statutárních společností.

Ve Velké Británii jsou nyní tyto statutární společnosti pro zahraniční obchod: stará Společnost kupců odvážlivců [*Merchant Adventurers Company*], která se dnes nazývá obvykle Hamburskou společností, Ruská společnost, Baltická společnost, Turecká společnost a Africká společnost.

z nichž Hamburská, Ruská a Baltická jsou bezvýznamné.

Podmínky pro přijetí do Hamburské společnosti jsou prý nyní zcela snadné; a členové představenstva buď k tomu nemají moci, aby účast na obchodě podrobili nějakým tiživým omezením nebo stanovám, anebo alespoň v poslední době této moci nepoužívali. Nebylo tomu tak vždy. Uprostřed minulého století činil poplatek za přijetí do Společnosti padesát liber a jeden čas dokonce sto liber a Společnost si prý počínala velmi tvrdě. V letech 1643, 1645 a 1661 stěžovali si na ni soukeníci a svobodní obchodníci západoangličtí parlamentu jako na monopolisty, kteří omezují v Anglii obchod a poškozují řemesla a manufaktury. A tyto stížnosti sice nevedly k vydání nějakého zákona, ale přece jen asi zastrašily Společnost tak, že se ve svém počínání polepšila. Od té doby již proti ní alespoň nebylo žádných stížností. 6. článkem zákona z 10. a z 11. roku vlády Viléma III. byl poplatek za přijetí do Ruské společnosti snížen na pět liber a 7. zákonem z 25. roku vlády Karla II. byl poplatek za přijetí do Baltické společnosti snížen na dvě libry a z jejího privileje byly vyňaty Švédsko, Dánsko a Norsko, tedy všechny země na severním pobřeží Baltského moře. Podnět k vydání těchto dvou zákonů zavdalo asi počínání oněch dvou společností. Již předtím líčil sir Josiah Child, že si tyto společnosti, a stejně i společnost Hamburská, počínají krajně tvrdě, a malý rozsah obchodu, který jsme tehdy vedli se zeměmi, pro něž jim jejich zakládací listiny dávaly monopol obchodu, přičítal jejich špatnému hospodaření. Ale i když dnes tyto společnosti snad nikomu příliš neubližují, jsou jistě naprosto zbytečné. Říci o nich, že jsou prostě zbytečné, je možná vlastně nejvyšší chvála, jakou lze vůbec statutární společnosti spravedlivě vzdát; všechny tři uvedené společnosti, takové, jaké jsou nyní, si tuto chválu asi zaslouhují.

Turecká společnost je přísným a nespravedlivým monopolem.

Poplatek za přijetí do Turecké společnosti činil dříve pro osoby do šestadvaceti let pětadvacet liber a pro osoby nad šestadvacet let padesát liber. Přijímali se pouze lidé, kteří byli jen

a jen kupci; tímto omezením se tedy vylučovali všichni kramáři a maloobchodníci. Podle zvláštního ustanovení se nesměly britské výrobky vyvážet do Turecka jinak než na lodích této Společnosti pronajatých k zvláštním účelům; a poněvadž tyto lodě vyplouvaly vždy z přístavu londýnského, omezilo toto nařízení obchod s Tureckem na tento drahý přístav a na kupce sídlící v Londýně a v jeho okolí. Podle jiného ustanovení se nesměl stát členem Společnosti nikdo, kdo bydlil dále než dvacet mil od Londýna a kdo nebyl londýnským měšťanem; toto další omezení spolu s předcházejícím nutně omezovalo členství jenom na občany londýnské. Poněvadž o době nakládání a odplouvání těchto lodí určených pro všeobecnou dopravu rozhodovali jediné členové představenstva, mohli tyto lodě snadno naložit svým vlastním zbožím a zbožím nejlepších přátel, a zboží ostatních kupců k dopravě nepřijmout s výmluvou, že se přihlásili příliš pozdě. Za tohoto stavu věcí byla proto tato společnost v každém směru přísným a nespravedlivým monopolem. Tyto nepřístupnosti daly popud k vydání 18. článku zákona z 26. roku vlády Jiřího II., jímž se poplatek za přijetí snižoval na dvacet liber, a to pro všechny osoby bez ohledu na jejich věk a bez jakéhokoli omezení, zda jde jen a jen o kupce anebo o londýnské měšťany, a jímž se všem těmto osobám povolovalo svobodně vyvážet ze všech přístavů Velké Británie do kteréhokoli tureckého přístavu všechno britské zboží, jehož vývoz nebyl zakázán, a dovážet odtud všechno turecké zboží, jehož dovoz nebyl zakázán, zaplatí-li ovšem jednak obvyklé celní poplatky a jednak zvláštní poplatky, které Společnost vybírala k uhrazení svých nutných výdajů, jakož i podřídí-li se moci britského vyslance a britských konzulů v Turecku a řádně vydaným nařízením Společnosti. Aby tato nařízení nemohla nikoho poškozovat, ustanovoval též zákon, že bude-li se kterýchkoli sedm členů Společnosti cítit některým ustanovením vydaným po schválení tohoto zákona poškozeno, mohou se odvolat k Radě pro obchod a osady (na jejíž místo nastoupila nyní komise při Tajné radě), musí však toto odvolání podat do dvanácti měsíců po vydání onoho ustanovení; a bude-li se kterýchkoli sedm členů cítit poškozeno ustanovením, které bylo vydáno před schválením tohoto zákona, mohou rovněž podat odvolání, ale musí je podat do dvanácti měsíců po dni, kdy tento zákon vstoupil v platnost. Avšak zkušenosti jediného roku nestačí vždy odhalit všem členům velké společnosti škodlivost toho nebo onoho ustanovení;

a kdyby ji několik členů objevilo až později, nemůže jim už ani Rada pro obchod ani komise při Tajné radě dopomoci k nápravě. Kromě toho většina ustanovení všech statutárních společností, jakož i všech jiných společenstev nemá ani tak za účel škodit těm, kdo již členy jsou, jako bránit jiným, aby se jimi stali; a toho lze dosáhnout i mnoha jinými fintami, nejen vysokým poplatkem za přijetí. Trvalým cílem takových společenstev je vždycky zvyšovat co nejvíce míru vlastního zisku a udržovat jak na trhu vývozním, tak na trhu dovozním co největší nedostatek zboží; a toho mohou dosáhnout jen tím, že omezují konkurenci nebo že zabraňují, aby se na obchod toho druhu dávali noví lidé. Kromě toho, i když oněch dvacet liber poplatku za přijetí nestačí možná na to, aby odradilo od obchodování s Tureckem člověka, který má v úmyslu věnovat se tomuto obchodování trvale, přece jen možná stačí vzít odvahu kupci spekulantovi, který by tu chtěl zkusit štěstí jen jedenkrát. Řádní a již zavedení příslušníci všech živností se již sami od sebe spojují, aby zvýšili své zisky, i když nejsou členy cechu; a nikdy nic nesrazí tyto zisky tak snadno na jejich náležitou výši jako konkurence takových kupců, kteří si chtějí tu a tam zaspekulovat. Tento zákon sice otevřel obchod s Tureckem do jisté míry všem, ale mnozí lidé jej ještě ani zdaleka nepokládají za zcela svobodný. Turecká společnost přispívá na vydržování vyslance a dvou nebo tří konzulů, které by měl tak jako jiné státní úředníky zcela vydržovat stát, a obchod s Tureckem by měl být přístupný všem poddaným Jeho Veličenstva. Různé poplatky vybírané touto Společností na její všelijaké účely mohly by státu vynášet příjem daleko větší než prostě postačující k tomu, aby mohl takové vyslance vydržovat on sám.

Statutární společnosti, poznamenává sir Josiah Child, vydržovaly sice často v zemích, s nimiž obchodovaly, vyslance svého státu, ale nikdy tam neudržovaly na své náklady pevnůstky nebo posádky, což často činily společnosti podílnické. A statutární společnosti se k tomu vsutku hodí také asi mnohem méně než společnosti podílnické. Předně proto, že ti, kdo vedou statutární společnosti, nemají na rozkvětu obchodu společenstva, kvůli němuž se tyto pevnůstky a posádky udržují, ani žádný zvláštní zájem. Úpadek tohoto obchodu v jeho celku může dokonce často prospět jejich obchodům soukromým; snížil-li se počet jejich konkurentů, mohou pak totiž jednoduše levněji nakupovat a jednoduše draž prodávat. Naproti tomu členové představenstva společnosti podílnické dostávají pou-

Statutární společnosti se k udržování pevností hodí méně než společnosti podílnické,

ze svůj podíl ze zisku, jež společnosti vynese podílnický kapitál svěřený do jejich správy, a neprovozují žádné obchody soukromé, jejichž zájmy by byly jiné než zájmy obchodu společnosti v jeho celku. Jejich osobní prospěch závisí na rozkvětu obchodu společnosti v jeho celku, a tedy i na udržování pevnůstek a posádek, kterých je třeba na jeho ochranu. Dá se proto od nich již spíše očekávat, že budou o udržování pevnůstek a posádek pečovat stále a svědomitě, jak to takové udržování vyžaduje. Za druhé proto, že členové představenstva podílnické společnosti spravují vždy velký kapitál, podílnický kapitál společnosti, a aniž se tím dopouštějí něčeho nesprávného, mohou z něho dát často nějakou část na stavbu, opravování a udržování takových nutných pevnůstek a posádek. Naproti tomu ti, kdo řídí statutární společnost, nespravují žádný společný kapitál, a proto jediným zdrojem, jehož by mohli použít k tomu účelu, je leda běžný příjem z poplatků za přijetí a z předepsaných poplatků, které společenstvu odvádějí ze svých obchodů jeho členové. I kdyby tedy měli na udržování těchto pevnůstek a posádek stejný zájem, sotva by se o ně někdy mohli také stejně účinně starat. Vydržování vyslance, které s sebou nese téměř žádné starosti a jenom nevelká vymezená vydání, vyhovuje proto zase mnohem lépe povaze i možnostem statutární společnosti.

Nicméně již hodně dlouho po době sira Josiah Childa, roku 1750, byla založena statutární společnost, dnešní Společnost kupců obchodujících s Afrikou, již bylo výslovně uloženo udržovat všechny britské pevnůstky a posádky zprvu mezi mysem Bílým a mysem Dobré naděje, a později pouze pevnůstky a posádky ležící mezi mysem Červeným a mysem Dobré naděje. Zákon, jímž byla tato společnost založena (31. článek zákona z 23. roku vlády Jiřího II.), sledoval patrně dva samostatné cíle, a to: za prvé účinně potlačovat onen sklon, který je členům představenstva statutární společnosti již vlastní, jednat na újmu druhých a osobovat si monopol obchodu, a za druhé přinutit ono představenstvo, aby dbalo o udržování pevnůstek a posádek, k čemuž ono přirozený sklon nemá.

Aby dosáhl prvního cíle, stanoví onen zákon poplatek za přijetí na pouhé dvě libry. Zakazuje společnosti obchodovat jako právnická osoba anebo na základě podílnického kapitálu; vypůjčovat si peníze na své jméno anebo omezovat nějak obchod, jež mohou provozovat svobodně ze všech míst

ale Africké společnosti byla tato povinnost uložena.

Zákon, kterým bylo společenstvo založeno, se neúspěšně snažil potlačovat sklon k vytvoření monopolu.

všichni, kdož jsou britskými poddanými a zaplatí poplatek za přijetí. Společnost je řízena devítičlenným představenstvem, které zasedá v Londýně, ale které volí každoročně členové společnosti sídlící v Londýně, Bristolu a Liverpoolu, přičemž každé město volí po třech členech. Žádný člen představenstva nesmí zastávat svůj úřad déle než celkem tři roky. Rada pro obchod a osady nebo komise při Tajné radě může kteréhokoli člena představenstva, po vyslechnutí jeho obhajoby, zbavit úřadu. Představenstvu se zakazuje vyvážet z Afriky černochoy, anebo dovážet do Velké Británie jakékoli africké zboží. Poněvadž však má za úkol udržovat v Africe pevnůstky a posádky, může tam k tomu účelu vyvážet z Velké Británie různé zboží a potraviny. Z peněz, které mu bude společnost vyplácet, povoluje se mu na platy úředníků a zástupců v Londýně, v Bristolu a Liverpoolu, na nájemné z londýnské kanceláře a na všechny ostatní výdaje v Anglii, na správu a odměny zprostředkovatelům a zástupcům, jistá suma, činící nejvýš osm set liber. Peníze zbývající po zaplacení těchto různých výdajů mohou si členové představenstva mezi sebou podle svého vlastního uznání rozdělit jako náhradu za svou námahu. Bylo by se dalo očekávat, že tyto stanovou účinně podváží usilování o monopol a že prvního z těchto cílů bude více méně dosaženo. Zdá se však, že se tak nestalo. 20. článkem zákona ze 4. roku vlády Jiřího III. byla sice pevnost Senegal se všemi jejími državami svěřena této Společnosti kupců obchodujících s Afrikou, ale v následujícím roce (44. článkem zákona z 5. roku vlády Jiřího III.) byly nejen senegalská pevnost a její državy, ale celé pobřeží od přístavu Sale v jižním Berbersku až k Červenému mysu z pravomoci oné společnosti vyňaty a svěřeny koruně a obchod s nimi byl prohlášen za svobodný pro všechny poddané Jeho Veličenstva. Bylo tu totiž podezření, že ona společnost podvazuje obchod a že si zavedla jakýsi nenáležitý monopol. Těžko však věru pochopit, jak to při svých stanovách z 23. roku vlády Jiřího II. mohla provádět. Ze zápisů jednání v Dolní sněmovně vydaných tiskem, které ovšem neodpovídají vždy věrně pravdě, však přesto zjišťují, že byla z těchto věcí obviněna. Poněvadž všech devět členů jejího představenstva byli kupci a všichni guvernéri a správci faktorii v pevnůstkách a osadách na nich záviseli, je velmi pravděpodobné, že zásluhám a příkazům členů představenstva věnovali zvláštní pozornost, což vedlo k vytváření skutečného monopolu.

Parlament povoluje společnosti každoročně 13 000 liber št. na pevnosti. Tyto peníze jdou ale jinam.

Na druhý účel, tj. na udržování pevnůstek a posádek, povoluje parlament představenstvu každoročně jistou částku, zpravidla 13 000 liber št. Z toho, že této sumy použilo náležitě, musí představenstvo každoročně vydávat počet vrchnímu revizoru státní pokladny a toto vyúčtování se pak předkládá parlamentu. Ale parlament, který si tak pramálo všímá toho, za co se vydávají miliony, bude se asi sotva starat o to, na co se do roka vydá 13 000 liber št.; a u vrchního revizora státní pokladny je při jeho povolání a vzdělání velmi nepravděpodobné, že by se důkladně vyznal v tom, kolik činí přiměřené výdaje na udržování pevností a posádek. Stav pevnůstek a posádek mohou ovšem vyšetřit kapitáni loďstva Jeho Veličenstva nebo jiní námořní důstojníci určení Radou pro námořnictvo a o tom, co zjistí, mohou pak oně Radě podat zprávu. Ale představenstvo oné společnosti patrně Radě pro námořnictvo nijak přímo nepodléhá, a ta nemá moc potrestat ty, jejichž počínání může dát takto vyšetřit; mimo to nelze předpokládat, že se kapitáni loďstva Jeho Veličenstva vždy náležitě vyznají ve vědě o opevněních. Nejvyšším trestem, který patrně může provinilého člena představenstva oné společnosti postihnout, pokud ovšem nejde o přímé zneužití nebo zpronevěru buď peněz státních, nebo peněz společnosti, je zbavení úřadu, jež může stejně zastávat jen po dobu tří let a za nějž se mu i po tuto krátkou dobu dostává tak nepatrné zákonné odměny; a strach před tímto trestem mu nemůže být nikdy dostatečně silnou pohutkou, aby se stále svědomitě staral o to, o co již nemá žádný jiný zájem. Představenstvo oné společnosti je obviňováno, že odeslalo z Anglie cihly a kámen na opravu Cape Coast Castlu na Guinejském pobřeží, na niž parlament předtím již několikrát povolil mimořádně vysoké sumy peněz. A cihly a kámen, které byly takto poslány na tak dlouhou cestu po moři, byly prý tak špatné jakosti, že hradby, které jimi byly opraveny, bylo nutno od základů přestavět. Pevnůstky a posádky, které leží od Červeného mysu na sever, jsou nejen udržovány ze státních prostředků, ale jsou přímo pod správou výkonné moci; a lze si velmi těžko aspoň jen představit rozumný důvod, proč by pevnůstky a posádky ležící od onoho mysu na jih a rovněž aspoň zčásti vydržované ze státních prostředků měly být pod jinou správou. Posádky v Gibraltaru a na Minorce měly původně za účel ochraňovat obchod se Středomořím, a udržováním a sprá-

vou těchto posádek byla vždy zcela správně pověřena nikoli Turecká společnost, nýbrž výkonná moc. Sláva a vážnost této moci se zakládá do značné míry na rozsahu držav, jež ovládá; a je málo pravděpodobné, že by něco, čeho je třeba na obranu těchto držav, zanedbávala. Posádka v Gibraltaru a na Minorce nebyla proto také nikdy zanedbávána; i když byla Minorca dvakrát dobytá a dnes je již ztracena asi navždy, nikoho nikdy nenapadne přičítat tuto pohromu nějaké nedbalosti výkonné moci. Nechtěl bych však, aby někdo chápal má slova tak, že tyto dvě drahé pevnůstky byly někdy aspoň trochu nutné pro ony účely, kvůli nimž byly původně odtrženy od španělské monarchie. Toto odtržení nebylo asi nikdy dobré k ničemu jinému než k tomu, aby Anglii odcizilo jejího přirozeného spojence, krále španělského, a aby obě hlavní větve domu Bourbonského spojilo svazkem mnohem pevnějším a trvalejším, než by je kdy mohly spojit svazky pokrevní.

Podílnické společnosti se liší od společností soukromých tím, že:

(1) vystoupení ze společnosti se děje prodejem podílů

a (2) ručení je omezené do výše podílu.

Podílnické společnosti, které zřizuje buď král zakládací listinou, nebo parlament zákonem, liší se nejen od statutárních společností, ale i od společností soukromých v několikerém směru.

Za prvé: v takové soukromé společnosti nesmí žádný společník převést bez souhlasu společnosti svůj podíl na jinou osobu neboli uvést do společnosti nového člena. Každý člen však může po náležité výpovědi ze společnosti vystoupit a žádat od ní, aby mu vyplatila jeho podíl na společném kapitálu. U podílnické společnosti naproti tomu nemohou podílníci žádat, aby jim společnost vrátila jejich podíly; zato může každý člen převést svůj podíl bez jejího souhlasu na jinou osobu, a tím uvést do společnosti nového člena. Hodnota podílů v podílnickém kapitálu je vždy rovna jejich ceně na trhu; a ta může být někdy o málo, někdy o hodně větší nebo menší než částka, kterou má podílník podílnické společnosti na jejím kapitálu.

Za druhé: ve společnosti soukromé ručí každý společník za dluhy, které společnost udělá, celým svým jménem. Naproti tomu ve společnosti podílnické ručí každý podílník pouze do výše svého podílu.¹³⁴

Tyto společnosti řídí představenstvo, které bývá ovšem nedbalé a rozhazovačné.

Činnost podílnické společnosti řídí vždy představenstvo. Toto představenstvo podléhá ovšem často v mnohém směru doзору valného shromáždění podílníků. Ale o většině těchto podílníků lze sotva říci, že by se v obchodech té společnosti aspoň trochu vyznali, a nejsou-li snad mezi nimi nepřátelské skupiny, vůbec se o ně nestarají a jen si klidně přijímají pololetní nebo roční dividendy, jaké jim podle svého uvážení určí představenstvo. To, že tu nejsou vůbec žádné starosti a že nebezpečí ztráty je tu omezeno jenom na určitou částku, vede k tomu, že v podílnických společnostech spekuluje mnoho lidí, kteří by se nikdy neodvážili vydat svůj majetek v sázku tím, že by se stali společníky nějaké společnosti soukromé. Podílnické společnosti přitahují proto obvykle mnohem větší kapitál, než jakým se může pochlubit kterákoli společnost soukromá. Obchodní kapitál Jihomořské společnosti převyšoval svého času 33 800 000 liber št. Podílnický kapitál Anglické banky činí dnes 10 780 000 liber št. Poněvadž však členové představenstev takových společností spravují peníze spíše cizí než vlastní, nelze dost dobře očekávat, že je budou střežit s touž úzkostlivou bdělostí, s jakou často střeží své peníze společníci společnosti soukromé. Tak jako správci boháčů, i oni rádi pečí o drobnější věci považují za něco, co se nesnáší se ctí jejich pána, a velmi snadno si tuto péči odpouštějí. Vedení takové společnosti musí se proto vždy vyznačovat větší či menší nedbalostí a rozhazovačností. A právě z toho důvodu byly podílnické společnosti pro zahraniční obchod málokdy schopny trvale čelit konkurenci jednotlivců a společností soukromých. Jestliže neměly monopol, málokdy se jim proto dařilo; a často se jim nedařilo, i když měly monopol. Bez monopolu hospodařily obyčejně špatně. A s monopolem hospodařily špatně a ještě obchod omezovaly.

Některé z nich mají výhradní právo obchodu, některé nikoli.

Královská africká společnost, předchůdkyně dnešní Africké společnosti, měla podle své zakládací listiny výhradní právo obchodu; ale protože tuto zakládací listinu parlament nepotvrdil a nevtělil v zákon, byl v důsledku Prohlášení práv brzy po Revoluci obchod provozovaný onou společností otevřen všem poddaným Jeho Veličenstva. Společnost Hudsonova zálivu je, pokud jde o její zákonná práva, v témž postavení jako Královská africká společnost. Její zakládací listina, která jí dávala výhradní právo obchodu, nebyla parlamentem vtělena v zákon. Jihomořská společnost, dokud to byla stále ještě obchodní společnost, měla výhrad-

¹³⁴ [Podílnickou společností míní Smith na tomto místě výsadní společnost kupců (*incorporated* nebo *chartered company*). Později však užívá tohoto výrazu i pro jiné společnosti.]

ní právo obchodu potvrzeno parlamentem jako zákon; a má jej rovněž dnešní Spojená společnost kupců obchodujících s Východní Indií.

Když Královská africká společnost ztratila výhradní právo obchodu, zbankrotovala.

Královská africká společnost brzy zjistila, že v konkurenci s jednotlivci a společnostmi soukromými neobstojí; ač se to přičilo onomu Prohlášení práv, nazývala je i nadále ještě nějakou dobu pokoutníky a jako takové je pronásledovala. Roku 1698 pak byla na jednotlivce a soukromé společnosti uvalena desetiprocentní daň téměř ze všech druhů zboží, jejíž výnosu měla Africká společnost používat k udržování svých pevnůstek a posádek. Přes tuto vysokou daň nebyla však Společnost ani potom ještě schopna konkurence. Její kapitál a důvěra v ní se stále a stále zmenšovaly. Roku 1712 dosáhly její dluhy takové výše, že parlament byl nucen vydat zvláštní zákon, který by zachránil jak ji samu, tak její věřitele. Tento zákon ustanovoval, že rozhodnutí dvou třetin jejich věřitelů, přičemž se přihlíželo jak k jejich počtu, tak i k hodnotě jejich podílů, je závazné i pro věřitele ostatní, a to jak pokud jde o lhůtu, jež by se měla Společnosti povolit na splacení jejich dluhů, tak i pokud jde o veškeré jiné dohody s věřiteli o těchto dlužích, pokud by se snad takové dohody zdály vhodné. Roku 1730 bylo její hospodářství tak rozvráceno, že nebyla vůbec s to udržovat své pevnůstky a posádky, což byl vlastně jediný účel jejího zřízení. Od tohoto roku až do jejího konečného rozpuštění považoval parlament za nutné poskytovat každoročně na tyto účely deset tisíc liber. Roku 1732, když její obchod s černochoy, které vyvážela do Západní Indie, vykazoval již po mnoho let ztráty, rozhodla se konečně Společnost vzdát se tohoto obchodu vůbec, prodat černochoy, které koupila na africkém pobřeží, jednotlivcům a soukromým společnostem obchodujícím s Amerikou a použít lidi, kteří byli v jejich službách, v obchodě s africkým vnitrozemím pro nákup zlatého prachu, sloních klů, barviv apod. Ale ani v této omezenější oblasti obchodu neměla větší úspěch než dříve v oblasti široké. Její obchody stále a stále ochabovaly, až ji parlament jakožto společnost naprosto zbankrotovanou nakonec rozpustil a její pevnůstky a posádky svěřil dnešní Společnosti kupců obchodujících s Afrikou. Před založením Královské africké společnosti byly pro obchod s Afrikou jedna za druhou založeny tři jiné podílnické společnosti. Ani z těch neměla žádná úspěch. A přece měly všechny podle zakládací listiny výhradní právo obchodu, které sice parla-

ment nevtělil v zákon, ale které se v oné době považovalo za skutečný monopol.

Společnost Hudsonova zálivu byla poměrně úspěšná, ale těšila se ve skutečnosti postavení monopolu obchodu (ačkoli ho zákonem zaručené neměla) a měla nepatrný počet podílníků.

Společnost Hudsonova zálivu byla před pohromou, která ji postihla v poslední válce, proti Královské africké společnosti mnohem šťastnější. Její nutné výdaje jsou mnohem menší. Celkový počet lidí, které vydržuje ve svých osadách a v sídlech, jež poctila názvem pevnosti, nepřesahuje prý sto dvacet. Tento počet však zcela stačí připravit již předem náklad kožešin a jiného zboží potřebného k naplnění jejich lodí, které se pro led mohou v oněch vodách zdržovat málokdy déle než šest osm týdnů. Tutto výhodu, mít náklad již předem připraven, nemohli si jednotlivci a soukromé společnosti dlouhá léta opatřit a bez ní je obchod s Hudsonovým zálivem patrně nemožný. Nevelký kapitál této společnosti, který prý nečiní více než sto deset tisíc liber, je ostatně přece jen dostatečně velký, aby se mohla zmocnit celého nebo téměř celého obchodu a přebytků výroby této sice rozsáhlé, ale chudé země uvedené v zakládací listině společnosti. Ani jeden samostatný obchodník nebo soukromá společnost se také z toho důvodu nepokusil této společnosti v obchodě s onou zemí konkurovat. Tato společnost měla proto ve skutečnosti vždycky monopol obchodu, i když podle zákona toto právo neměla. A nadto je prý ještě onen nevelký kapitál společnosti rozdělen mezi nepatrný počet podílníků. Podílnická společnost, která má nepatrný počet podílníků a nevelký kapitál, je svou povahou velmi blízká společnosti soukromé a dokáže si vést téměř neméně ostražitě a svědomitě. Není proto divu, že díky těmto různým přednostem mohla Společnost Hudsonova zálivu obchodovat se značným úspěchem. Nezdá se však pravděpodobné, že by se její zisky někdy blížily sumě, na kterou je odhadoval dnes již mrtvý Dobbs. Autor mnohem strážlivější a uvážlivější, Anderson, autor Historického a chronologického výkladu obchodu, velmi správně poznamenává, že prohlédneme-li si zprávy o vývozu a dovozu této Společnosti, které vydával již několik let sám Dobbs, a odečteme-li příslušné sumy za mimořádnou nebezpečnost a výdaje, nezdá se, že by byly jejich zisky záviděníhodné nebo že o mnoho přesahují obvyklý obchodní zisk, jestliže jej ovšem vůbec přesahují.

Jihomořská společnost nedosahovala zisku ze svých obchodů se španělskou Západní Indií vedených jedinou lodí ročně.

Jihomořská společnost nikdy nemusela udržovat ani pevnosti, ani posádky, a byla proto zcela ušetřena jedněch velkých výdajů, které musí nést jiné podílnické společnosti. Ale měla obrovský kapitál, rozdělený mezi obrovský počet podílníků. Dalo se proto zcela přirozeně očekávat, že celé její

hospodaření bude nemoudré, nedbalé a marnotratné. Darebáckost a neuváženost jejich burzovních spekulací jsou dostatečně známy a vykládat tu o nich by nás odvádělo od věci. Své obchody neprováděla Společnost o nic lépe. Zpočátku se věnovala obchodu s černochy a zásobovala jimi španělskou Západní Indii; na tento obchod měla výhradní právo (na základě smlouvy zvané assiento, kterou jí přinesl mír Utrechtský). Ale poněvadž se neočekávalo, že tento obchod bude zvláště výnosný, neboť jak portugalské, tak francouzské společnosti, jimž bylo přiznáno výhradní právo na tento obchod za týchž podmínek již před ní, přivedl tento obchod na mizinu, bylo jí na odškodnění povoleno poslat každý rok jednu loď s jistým nákladem přímo do španělské Západní Indie, aby jej tam prodala. Z deseti plaveb konaných jednou do roka, které tato loď celkem podnikla, vynesla prý značný zisk Společnosti roku 1731 plavba lodi „Royal Caroline“, kdežto téměř na všech ostatních plavbách Společnost prý pokaždé více méně prodělala. Neúspěch těchto plaveb přičítali zástupci a jednatelé Společnosti vydírání a nespravedlivým opatřením ze strany španělské vlády; ale hlavní vinu na něm mělo asi rozhazování a rozkrádání, jehož se dopouštěli právě tito zástupci a jednatelé; někteří z nich si prý zahospodařili značný majetek i za pouhý jeden rok. Roku 1734 se Společnost obrátila na krále se žádostí, aby jí dovolil tohoto druhu obchodu, jakož i posílání oné jednou do roka vypravované lodi s nákladem úplně zanechat, poněvadž jí to prý vynáší jenom nepatrný zisk, a aby jí dovolil přijmout za to od španělského krále náhradu ve výši, jaké se jí jen podaří dosáhnout.

ztratila 237 000 liber št. ve velrybářství

Roku 1724 se tato Společnost pustila do velrybářství. Na to ovšem monopol neměla; ale dokud se jím zabývala, žádní jiní britští poddaní se do něho patrně nepouštěli. Z osmi plaveb, které její lodě podnikly do Grónska, na jedné vydělala a na všech ostatních prodělala. Když po osmé a poslední plavbě Společnost prodala své lodě, zásoby a výstroj, zjistila, že celková její ztráta v tomto podnikání, a to i na kapitálu a úrocích, činí přes 237 000 liber št.

a nakonec přestala být obchodní společností.

Roku 1722 se Společnost obrátila na parlament s peticí, aby směla rozdělit svůj obrovský kapitál, převyšující 33 800 000 liber št., jež všechen půjčila vládě, na dvě stejné části: první polovina, neboli více než 16 900 000 liber št., aby byla postavena na roveň jiným vládním dluhopisům a aby se z ní nesměly

platit dluhy a ztráty, přivozené představenstvem Společnosti při provádění jejich obchodů; druhá polovina aby zůstala tak jako dříve kapitálem obchodním neboli mohla by být zatěžována těmito dluhy a ztrátami. Byla to žádost příliš rozumná, aby jí bylo možno odmítnout. Roku 1733 se Společnost obrátila na parlament s novou peticí, aby si směla ve státní dluhopisy přeměnit tři čtvrtiny svého obchodního kapitálu a jen čtvrtinu si ponechat jako kapitál obchodní neboli jako kapitál vystavený různým nebezpečím plynoucím ze špatného hospodaření představenstva. Několik splátek splacených vládou zmenšilo mezitím jak kapitál Společnosti ve státních dluhopisech, tak i její kapitál obchodní každý o více než dva miliony liber, takže tato čtvrtina činila pouze 3 662 784 liber št. 8 šilinků 6 pencí. Roku 1748 se Společnost mírem Cášským vzdala za odstupné, jež považovala za rovnocenné, všech svých nároků vůči španělskému králi plynoucích ze smlouvy zvané assiento. Její obchodování se španělskou Západní Indií skončilo, zbytek jejího obchodního kapitálu byl přeměněn v kapitál ve státních dluhopisech a Společnost přestala po všech stránkách být společností obchodní.

Společnost měla konkurenci v obchodě vedeném pomocí jediné lodě za rok.

Je nutno poznamenat, že v obchodě, jež Jihomořská společnost vedla pomocí oné své jediné lodě, kterou směla vypravit jednou za rok, v jediném to jejím obchodě, od něhož se dal vůbec očekávat značnější zisk, nebyla ani na cizím, ani na domácím trhu bez konkurentů. V Cartageně, v Porto Bello a ve Vera Cruz se střetávala s konkurencí kupců španělských, kteří na ony trhy přiváželi z Cádizu stejné evropské zboží, jaké tam přivážela ona její loď z Anglie; a v Anglii musela čelit konkurenci kupců anglických, kteří na ony trhy dováželi z Cádizu stejné zboží ze španělské Západní Indie, jaké ona loď dovážela na své zpáteční cestě. Zboží kupců španělských i anglických podléhalo ovšem asi vyšším clům. Ale ztráty, které Společnosti způsobovala nedbalost, nehospodárnost a zpronevěry lidí v jejích službách, znamenaly pravděpodobně poplatky mnohem vyšší než všechna ona cla. Že by podílnická společnost byla s to obchodovat úspěšně ať již v kterémkoli odvětví zahraničního obchodu, kde s ní mohou veřejně a poctivě konkurovat jednotlivci a společnosti soukromé, odporuje asi veškeré dosavadní zkušenosti.

Stará Východoindická společnost nebyla schopna obstát ve vznikající konkurenci,

Stará anglická Východoindická společnost byla zřízena roku 1600 zakládací listinou královny Alžběty. Za svých prvních dvanácti plaveb, které podnikla do Indie, obchodovala asi ja-

ko statutární společnost, tj. každý člen společnosti se svým vlastním kapitálem, i když se jejich zboží dopravovalo pouze na lodích společnosti nepronažímaných žádnému určitému obchodníkovi. Roku 1612 se spojili v podílnickou společnost. Její zakládací listina obsahovala výhradní právo obchodu, a třebaže nebyla parlamentem vtělena v zákon, znamenala v oné době skutečný monopol. Po mnoho let ji proto pokoutníci příliš neznepokojovali. Její kapitál s podíly po padesáti librách nikdy nepřevýšil 744 000 liber št., a nebyl proto tak ohromný a její obchody nebyly tak rozsáhlé, aby to mohlo být výmluvou hrubé nedbalosti a nehospodárnosti a pláštíkem pro hrubé zpronevěry. I když výjimečně utrpěla ztráty, způsobené jí jednak zlovolně Východoindickou společností holandskou, jednak některými nehodami, provozovala po řadu let velmi úspěšný obchod. Ale postupem času, když se začínalo zásadám svobody lépe rozumět, bylo každý den pochybnější, jak dalece může královská zakládací listina nevtělená parlamentem v zákon opravňovat k monopolu obchodu. Rozhodnutí soudů v této otázce nebyla vždy stejná, nýbrž se měnila podle toho, jakou moc měla vláda a jaká byla nálada doby. Množství pokoutníků vzrůstalo; a ti ji ke konci vlády Karla II., po celou dobu vlády Jakuba II. a po jistou dobu panování Viléma III. přiváděli do velké tísně. Roku 1698 byl parlamentu předložen návrh, v němž se vládě nabízela dvoumilionová půjčka na osmiprocentní úrok, bude-li upisovatelům dovoleno založit novou Východoindickou společnost s monopolem obchodu. Stará Východoindická společnost nabídla za týchž podmínek 700 000 liber št., téměř celý svůj kapitál, a to na čtyři procenta. Ale stav státního úvěru byl tehdy takový, že vládě přišlo více vhod půjčit si 2 000 000 liber št. na osm procent než 700 000 liber št. na čtyři procenta. Byl přijat návrh nových upisovatelů půjčky, a byla tudíž založena nová Východoindická společnost. Stará Východoindická společnost měla však právo obchodovat až do roku 1701. Přitom velmi mazaně upsala na jméno svého pokladníka za 315.000 liber št. podílů nové společnosti. Pro nedopatření ve znění zákona, který svěřoval obchod s Východní Indií upisovatelům této dvoumilionové půjčky, nebylo zcela jasné, že se mají všichni spojit v podílnickou společnost. Několik samostatných obchodníků, jejichž úpisy činily celkem pouhých 7200 liber št., trvalo na svém právu obchodovat samostatně se svým vlastním kapitálem a na své vlastní nebezpečí. Stará Východoindická společnost

a tak byla nahrazena současnou společností.

měla právo obchodovat samostatně se svým starým kapitálem až do roku 1701; a jak před touto dobou, tak i potom měla jako jiní soukromí obchodníci rovněž právo obchodovat samostatně se svými 315 000 librami št., které upsala na kapitál nové společnosti. Konkurence těchto dvou společností se samostatnými obchodníky a vzájemná konkurence jich dvou prý obě málem zničila. Při další příležitosti, roku 1730, když byl parlamentu podán návrh zákona, aby se onen obchod svěřil do rukou statutární společnosti, čímž by se do jisté míry uvolnil, postavila se Východoindická společnost proti tomuto návrhu a líčila nevybíravými slovy, k jakým neblahým následkům podle jejího mínění tehdy tato konkurence vedla. V Indii prý zvedla ceny zboží tak vysoko, že se nevyplatí toto zboží kupovat; a tím, že v Anglii přesytila trh, srazila ceny zboží tak hluboko, že se na něm nedá nic vydělat. Že díky hojnějšímu zásobení anglického trhu indickým zbožím ceny tohoto zboží k velkému prospěchu obyvatelstva jistě velmi značně klesly, o tom není nejmenší pochybnosti; ale že by tím byly značně stouply jeho ceny na indickém trhu, to se nezdá příliš pravděpodobné, poněvadž celá ona mimořádná poptávka, kterou tato konkurence mohla vyvolat, musela být v nesmírném oceánu indického obchodu pouhou kapkou vody. A pak, zvýšená poptávka, i když snad zpočátku ceny zboží někdy zvedne, nakonec je vždy zase srazí. Podporuje výrobu a zvyšuje tak konkurenci mezi výrobci; ti pak, protože každý chce prodávat laciněji než druzí, zavádějí novou dělbu práce a nové zlepšené způsoby výroby, na které by jinak nebyli nikdy přišli. Oněmi neblahými následky, na které si Společnost stěžovala, byly tedy láce zboží pro spotřebitele a pomoc výrobě, tedy právě ony dva výsledky, jejichž dosažení je hlavním úkolem politické ekonomie. Avšak ona konkurence, o níž Společnost podala tento truchlivý obraz, neměla dlouhého trvání. Roku 1702 obě tyto společnosti do jisté míry splynuly na základě vzájemné třístranné smlouvy, v níž třetí stranou byla královna; a roku 1708 byly zákonem úplně sloučeny v jedinou společnost pod jejím dnešním názvem Spojená společnost kupců obchodujících s Východní Indií. Tvůrcům tohoto zákona stálo za to připojit doložku, která povolovala samostatným obchodníkům obchodovat dále až do svátku sv. Michala roku 1711, ale která zároveň představenstvo společnosti zmocňovala, aby jejich nepatrný kapitál ve výši 7200 liber št. do tří let po předchozím upozornění vykoupila a přeměnila tak veškerý

kapitál Společnosti v kapitál podílnický. Týmž zákonem byl v důsledku nové půjčky vládě kapitál Společnosti zvýšen z 2 000 000 liber št. na 3 200 000 liber št. Roku 1743 půjčila Společnost vládě další jeden milion liber. Ale poněvadž tento milion liber neopatřila z úpisů podílníků, nýbrž prodejem rent a výpůjčkami na dluhopisy, kapitál, z něhož by podílníci měli nárok na dividendy, tím nezvýšila. Ale zvýšila tím svůj kapitál obchodní, neboť tento milion, stejně jako oněch ostatních 3 200 000 liber št., ručil za ztráty a dluhy, které si Společnost přivodila při provádění svých obchodních plánů. Od roku 1708, nebo alespoň od roku 1711, tato Společnost, zbavena nyní všech konkurentů a majíc nyní v anglickém obchodě s Východní Indií úplný monopol, hospodařila úspěšně a podílníci dostávali z jejich zisků každoročně nevelkou dividendu. Za války s Francií, která vypukla roku 1741, zapletla ji ctižádost francouzského guvernéra v Pondichéry Dupleixe do válek v Karnátace a do politických sporů indických knížat. Po mnoha významných úspěších a neméně vážných prohrách přišla nakonec o Madrás, který tehdy byl její nejdůležitější indickou osadou. Mírem Cášským jej získala zase zpět; a patrně někdy v této době posedl její lidi v Indii onen válečnický a dobyvatelský duch, který je pak už neopustil. Za války s Francií, která začala roku 1755, podílely se její zbraně se zbraněmi Velké Británie o všechny válečné úspěchy. Společnost uhájila Madrás, dobyla Pondichéry, zmocnila se znovu Kalkaty a získala důchod z bohatého a rozsáhlého území, který prý tehdy činil ročně přes tři miliony. Po několik let užívala tohoto důchodu v klidu; ale roku 1767 vznesla nároky na území dobyté Společností a na důchod z nich vláda, neboť tato území prý náležejí po právu koruně; a jako odškodné za tento nárok uvolila se Společnost platit vládě 400 000 liber št. ročně. Již předtím zvýšila postupně své dividendy z nějakých šesti na deset procent, tj. z 3 200 000 liber št. svého kapitálu zvýšila dividendy o 128 000 liber št., neboli ze 192 000 liber št. ročně je zvýšila na 320 000 liber št. Někdy v té době se pokoušela zvýšit je ještě dále na dvanáct a půl procenta, takže by pak vyplácela podílníkům každým rokem tolik, kolik se uvázala platit ročně vládě, neboli 400 000 liber št. Ale během oněch dvou let, kdy se měla její dohoda s vládou provádět, zabránily jí v dalším zvýšení dividend dva po sobě vydané zákony, které měly za účel pomoci jí rychleji splatit dluhy, jež se tehdy odhadovaly na více než šest sedm milionů liber šterlinků. Roku

kteřá díky svému vyhrazenímu postavení úspěšně obchodovala.

Získala rozsáhlá území

1769 obnovila Společnost svou smlouvu s vládou na dalších pět let a vymínila si při tom, že v té době smí své dividendy postupně zvýšit na dvanáct a půl procenta, ale v jednom roce že je nikdy nezvýší o více než jedno procento. Až by tedy tato zvýšená dividendy dosáhla svého vrcholu, mohla být částka vyplácená každoročně podílníkům a vládě o pouhých 608 000 liber št. vyšší, než kolik činila před získáním oněch nových území. Kolik asi činil hrubý důchod z těchto nově získaných území, bylo již uvedeno; a podle zprávy, kterou roku 1768 přinesl list Cruttenden East Indiaman, udával se čistý příjem Společnosti po odečtení všech srážek a vojenských výdání částkou 2 048 747 liber št. Přitom prý měla ještě jeden důchod plynoucí zčásti z půdy, ale hlavně z cel zavedených v jejich jednotlivých osadách, a ten činil 439 000 liber št. A její obchodní zisk činil tehdy podle výpovědi jejího předsedy před Dolní sněmovnou ročně nejméně 400 000 liber št.; podle výpovědi jejího vrchního účetního nejméně 500 000 liber št., podle nejnižšího odhadu tedy nejméně tolik, kolik činily nejvyšší dividendy, jež se měly platit podílníkům. Tak vysoký příjem jí již jistě mohl dovolit, aby ročně vyplácela o 608 000 liber št. více; a přitom tu ještě mohl zbýt značný umořovací fond, z kterého by se dala rychle snížit její zadluženost. Ale místo toho, aby se její zadluženost zmenšovala, roku 1773 ještě vzrostla o oněch nezaplacených 400 000 liber št., jež měla Společnost zaplatit do státní pokladny, o částku, kterou zůstala dlužna celním úřadům za clo, o velký dluh bance za vypůjčené peníze a konečně o směnky na více než 1 200 000 liber št., vystavené na ni v Indii a lehkomyšlně přijaté. Tíseň, v níž se Společnost octla nahromaděním těchto pohledávek, přinutila ji nejen snížit dividendy najednou na šest procent, ale dát se vládě na milost s pokornou prosbou, aby jí za prvé zprostila dalšího placení oněch stanovených čtyř set tisíc liber ročně, a za druhé aby jí půjčila 1 400 000 liber št. a zachránila ji tak před bezprostředním úpadkem. Ohromný vzrůst jejího majetku byl totiž patrně pro její lidi prostě příležitostí k ještě většímu rozhazování a pláštikem pro ještě větší zpronevěry, než odpovídalo i tomuto vzrůstu jejího majetku. Počinání jejích lidí v Indii a celé její hospodaření v Indii i v Evropě staly se předmětem parlamentního vyšetřování; to mělo za následek, že v jejím správním zřízení jak v Anglii, tak v cizině došlo k několika velmi významným změnám. V Indii byl nad jejími hlavními osadami, Madrásem, Bombají

a špatně je spravovala.

takže byl parlament nucen učinit změny.

a Kalkatou, jež byly dříve na sobě zcela nezávislé, ustanoven generální guvernér, jemuž měla pomáhat čtyřčlenná rada, a právo jmenovat prvního guvernéra a první radu se sídlem v Kalkatě si vyhradil parlament; Kalkata se tak nyní stala nejdůležitější anglickou osadou v Indii, již dříve býval Madrás. Starostenský soud kalkatský, zřízený původně pro urovnávání obchodních sporů, k nimž docházelo v tomto městě a jeho okolí, rozšiřoval předtím svou pravomoc postupně tak, jak se rozšiřovala říše. Nyní byla jeho pravomoc zmenšena a zúžena na účel, pro který byl původně zřízen. Místo něho byl zřízen nový nejvyšší soudní dvůr, složený z vrchního soudce a tří soudců, vesměs jmenovaných korunou. V Evropě byl podíl na podílnickém kapitálu Společnosti, dávající podílňku právo hlasovat na valném shromáždění, zvýšen z pěti set liber, tj. z původní ceny jednoho podílu, na tisíc liber. Aby podílňik měl na základě tohoto podílu právo hlasovat, musel podle nového ustanovení být majitelem tohoto podílu, jestliže jej získal koupí, a nikoli dědictvím, alespoň jeden rok místo šesti měsíců, jak se vyžadovalo dříve. Čtyřadvacetičlenné představenstvo volilo se dříve každý rok; podle nového ustanovení měl se napříště každý člen představenstva volit na čtyři roky; avšak každý rok vždy šest z členů představenstva odcházelo a při volbě nových šesti členů představenstva pro příští rok nesměli být opět zvoleni. Očekávalo se, že si v důsledku těchto změn jak představenstvo, tak valné shromáždění podílníků povedou náležitěji a odpovědněji, než obvykle jednali dříve. Ale není asi možné, aby jakékoli takové změny učinily tyto sbory tak či onak způsobilejšími ovládat rozsáhlou říši nebo se na vládě nad ní aspoň podílet, protože zájmy většiny jejich členů na rozkvětu té říše byly podle všeho vždy příliš nepatrné, aby se vůbec vážně starali o to, jak by tomuto rozkvětu napomáhali. Velký boháč, a někdy i člověk méně zámožný, chce si často koupit tisícilibrový podíl Východoindické společnosti jedině proto, že si od práva hlasovat na valném shromáždění podílníků slibuje získání jistého vlivu. I když si tak nezíská podíl na plenění Indie, má podíl aspoň na jmenování jejich plenitelů; neboť představenstvo, které je jmenuje, jedná vždy více méně pod vlivem podílníků, kteří nejen volí představenstvo, ale často rozhodují i o jmenování úředníků Společnosti v Indii. Může-li takový podílník uplatňovat takto po několik let svůj vliv a může-li se tak postarat o několik svých přátel, na divi-

dendě, nebo dokonce na hodnotě podílu, o nějž je opřeno jeho hlasovací právo, mu již často tolik nezáleží. A na rozkvětu oné rozsáhlé říše, na jejíž správě mu toto hlasovací právo dává podíl, mu teprve téměř vůbec nezáleží. Ani jediný druhý panovník nikdy nebyl a již ze samé povahy věci ani nikdy nemohl být tak dokonale lhostejný k tomu, zda jeho poddaní žijí šťastně nebo v bídě, zda jeho državy zkvétají nebo pustnou, zda jsou spravovány skvěle nebo hanebně, jako pod vlivem neodolatelného nutkání je a nutně musí být většina podílníků takové obchodní společnosti. A některá z oněch nových nařízení vydaných na základě parlamentního vyšetřování tuto lhostejnost nejen nesnížila, ale spíše ještě zvýšila. V usnesení Dolní sněmovny se například pravilo, že až Společnost splatí oněch 1 400 000 liber št. půjčených jí vládou a až své dluhy v obligacích sníží na 1 500 000 liber št., potom, a nikoli dříve, bude smět vyplácet na dividendách osm procent svého kapitálu; a všechno, co jí v Anglii zbude z jejích příjmů a z čistého zisku, že se má rozdělit na čtyři díly: tři díly se mají odvést do státní pokladny ve prospěch celého národa a čtvrtý se má ponechat jako fond buď k dalšímu umořování dluhů v obligacích, nebo ke krytí nepředvídaných potřeb, které by na Společnost dolehly. Ale byla-li Společnost špatným hospodářem a špatným panovníkem v době, kdy celý čistý důchod a zisk patřil jí a kdy s ním mohla volně nakládat, bylo jistě nepravděpodobné, že si povede lépe, když jeho tři čtvrtiny budou patřit lidem cizím a zbývající čtvrtiny se bude používat sice k prospěchu Společnosti, ale pod dohledem a se schválením cizích lidí.

Společnosti mohlo být milejší, jestliže to, co zbude po vyplacení navrhované osmiprocentní dividendy, pro své potěšení promrhají a ve svůj prospěch zpronevěří její vlastní úředníci a jiní lidé na ní závislí, než aby se to dostalo do rukou skupiny lidí, s nimiž v důsledku onoho usnesení parlamentu nemohla jistě být právě v nejlepší poměru. Zájmy těchto úředníků Společnosti a jiných lidí na ní závislých mohly někdy na valném shromáždění podílníků převážit natolik, že se v přímém rozporu s tím, co si žádá jeho vážnost, dovedlo postavit za pachatele plenění. Pro většinu podílníků mohlo být někdy udržení vážnosti valného shromáždění něco méně důležitého než pomoc těm, kdož tuto jeho vážnost uvedli v pošmách.

*kteří však
pravděpodobně svůj
účel nesplní.*

*Vedou jen ke zvýšení
plýtvání*

a společnost je nyní ve větší nouzi než kdy předtím.

Zlořádům ve správě Indie, jak ji prováděla tato Společnost, stanovy z roku 1773 tedy přítrž nečinily. Přestože se jí jednou podařilo ve chvilkovém záchvatu hospodárnosti nashromáždit v kalkatské pokladně přes tři miliony liber šterlinků, a přestože později rozšířila ať již své panství, nebo své plenění na další rozsáhlá území některých z nejbohatších a nejúrodnějších indických států, všechno bylo promrháno a přišlo vniveč. Byla naprosto nepřipravena zastavit vpád Hajdara-Aliho nebo se mu postavit na odpor; a dnes (1784) je vinou těchto zlořádů ještě ve větší tísní než kdy předtím, a aby se zachránila před okamžitým úpadkem, je opět nucena ponížene prosit vládu o pomoc. Na zlepšení jejího hospodaření podaly jednotlivé strany v parlamentě různé návrhy. A všechny tyto návrhy se snad shodují v tom, co ovšem bylo vždy naprosto jasné, že totiž tato Společnost je naprosto neschopná spravovat své državy. Zdá se dokonce, že o této své neschopnosti je přesvědčena i ona sama, a že je proto ochotna postoupit své državy vládě.

Společnosti zneužívají právo vést válku a uzavírat mír.

S právem mít ve vzdálených a barbarských zemích pevnosti a posádky je nutně spojeno právo vést v těchto zemích válku a uzavírat tam mír. Podílnické společnosti, které měly právo první, uplatňovaly vždy i druhé a často si je dávaly výslovně udělovat. Jak nespravedlivě, jak svévolně a jak krutě je obvykle uplatňovaly, je až příliš dobře známo z nedávných zkušeností.

Udělení výhradního postavení podílnické společnosti může být někdy rozumné, ale trvalý monopol vytváří nesmyslnou daň.

Chce-li některá skupina kupců začít na svůj náklad a na své nebezpečí nový obchod s tou nebo onou vzdálenou a barbarskou zemí, není snad nerozumné sdružit je v podílnickou společnost, a povedou-li si úspěšně, udělit jim na jistý počet let na tento obchod monopol. Je to pro stát nejsnazší a nejpřírozanější způsob, jak je odměnit za to, že se odvážili nebezpečného a nákladného pokusu, jehož ovoce pak bude sklízet celý národ. Takovéto dočasné výhradní právo lze ospravedlnit týmiž důvody, z nichž se podobné výhradní právo uděluje vynálezci na jeho nový stroj nebo spisovateli na jeho novou knihu. Ale jakmile stanovená doba vyprší, mělo by být zajisté toto výhradní právo zrušeno; bylo-li nutno zříditi nějaké pevnosti nebo posádky, měla by je převzít do svých rukou vláda a zaplatit za ně společnosti jejich hodnotu a onen obchod by měl být otevřen všem poddaným státu. Trvalý monopol postihuje všechny ostatní poddané státu dvojnásobně naprosto nesmyslným zdaněním: předně vysokou cenou zboží, které by při svo-

bodném obchodu mohli kupovat mnohem laciněji; za druhé tím, že jsou úplně vyloučeni z odvětví obchodu, pro které by se mnozí z nich jednak třeba hodili a jednak by z něho mohli mít prospěch. A tuto dvojí daň platí na účel, který si toho naprosto nezaslouží. Prostě proto, aby společnost mohla podporovat nedbalost, rozhazovačnost a zpronevěry svých vlastních úředníků, jejichž ničemné hospodaření málokdy dovoluje, aby dividendy společnosti překročily míru zisku obvyklou v odvětvích obchodu zcela svobodných, a velmi často je srážejí dokonce hodně hluboko pod tuto míru. Zkušenost však ukazuje, že bez monopolu nemůže podílnická společnost dlouho provozovat ani jedno odvětví zahraničního obchodu. Na jednom trhu nakupovat a na druhém se ziskem prodávat, je-li na obou těchto trzích množství konkurentů, pozorně sledovat nejen běžné kolísání poptávky, ale i mnohem závažnější a mnohem častější změny v konkurenci neboli v uspokojování této poptávky jinými obchodníky, a obrátně a rozvážně přizpůsobovat množství i jakost každého druhu zboží všem těmto okolnostem je jakási válka, způsob jejíhož vedení se neustále mění a která se sotva dá vést úspěšně bez neumdlévající bdělosti a starostlivosti, jakou od představenstva podílnické společnosti nelze nadlouho očekávat. Až splatí své dluhy a až uplyne doba jejího výhradního práva, má Východoindická společnost podle zákona právo zůstat i nadále podílnickou společností a jako taková obchodovat s Východní Indií, ovšem nejinak než jako ostatní britští poddaní. Ale větší bdělost a větší starostlivost samostatných obchodníků a společností soukromých jim za tohoto stavu tento obchod s největší pravděpodobností brzy znechtí.

Abbé Morellet sestavil seznam padesáti pěti společností, které měly výhradní právo obchodu a přišly na mizinu.

Význačný francouzský spisovatel abbé Morellet, který má velké vědomosti v politické ekonomii, podává seznam pětadesáti podílnických společností pro zahraniční obchod založených od roku 1600 v různých evropských zemích, které podle něho přišly všechny vinou špatného hospodaření na mizinu, přestože měly výhradní právo. O nějakých dvou třech měl ovšem zprávy nesprávné, neboť to nebyly společnosti podílnické a neudělaly úpadek. Zato však bylo ještě několik jiných podílnických společností, které úpadek udělaly a které on neuvádí.

Pouze čtyři druhy podnikání mohou úspěšně provozovat společnosti bez výhradních práv, a sice

Jediné podnikání, jímž se asi může podílnická společnost úspěšně zabývat bez výhradního práva, je podnikání, kde se všechny operace dají převést na tzv. šablonu neboli na takový jednotný postup, kde jsou možné pouze malé

odchyly nebo vůbec žádné. Takovým podnikáním je za prvé bankovníctví, za druhé pojišťovnictví proti ohni, proti námořnímu nebezpečí a proti zajetí lodí za války, za třetí stavba a udržování splavných kanálů nebo průplavů a za čtvrté podnikání podobné zásobování velkého města vodou.

bankovníctví,

Základy bankovníctví se sice možná zdají poněkud těžko srozumitelné, ale pro jeho provozování se dají stanovit přesná pravidla. Dát se od těchto pravidel někdy svést nějakou vábivou vyhlídkou na mimořádně velký zisk je pro bankovní společnost, která tomu svodu podlehne, téměř vždy krajně nebezpečné a často osudné. Avšak podílnické společnosti lpí v důsledku své povahy na zavedeném řádu zpravidla více než společnost soukromé. Pro toto podnikání se z toho důvodu podílnické společnosti hodí neobvyklejší dobře. Nejvýznamnější evropské bankovní společnosti jsou tudíž společností podílnické, a mnohé z nich obchodují velmi úspěšně bez výsadního práva. Anglická banka má výsadní právo jedině v tom, že v žádné jiné bankovní společnosti v Anglii nesmí být více než šest osob. Obě edinburské banky¹³⁵ jsou podílnické společnosti bez jakéhokoli výhradního práva.

pojišťovnictví,

Hodnota nebezpečí ztráty hrozící ať již z ohně nebo z pohromy na moři nebo ze zajetí lodě, i když se asi nedá úplně přesně vypočítat, dá se přece jen zhruba odhadnout, aby tu bylo možno stanovit do jisté míry přesná pravidla, podle nichž třeba postupovat. Pojišťovnictvím se proto může bez jakéhokoli výhradního práva úspěšně zabývat podílnická společnost. Ani Londýnská pojišťovací společnost ani Pojišťovací společnost Královské burzy nemají žádnou takovou výsadu.

výstavbu a správu průplavů a akvaduktů,

Jakmile je splavný kanál neboli průplav jednou vybudován, jeho spravování je již zcela jednoduché a snadné a dá se pro ně stanovit přesný řád a postup. Stejně je tomu i s jeho vybudováním, poněvadž se dá s podnikateli sjednat, kolik bude stát jedna míle kanálu a kolik jedno zdymadlo. Totéž lze říci i o průplavu a akvaduktu nebo velkém potrubí k zásobování velkého města vodou. Takové podniky mohou proto bez jakéhokoli výhradního práva úspěšně spravovat a často je i takto spravují podílnické společnosti.

¹³⁵ [Viz výše, kniha II, kap. II, str. 257.]

Podílnické společnosti by neměly být zakládány, s výjimkou případů podnikání zvláštní užitečnosti, jež vyžadují větší kapitál, než jaký může poskytnout soukromá společnost.

Avšak jistě by nebylo rozumné založit podílnickou společnost pro nějaké podnikání jen proto, že by v něm snad taková společnost dokázala úspěšně hospodařit, nebo vyjmout jistou skupinu podnikatelů z podřízenosti některým všeobecným zákonům platným pro všechny ostatní příslušníky jejich živnosti pouze proto, že by možná úspěšně hospodařili, kdyby z té podřízenosti byli vyřadí. Aby založení takové společnosti mělo opravdu smysl, nejenže se v tomto podnikání musí zachovávat přesný řád a postup, ale musí být splněny ještě dvě jiné podmínky. Musí totiž být naprosto zřejmé, předně že jde o podnikání všeobecně užitečnější než většina běžných podnikání, a za druhé že vyžaduje větší kapitál, než jaký se může snadno opatřit vytvořením společnosti soukromé. Kdyby stačil kapitál nevelký, pouhá velká užitečnost onoho podnikání nebyla by ještě pro založení podílnické společnosti dostatečným důvodem, protože pak by poptávku po tom, co by společnost dodávala, mohli snadno a rychle uspokojovat podnikatelé samostatní. Uvedená čtyři odvětví splňují obě tyto podmínky.

Tyto podmínky splňuje bankovníctví,

Velkou a všeobecnou užitečnost bankovníctví, provozuje-li se ovšem rozšafně, objasnil jsem obšírně v knize druhé tohoto pojednání. Ale veřejná banka, která má být oporou úvěru státu a která někdy v případech potřeby má vyplatit vládě jako zálohu celý výnos některé daně činící i několik milionů o rok nebo o dva roky dříve, než se daň vybere, vyžaduje větší kapitál, než jaký se může snadno opatřit vytvořením společnosti soukromé.

pojišťovnictví,

Pojišťovnictví poskytuje jednotlivým osobám velmi dobré zabezpečení jejich majetku, a ztráta, jež by jednotlivce přivedla na mizinu a kterou ono rozděluje na mnoho lidí, nedopadá pak na celou společnost nijak těžce. Aby mohli zaručit tuto bezpečnost, musí mít pojišťovatelé velmi značný kapitál. Než došlo k založení dnešních dvou londýnských podílnických společností pro pojišťování, byl prý nejvyššímu prokurátoru předložen seznam sto padesáti soukromých pojišťovatelů, kteří v několika málo letech udělali bankrot.

průplavy a vodní díla,

Že splavné kanály neboli průplavy a stavby, jakých je někdy třeba k zásobování velkého města vodou, jsou nesmírně a všeobecně užitečné a přitom že vyžadují často větší výdaje, než na jaké stačí majetek jednotlivců, je dostatečně jasné.

ale nic jiného.

Kromě výše uvedených odvětví nevzpomínám si již na žádné jiné, jež by splňovalo všechny ony tři podmínky nutné k tomu, aby založení podílnické společnosti bylo rozumné. Anglická měďařská společnost v Londýně, Společnost pro ta-

vení olova, Společnost pro broušení skla, ty přece vůbec nepředstírají, že cíl, jež sledují, je velmi užitečný nebo nad jiné užitečný; a sledování toho cíle nevyžaduje asi tak velkých výdajů, aby na ně svým majetkem nestačili i mnozí jednotlivci. Zda se dá pro podnikání těchto společností stanovit přesný řád a postup, který by je činil vhodnými obory pro podnikání společnosti podílnické, nebo zda je tu opravdu důvod pro to, aby se měly chlubit mimořádně vysokými zisky, to nevím. Báňská společnost zbankrotovala už dávno. Podíly Britské společnosti plátenické v Edinburghu se nyní prodávají velmi hluboko pod nominální hodnotou, třebaže ne o tolik jako před několika lety. Podílnické společnosti, které se zakládají na podporu toho nebo onoho podnikání v zájmu veřejném, nejenže špatně hospodaří a zmenšují tak celkový kapitál společnosti, ale nadělají vždy více škody než užitku i v jiných směrech. Nevyhnutelná zaujatost pro ten nebo onen obor, kterou členům jejich představenstev vemluví podnikatelé právě z tohoto oboru, zadržuje ve skutečnosti přes jejich nejpoctivější úmysly rozvoj ostatních oborů a nutně více méně porušuje onen přirozený poměr, který by se jinak vytvořil mezi uvážlivou příčinností a ziskem a který je pro podnikání země jako celku vůbec nejdůležitější a nejučinnější podporou.

ODDÍL 2

O výdajích na ústavu pro vzdělávání mládeže

Ústavy pro vzdělávání mohou být financovány z poplatků

nebo z veřejných nadací.

Ústavy pro vzdělávání mládeže mohou rovněž poskytovat příjem postačující k úhradě výdajů na jejich vydržování. Takovýmto příjmem je svou podstatou poplatků, který žáci platí učitelům.

I tam, kde učitel není odměňován pouze z tohoto přirozeného příjmu, přece jenom není nutné, aby byl placen z onoho běžného státního příjmu, jež vybírat a s nímž nakládat je ve většině zemí pověřena výkonná moc. Proto také ve většině evropských zemí nezatěžují nadace určené nižším školám i univerzitám běžný státní příjem buď vůbec, anebo jej zatěžují jen velmi málo. Jejich zdrojem je všude hlavně nějaký příjem toho kterého místa nebo kraje, rentu, kterou poskytuje nějaký pozemkový majetek nebo úroky z peněz, které k tomu účelu věnoval a svěřil do opatrování kurátorů někdy sám panovník, jindy některý soukromý mecenáš.

Přispěly vůbec nadace k podpoře užitečného vzdělávání?

Přispěly vůbec nějak tyto veřejné nadace, aby příslušný ústav mohl plnit své poslání? Přispěly k zvýšení pile a k zlepšení zdatnosti učitelů? Zaměřily výchovu k cílům užitečným jak pro celou společnost, tak pro jednotlivce, než byly cíle, k nimž by výchova byla spěla sama od sebe? Na žádnou z těchto otázek by snad nebylo těžké odpovědět alespoň s jistou pravděpodobností.

Námaha vždy odpovídá nezbytnosti tuto námahu vynakládat.

V každém povolání je námaha většiny těch, kdož je provozují, vždycky úměrná nezbytnosti tuto námahu vynaložit. Tato nezbytnost je největší u těch, pro něž je příjem z povolání jediným zdrojem, z kterého mohou očekávat jmění nebo pravidelný důchod a živobytí. Aby mohli získat toto jmění nebo i aby si mohli vydělávat na živobytí, musí za rok vykonat jisté množství práce v jisté hodnotě; a tam, kde je svobodná konkurence, nutí každého soupeření konkurentů, kteří se všichni snaží vytlačit jeden druhého ze zaměstnání, aby hleděl konat svou práci co nejdokonaleji. Velikost cíle, kterého chtějí dosáhnout úspěšnou prací v tom nebo onom povolání, dovede bezpochyby leckdy podnitit některé lidi výjimečného ducha a ctízádnosti k usilovné práci. K vyvolání co nejušilovnější činnosti není však zřejmě zapotřebí ani velkých cílů. Řevnivost a soutěžení způsobují, že vyniknout nad ostatní bývá předmětem ctízádnosti i v běžných povoláních, a to často vede k mimořádnému vynaložení úsilí. Velké cíle málokdy však samy stačily k tomu, aby někoho přiměly k nějakému většímu úsilí, nebyla-li tu i nutnost vynaložit nějaké úsilí. Tak v Anglii úspěchy, jichž lze dosáhnout v právnickém povolání, působí, že si někteří lidé vytyčují velké ctízádnostivé cíle; a přece jak málo bylo posud mužů předurčených svým rodem k bohatství, kteří u nás vynikli v tomto povolání!

Nadace snižují nezbytnost, a tím i příčinění učitelů,

Nadace, jichž požívají nižší školy i univerzity, nutně snížily větší nebo menší měrou nutnost, aby se učitelé přičiňovali. Jejich živobytí, pokud plyne z jejich platu, pochází totiž z fondu, který je zcela nezávislý na tom, jaký mají ve svém vyvoleném povolání úspěch a jakou pověst.

kteřá ovšem není zcela odstraněna v případě, kdy učitel získává část příjmu formou honoráře od žáků,

Na některých univerzitách je plat učitele jen částí jeho příjmů, a to často jenom částí nepatrnou, kdežto větší část tvoří honoráře od jeho žáků. Nutnost přičiňovat se, i když je potom vždycky více nebo méně zmenšena, přece jenom tu není odstraněna zcela. Pověst, které se těší ve svém povolání, má tu pro učitele stále ještě jistý význam a jeho živobytí stále ještě poněkud závisí na lásce, vděčnosti a příznivém posudku těch,

kteřé vyučoval; a toto příznivé mínění může učitel s největší pravděpodobností získat jedině tím, že si je zaslouží, neboli svými schopnostmi a úsilím, jež vynakládá při plnění každé své povinnosti.

Na jiných univerzitách se učitelé zakazuje přijímat od žáků jakýkoli honorář a celým příjmem z jeho povolání je jeho plat. Potom jeho vlastní zájem stojí přímo v největším možném rozporu s jeho povinnostmi. Každý člověk má zájem na tom, aby si žil co nejpohodlněji. A mají-li být jeho příjmy úplně stejné, ať nějakou velmi namáhavou povinnost vykonává nebo nevykonává, jeho zájem, nebo aspoň to, co se za zájem obyčejně považuje, si jistě žádá, aby ji buď naprosto zanedbával, nebo podléhá-li nějaké vrchnosti, která mu to nestrpí, aby ji vykonával tak nedbale a liknavě, jak jen to ona vrchnost strpí. Jestliže to pak je člověk, který již od přírody musí něco dělat a má rád práci, jeho zájem si žádá, aby svou pracovitost vynaložil na to či ono, z čeho mu může plynout nějaké přilepšení, a ne na vykonávání povinností, z čehož mu takové přilepšení neplyne.

Je-li onou vrchností, které podléhá, nějaký sbor, jehož je sám členem, jako univerzitní kolej nebo univerzita, a většina ostatních členů toho sboru jsou tak jako on osoby, které jsou anebo by měly být učitelé, táhnou asi všichni za stejný provaz, tj. jsou jeden k druhému velmi shovívaví a žádný nemá nic proti tomu, aby jeho kolega zanedbával svou povinnost, jen když on sám ji může zanedbávat také. Na univerzitě oxfordské se již po mnoho let většina profesorů placených z veřejných peněz ani nesnaží předstírat, že vyučují.

Jestliže však vrchnost, již učitel podléhá, není přímo sbor, jehož je sám členem, nýbrž někdo mimo tento sbor, např. biskup diecéze, guvernér kraje anebo třeba i některý ministr, tu se již učitelé nebude pravděpodobně trpět, aby svou povinnost docela zanedbával. Takoví představení ho však mohou přinutit nanejvýš k tomu, aby se věnoval svým žákům po určitý počet hodin, tj. aby jim za týden nebo za rok přednesl tolik a tolik přednášek. Jaké ty přednášky budou, zase bude jistě záviset na jeho horlivosti; a tato horlivost bude pravděpodobně úměrná pohnutkám, které ho vedou k tomu, že ji vůbec projevuje. Osoby odjinud, provádějící tento dozor, nemusí mít mimo to potřebné znalosti a mohou mít všelijaké rozmary. Svou povahou je takovýto dozor věc osobní záliby a osobního uvážení, a osoby, které se ani nezúčastňují učite-

ale zcela mizí, když celý příjem učitele přichází z nadace.

Členové univerzitní koleje nebo univerzity jsou shovívaví jeden k druhému.

Kontrola zemějšku nemá potřebné znalosti a trpí různými rozmary.

lových přednášek a třeba vědám, kterým má učitel vyučovat, ani nerozumějí, mohou málokdy tento dozor vykonávat opravdu správně. V jejich nadutosti, kterou jim dal úřad, je jim často jedno, jak svůj úřad vykonávají, a dovedou učitele potrestat nebo vyhodit z místa svévolně a bez jakéhokoli důvodu. Člověka, který podléhá takové pravomoci, to nutně ponižuje, a místo aby patřil mezi nejváženější osoby ze společnosti, klesá tak mezi osoby nejubožejší a nejopovrhavnější. Před špatným zacházením, jemuž je neustále vystaven, může ho účinně zabezpečit jedině mocná ochrana. A tuto ochranu si nejspíše získá nikoli svými schopnostmi anebo horlivostí ve svém povolání, nýbrž tím, že bude svým představeným službičkovat a že bude kdykoli hotov obětovat jejich přáním práva, zájmy a čest sboru, jehož je členem. Kdo sledoval po delší čas správu některé francouzské univerzity, musel si jistě všimnout důsledků, které zcela přirozeně plynou z takovéto pravomoci založené na libovůli a přicházející zvenčí.

Vše, co nutí některé studenty ke vstupu do té či oné koleje nebo na tu či onu univerzitu bez ohledu na zdatnost anebo pověst tamějších učitelů, přispívá k tomu, že se zdatnost a pověst učitelů stávají více méně zbytečnými.

Dají-li se výsady spojené s dosažením akademické hodnosti ve filosofii, právech, lékařství a bohosloví získat jedině několikaletým pobytem na některé univerzitě, nutí to jistý počet studentů, aby vstoupili na takovouto univerzitu bez ohledu na zdatnost a věhlas jejich učitelů. Výsady těch, kdož vystudovali univerzitu, jsou něco podobného jako předpisy o době učednictví a přispěly ke zlepšení vzdělání asi tak, jako ostatní předpisy o době učednictví přispěly k pozvednutí řemesel a živností.

Zakládání dobročinných stipendií, nadací, podpor apod. nutně připoutává jistý počet studentů k té nebo oné univerzitě zcela bez ohledu na to, zač ta univerzita stojí. Kdyby bylo studentům, kteří dostávají tato stipendia, ponecháno na vůli zvolit si univerzitu, která se jim nejvíce zamlouvá, možná že by tato svoboda volby přece jen vyvolala jakési soutěžení mezi jednotlivými univerzitami. Naproti tomu zase nařízení, kterým by se zakazovalo i studentům nestipendistům opustit univerzitu a přestoupit na jinou, aniž si k tomu nejdříve vyžádají svolení od univerzity, z které chtějí odejít, jistě by velmi přispívalo k zániku tohoto soutěžení.

Přinucení mladých mužů ke studiu na univerzitě má špatný dopad na učitele.

Výsady těch, co studovali univerzitu, jsou něco podobného jako předpisy o učednictví.

Stipendia,

omezení možnosti přestupu na jinou univerzitu

a přiřazování studentů určitým učitelům jsou stejně zhoubná.

Kdyby si student té nebo oné koleje nesměl sám svobodně vybrat učitele vůbec i učitele, který se mu má zvláště věnovat a má ho vzdělávat ve všech uměních a vědách, nýbrž kdyby mu ho určoval představený koleje, a kdyby si student nesměl zvolit místo něho jiného, aniž by si k tomu dříve vyžádal svolení, je-li ten učitel nedbalý, neschopný nebo špatně s ním zachází, takový předpis by asi vedl nejen k úplnému potlačení jakéhokoli soutěžení mezi jednotlivými učiteli téže koleje, kteří mají řídit studium jednotlivých studentů, ale snížil by asi u všech velmi podstatně nutnost, aby se svým svěřencům věnovali s opravdu horlivou péčí. I když by jim jejich žáci velmi dobře platili, mohli by pak takoví učitelé přijít v pokušení zanedbávat je právě tak jako učitelé, kterým žáci neplatí vůbec, neboli kteří nemají jinou odměnu než svůj plat.

Je-li učitel rozumný člověk, je mu jistě nepříjemné vědomí, že ve svých přednáškách říká nebo čte posluchačům hlouposti nebo něco jen o poznání lepšího. Právě tak nepříjemné je pro něho zajisté, jestliže pozoruje, že mu většina studentů z přednášek odchází nebo že při nich třeba zřejmě projevuje nepozornost a pohrdání a tropí si z nich úsměšky. Musí-li si již odpřednášet tolik a tolik hodin, pak již proto, když pro nic jiného, mohl by si snad dát záležet na tom, aby přednášel aspoň jakž takž slušně. Zase se však již najdou všelijaké cestičky, jak tyto bodce pobádající k horlivosti dokonale utopit. Místo aby vědu, které učitel má posluchače naučit, vykládal sám, může jim o ní číst nějakou knihu; a je-li tato kniha psána jazykem cizím a mrtvým, může jim ji překládat do jejich jazyka nebo, což by mu dalo ještě méně práce, může ji dát tlumočit jim samým a jen sem tam přičiní nějakou poznámku, a přitom se může holedbat, že přednáší. To svede i s pranepatrnými znalostmi a s pranepatrnou námahou a nevystavuje se přitom nebezpečí pohrdání nebo posměchu, které by ho stihly, kdyby snad řekl něco opravdu hloupého, nemožného nebo směšného. Kázeňský řád ústavu mu přitom třeba umožňuje donutit všechny své posluchače, aby chodili na ty jeho pseudopřednášky zcela pravidelně a aby se během celé té produkce chovali jak náleží slušně a uctivě.

Řád univerzit je vůbec vymyšlen nikoli pro dobro studentů, nýbrž pro zájem nebo lépe řečeno pro pohodlí učitelů. Jeho účelem je chránit vždy autoritu učitele, a ať již učitel koná své povinnosti nebo je zanedbává, donutit posluchače, aby se k němu chovali vždy tak, jako by své povinnosti vy-

Řády univerzit jsou vymyšleny pro pohodlí učitelů a jsou poměrně zbytečné tehdy, jsou-li učitelé přiměřeně horliví.

Tam, kde taková nařízení platí, se může učitel vyhnout veškerým viditelným příznakům pohrdání jeho znalostmi ze strany studentů.

konával vždy nanejvýš horlivě a nanejvýš dovedně. Tento řád jako by předpokládal na jedné straně učiněnou moudrost a dokonalost a na druhé straně největší slabost a pošetilost. Ale tam, kde svou povinnost opravdu konají učitelé, nedochází k tomu, že by ve své většině své povinnosti zanedbávali studenti. Vynucovat pomocí řádu účast na přednáškách, které stojí za poslechnutí, není jistě zapotřebí, a všude, kde se takovéto přednášky konají, lze se o tom přesvědčit. Aby se děti a mladičci chlapci přinutili věnovat se těm složkám vzdělání, o nichž se má za to, že si je mají osvojit již v tomto raném věku, k tomu je snad leckdy třeba jisté dávky násilí a držení na uzdě; jakmile však dosáhnou věku dvanácti třinácti let, je zřídka třeba nějak je donucovat, aby se učili tomu kterému předmětu, jestliže ovšem učitel koná řádně svou povinnost. Většina mladíků je dokonce tak uzalá, že ukáže-li učitel, že je chce opravdu něčemu naučit, nejen nezameškávají jeho vyučování a nepohrdají jím, ale jsou i zpravidla ochotni prominout mu řadu chyb, kterých se dopouští při vyučování, a leckdy i skrýt před veřejností lecjakou jeho hrubou nedbalost.

Budiž připomenuto, že nejlépe se zpravidla učí těm složkám vzdělání, pro něž nejsou veřejné ústavy. Chodí-li některý mladík do šermířské nebo do taneční školy, nenaučí se sice vždycky šermovat nebo tančit nějak zvlášť dobře, ale šermovat nebo tančit se naučí vždycky. Dobré výsledky jezdeckých škol nejsou již vždy tak zřejmé. Náklad na jezdeckou školu je tak veliký, že je to většinou ústav veřejný. Osvojování si tří základních složek všeobecného vzdělání, čtení, psaní a počítání, děje se stále ještě častěji ve školách soukromých než ve školách veřejných; a jen zřídka se stane, že si je někdo neosvojí aspoň v té míře, v jaké je to nutné.

Střední školy [public schools] jsou v Anglii mnohem méně zkažené než univerzity. V těchto školách se mládež učí, nebo se alespoň může učit, řečtině a latině, tj. všemu, čemu učitelé, jak to alespoň o sobě říkají, učí anebo čemu by, jak se má za to, měli učit. Na univerzitách není mládež ve vědách, kterým ji mají naučit členové oněch ústavů, ani vzdělávána, ani tam vždy k takovému vzdělávání nenajde vhodnou cestu. Odměnu učitele střední školy činí většinou hlavně honoráře a někdy téměř výhradně honoráře od jeho žáků. Tyto školy nemají vyhrazeno žádné výsadní postavení. K dosažení univerzitní hodnoty není zapotřebí, aby si student přinesl vysvědčení, že stu-

Těm složkám vzdělání, které nevykonávají veřejné ústavy, je vyučováno lépe.

Střední školy v Anglii, kde plat učitelů závisí na výši poplatků, jsou mnohem méně zkažené než univerzity.

doval určitý počet let na některé střední škole. Ukáže-li se při zkoušce, že tomu, čemu se tam naučí, rozumí, nikdo se ho ne-táže po tom, kde se tomu naučil.

*To, co univerzity
třeba i špatně
vyučují, by se jinde
nevyučovalo
a společnost by byla
poškozena.*

Někdo třeba řekne, že se oněm složkám vzdělání, které se obvykle přednášejí na univerzitách, nevyučuje právě dobře. Avšak kdyby nebylo bývalo těchto ústavů, nejčastěji by se jim asi nebylo vyučovalo vůbec, a kdyby tyto důležité složky vzdělání chyběly, byli by jak jednotlivci, tak celá společnost asi utrpěli povážlivou škodu.

*Původně byly
univerzity založeny
k výchově
duchovních.*

Nynější evropské univerzity byly původně většinou ústavy církevní, zřizované pro výchovu duchovních. Byly zakládány z moci papežské a byly pod tak dokonalou přímou papežskou ochranou, že všichni jejich členové, jak učitelé, tak studenti, požívali tzv. výsad duchovenstva, tj. byli vyňati ze světské pravomoci země, v níž byla ta která univerzita, a mohli být pohnáni jen před soud církevní. To, čemu se vyučovalo na většině těchto univerzit, odpovídalo účelu, pro který byly zřizovány; byla to teologie anebo něco, co bylo pouhou přípravou k teologii.

*pro něž byla důležitá
latina.*

Když bylo křesťanství zavedeno jako náboženství státní, stala se již zatím běžnou řečí všech západoevropských zemí pokažená latina. Bohoslužby a překlad bible, který se četl v kostelích, byly proto rovněž v této pokažené latině, tj. v řeči, kterou se v zemi obecně mluvilo. Po vpádu barbarských kmenů, které vyvrátily Římskou říši, latina jako řeč mluvená ve všech evropských zemích časem vymizela. Zavedené náboženské obřady zachovává však lid z úcty zcela přirozeně v jejich původní podobě ještě dlouho poté, kdy okolnosti, za kterých byly původně zavedeny jako něco zcela srozumitelného, již dávno pominuly. Ačkoli tedy většina lidí latině již nikde nerozuměla, v kostelích se konaly celé bohoslužby i nadále latinsky. A tak, podobně jako kdysi ve starém Egyptě, ustálily se v Evropě dva rozdílné jazyky: jazyk kněží a jazyk lidu, jazyk posvátný a jazyk světský, jazyk učený a jazyk neučený. Bylo však nutné, aby kněží onomu posvátnému a učenému jazyku, ve kterém měli konat bohoslužby, také trochu rozuměli; a proto základní složkou univerzitního vzdělání bylo již od samého počátku studium latiny.

*nikoliv řečtina či
hebrejšтина, které byly
zavedeny v době
reformace.*

Se studiem řečtiny i hebrejštiny bylo tomu poněkud jinak. Neomylná autorita církve prohlásila, že latinský překlad bible, všeobecně nazývaný Vulgáta, byl rovněž diktován božským vnuknutím, a že je proto stejně autentický jako řecký

a hebrejský originál. Poněvadž se z tohoto důvodu znalost oněch dvou řečí u duchovenstva nevyžadovala, nebylo po dlouhou dobu jejich studium ani nutnou složkou běžného univerzitního vzdělání. Slyšel jsem tvrzení, že ve Španělsku jsou univerzity, na nichž studiu řečtiny nebylo až dosud nikdy věnováno sebemenší místo. První náboženští reformátoři shledali, že řecký text Nového zákona a dokonce i hebrejský text Starého zákona svědčí pro jejich výklad Písma spíše než překlad ve Vulgátě, který již sám byl, jak se dalo očekávat, postupně přizpůsoben tak, aby podporoval učení katolické církve. Začali proto poukazovat na to množství omylů v onom překladu, a římskokatolické duchovenstvo bylo tak nuceno tyto omyly hájit a vysvětlovat. To ovšem dobře nešlo bez dostatečné znalosti jazyků originálu, a studium těchto jazyků bylo proto časem zavedeno na většině univerzit, a to jak těch, které se přiklonily k reformaci, tak těch, které ji zavrhovaly. Řečtina souvisela s veškerou klasickou vzdělaností, a ta přišla do módy náhodou přibližně v téže době, kdy se začala šířit reformace, i když ji zprvu pěstovali hlavně katolíci a Italové. Na většině univerzit se proto onomu jazyku začínalo vyučovat před studiem filosofie, hned jak student poněkud pokročil v latině. Hebrejščina však s klasickým vzděláním nesoúvisela, a kromě Písma v ní nebyla napsána ani jedna kniha, která by se těšila úctě; s jejím studiem začínalo se proto obvykle až po studiu filosofie, až když posluchač začal studovat teologii.

*Řečtina a latina jsou
stále významnou
součástí univerzitního
vzdělání.*

Původně se prvním základům jak řečtiny, tak latiny začínalo učit až na univerzitě, a na některých univerzitách je tomu tak až dosud. Na jiných univerzitách se předpokládá, že si student osvojil alespoň základy jedné z těchto řečí nebo obou již dříve; ale i pak je další studium těchto řečí stále ještě všude velmi podstatnou složkou univerzitního vzdělání.

*Existují tři větve
řecké filosofie:*

Starořecká filosofie se dělila na tři hlavní větve: fyziku neboli filosofii přírodní, etiku neboli filosofii morální a logiku. Toto základní rozdělení se zdá v naprosté shodě s povahou věci.

*(1) fyzika a přírodní
filosofie.*

Velkolepé zjevy přírodní, oběh nebeských těles, zatmění, komety, hrom, blesk a jiné podivuhodné úkazy na obloze, vznik, život, růst a rozklad rostlin a živočichů, to všechno jsou věci, které nutně vzbuzují v lidech údiv, a tím v nich přirozeně vyvolávají i touhu zkoumat jejich příčiny. Tuto zvědavost pokoušela se nejprve uspokojit pověra, která všechny

tyto podivuhodné zjevy přisuzovala přímému působení bohů. Potom se je snažila vysvětlit filosofie, a to příčinami obyčejnějšími anebo takovými, s kterými byli lidé lépe obeznámeni, než je působení bohů. Poněvadž ony velkolepé zjevy přírodní jsou prvním předmětem lidské zvědavosti, proto také věda, která o sobě tvrdí, že je umí vysvětlit, byla jistě prvním odvětvím filosofie, které bylo pěstováno. Proto také první filosofové, o nichž nám dějiny dochovaly zprávy, byli asi filosofové přírodní.

(2) *etika a morální filosofie*

V každém věku a v každé zemi na světě museli si lidé vzájemně všimnout svých povah, úmyslů a činů a muselo být vytvořeno mnoho chvályhodných pouček a zásad o tom, jak si počínat v životě, které pak byly všeobecně uznávány. Jakmile se rozšířilo umění psát, moudří mužové nebo ti, kteří se za takové sami pokládali, snažili se rozhojnit počet oněch již přijatých a uznávaných zásad a říci, co oni sami pokládají za chování náležité a co za nenáležité, a činili to někdy v umělejší podobě bajky, jako jsou například bajky Ezopovy, jindy v prostší podobě krátkých sentencí nebo moudrých průpovědek, jako jsou Přísloví Šalamounova, verše Theognidovy a Fokylidovy a některé části díla Hesiodova. Pokračovali tímto způsobem možná velmi dlouho, jen aby rozhojnili počet oněch rozsáhlých a mravoučných pravidel, aniž se vůbec pokusili uspořádat je v nějakou co možná jasnou a urovnanou soustavu, tím méně pak spojit je navzájem několika obecnějšími zásadami, z nichž by se dala všechna odvodit jako důsledky ze svých přirozených příčin. Krása soustavného uspořádání jednotlivých pozorování spojených dohromady několika obecnými zásadami objevila se po prvé v neumělých pokusech starověku o vytvoření soustavy přírodní filosofie. O něco podobného pokusili se lidé potom i v oblasti mravní. Uspořádali zásady všedního života v jakousi urovnanou soustavu a spojili je navzájem několika obecnými zásadami tímž způsobem, jakým se předtím pokusili uspořádat a spojit zjevy přírodní. Vědou, která si osobuje zkoumání a vysvětlování oněch zásad, jež tu jsou pojátkem, je to, co případně nazýváme morální filosofii.

a (3) *logika.*

Jednotliví autoři vytvořili jak v přírodní, tak v morální filosofii různá učení. Avšak argumenty, jimiž podpírali ona různá učení, nebyvaly ani zdaleka skutečné důkazy, nýbrž mnohdy se zakládaly v nejlepším případě jenom na velmi chabé pravděpodobnosti a mnohdy to byla pouhá sofismata, která

se zakládala jedině na nepřesnosti a dvoznačnosti slov v běžném jazyce. Pohnutky, které vedly k přijetí toho nebo onoho spekulativního učení, byly za všech dob, co jich již bylo, tak nicotné, že tam, kde by šlo o zájem peněžní, byf sebe-nepatrnější, na úsudek člověka se zdravým rozumem by nemohly mít vliv. Na názory lidí nepůsobila hrubá sofistika snad nikdy, leda ve filosofii a ve spekulaci; tam měla často vliv velmi hluboký. Zastánci jednotlivých učení přírodní a morální filosofie přirozeně hleděli ukazovat na slabiny argumentů uvedených na podporu oněch učení, jež se jejich učením přičily. Zkoumání těchto argumentů je nutně vedlo k tomu, aby hledali rozdíl mezi důkazem klamným a důkazem platným; a z pozorování, k nimž zavdalo příčinu toto zkoumání, vznikla nutně logika, neboli věda o obecných zásadách myšlení správného a chybného. Ačkoli je co do svého vzniku pozdější než fyzika a etika, učilo se jí, ne-li ve všech, tedy ve většině starověkých filosofických škol dříve než těmto dvěma vědám. Mělo se asi za to, že dříve než učící se bude veden k přemýšlení o předmětech tak závažných, měl by dobře chápat rozdíl mezi myšlením správným a myšlením chybným.

Filosofie se poté rozdělna na pět částí:

Toto starověké rozdělení filosofie na tři části bylo na většině evropských univerzit změněno a filosofie byla rozdělna na pět částí.

Metafyzika, neboli pneumatologie, byla postavena k fyzice

Ve starověké filosofii všechno to, čemu se učilo o podstatě jak lidského ducha, tak bytostí božských, spadalo do soustavy fyziky. Tyto bytosti, ať již názory o jejich podstatě byly jakékoli, byly složkami velké soustavy vesmírné, a to složkami, které jsou také původci nejvýznamnějších věcí. Vše, co o nich lidský rozum kdy vysoudil nebo se o nich dohadoval, byly, abych tak řekl, dvě kapitoly vědy, která se snažila vysvětlit vznik a pohyb velké vesmírné soustavy, i když to byly kapitoly nepochybně velmi důležité. Avšak na evropských univerzitách, kde se filosofii vyučovalo jen jako služce teologie, setrvalo se samozřejmě u těchto dvou kapitol mnohem déle než u kterékoli jiné kapitoly vědy. Byly postupně stále více rozšiřovány a rozdělovány do mnoha pododdílů, až konečně nauka o světě duchů, který lze přece tak málo poznat, zabrala ve filosofické soustavě právě tolik místa jako nauka o těleších, o kterých se toho dá poznat velmi mnoho. Na nauky o těchto dvou oblastech se pohlíželo jako na dvě zcela samostatné vědy. Proti fyzice byla postavena tzv. metafyzika neboli pneumatika, a ta byla pěstována nejen jako věda vznešenější

ší, ale i jako věda pro jisté jedno povolání užitečnější. Předmět, jenž je vlastním polem zkoumání a pozorování, předmět, na němž lze při pečlivé pozornosti docházet k tolika užitečným objevům, byl téměř úplně zanedbáván. Zato se horlivě pěstoval předmět, kde po několika velmi prostých a téměř samozřejmých pravdách nelze ani při sebepečlivější pozornosti objevit nic než nejasnosti a nejistotu, a který proto také vede jen k hříčkám a sofismatům.

a společně daly vzniknout ontologii.

Když byly tyto dvě vědy takto postaveny jedna proti druhé, z jejich vzájemného srovnávání se zrodila věda třetí, tzv. ontologie, neboli věda zkoumající vlastnosti a atributy společné oběma předmětům prvních dvou věd. Jestliže však hříčky a sofismata tvořily v scholastické metafyzice neboli pneumatice její podstatnou část, ona pavučinovitá věda ontologie, které se také někdy říkalo metafyzika, nebyla celá nic jiného než samé hříčky a samá sofismata.

Morální filosofie degenerovala do podoby kazuistiky a hlásání asketické morálky.

Starověká morální filosofie si vzala za úkol vyzkoumat, v čem spočívá štěstí a dokonalost člověka, a to nejen člověka jako jednotlivce, ale i člověka jako příslušníka rodiny, státu a celé lidské společnosti. Tato filosofie se dívala na povinnost v lidském životě jako na prostředky k dosažení štěstí a dokonalosti v tomto životě. Když se však začalo morální filosofii stejně jako filosofii přírodní učit jako pouhému služebnému předmětu teologie, začalo se na povinnosti člověka v životě pohlížet hlavně jako na prostředek k dosažení blaženosti v životě budoucím. Starověká filosofie učila, že dokonalá ctnost nutně přináší člověku, který jí dosáhl, dokonalou blaženost již zde na zemi. Novodobá filosofie naopak často učila, že dokonalá ctnost je zpravidla nebo, lépe řečeno, téměř vždy s jakoukoli blažeností v pozemském životě neslučitelná; že nebe si lze zasloužit jen utrpením a umrtvováním těla, mnišským odříkáním a pokorou, a nikoli jedním skutečně lidským, tj. neúzkoprsým, šlechtným a vyzárujícím lásku k životu. Nejrozsáhlejší část scholastické morální filosofie tvořila povětšinou kazuistika a asketická morálka. Nejvýznamnější složka filosofie se tak stala složkou nejpokaženější.

příčemž pořadí při vzdělávání bylo: (1) logika, (2) ontologie, (3) pneumatologie, (4) zvrhnuvší se morální filosofie a (5) fyzika.

Obvyklý postup při filosofické výchově na většině evropských univerzit byl tedy takový: nejdříve se učilo logice; jako druhý předmět přišla ontologie; třetí byla pneumatologie, zahrnující nauku o podstatě lidské duše a o Bohu; čtvrté místo zaujímala zvrhnuvší se soustava morální filosofie, která byla

uváděna v bezprostřední souvislost s tím, čemu učila pneumatologie, tj. s nesmrtností lidské duše a s odměnami a tresty, které lze očekávat od božské spravedlnosti v životě posmrtném. Studium zpravidla zakončovala stručná a povrchní soustava fyziky.

Univerzitní vzdělávání se tak stalo méně vhodným k výchově laiků.

Změny, které evropské univerzity takto provedly v starověkém rozvržení filosofie, měly vesměs na zřeteli vzdělávání duchovních a měly z filosofie učinit vhodnější úvod do studia teologie. Ale ta spousta nových hříček a sofismat, kazuistika a asketická morálka, které tyto změny vnesly do filosofie, nečinily ji jistě vhodnějším prostředkem k výchově šlechticů nebo laiků, ani k zdokonalování poznání anebo k zušlechťování lidského srdce.

Takto rozvržené filosofii se stále učí na většině univerzit s větší či menší horlivostí.

Takto rozvržené filosofii se vyučuje na většině evropských univerzit dosud; a to s větší nebo menší horlivostí, podle toho, k jaké horlivosti nutí učitele statut té které univerzity. Na některých nejbohatších a obzvláště štědře dotovaných univerzitách spokojují se učitelé s tím, že z tohoto sepsutého cyklu vyučují jenom několika navzájem naprosto nesouvisícím zlomkům, a i těm obvykle učí velmi nedbale a povrchně.

O pokrok ve filosofii se univerzity zasloužily málo a nejbohatší univerzity ze všech nejméně.

Pokrok, kterého se dosáhlo v poslední době v některých odvětvích filosofie, nebyl většinou dílem univerzit, i když není pochyby, že některé se o něj zasloužily. Většina univerzit dokonce ani nijak zvlášť nepospíchala, aby aspoň přijala pokroky, kterých dosáhli někde jinde, a některá tato učená společenství byla raději útulky, v nichž nacházela přístřeší a ochranu vyvrácená učení a přežitá předsudky, vypuzené již ze všech ostatních koutů světa. Nejpomaleji přijímaly tento pokrok zpravidla právě univerzity nejbohatší a nejlépe dotované, a ty se také nejvíce vzpíraly jakékoli podstatnější změně v zavedeném způsobu vzdělání. Snáze pronikal tento pokrok na některé univerzity chudší, kde živobytí učitelů záviselo z valné části na jejich pověsti, a kde si učitelé proto museli více všimnout nových myšlenek ve světě.

Navzdory tomu všemu na sebe univerzity strhly výchovu šlechticů a boháčů.

Třebaže však střední školy a univerzity v Evropě byly původně určeny jen ke vzdělávání osob pro určité povolání, totiž pro povolání kněžské, a třebaže nevěnovaly vždy náležitou péči ani vzdělání žáků ve vědách, které se považovaly pro toto povolání za nezbytné, strhly na sebe postupem času výchovu téměř všech ostatních lidí, především výchovu téměř všech šlechticů a boháčů. Nebylo snad ani možno vymyslet lepší způsob, jak strávit, a to jakž takž užitečně, dlouhé období me-

zi raným dětstvím a onou dobou života, kdy se lidé začínají opravdu vážně věnovat skutečnému životnímu povolání, jímž se pak budou zaměstnávat po celý další život. Ale valná část toho, čemu se na školách a na univerzitách učí, je sotva asi nejvhodnější přípravou pro toto povolání.

V Anglii je však stále běžnější posílat mladé muže na cesty do zahraničí, což je plán tak nesmyslný, že se tak může stát jen v důsledku špatné pověsti univerzít.

V Anglii se den ze dne stále hlouběji zakořeňuje zvyk neposílat mladé lidi na univerzitu, nýbrž hned, jak vyjdou ze střední školy, posílat je na cesty po cizích zemích. Naše mládež prý těmito cestami zpravidla velmi získává. Mladík, který odchází do ciziny v sedmnácti nebo osmnácti letech a vrátí se domů v jedenadvaceti, vrátí se o tři až čtyři léta starší, než byl při odchodu do ciziny; a u člověka v tomto věku to snad ani jinak nejde, než že za tři nebo čtyři léta musí hodně získat. Na svých cestách získá obvykle jakous takous znalost jednoho nebo dvou cizích jazyků, ale tato znalost je málokdy tak velká, aby jimi mohl správně mluvit nebo psát. Vrací se však domů také domyšlivější, nevázanější, marnotratnější a nezpůsobilejší k vážné práci, ať již je to studium nebo zaměstnání, než jakým by se byl stal za tak krátkou dobu, kdyby byl žil doma. Tím, že cestuje tak mladičkovitě, tím, že utrácí tak lehkovážně a marnotratně nejcennější léta svého života daleko z dosahu moci a dohledu svých rodičů a příbuzných, nejenže se v něm všechny ty užitečné návyky, které v něm snad začala vytvářet dřívější výchova, nezakoření a neutvrdí, ale téměř nevyhnutelně se tím oslabí a setřou. Jen ona špatná pověst univerzít, kterou si zaviňují ony samy, mohla vůbec přivést k oblibě tak nesmyslný zvyk, jako je posílat mládež na cesty v tak raném věku. Tím, že otec pošle syna do ciziny, zbaví se alespoň na čas něčeho tak nepříjemného, jako je dívat se na svého syna, který nemá co dělat a o kterého se nikdo nestará, a který mu před očima spěje do záhuby.

Takové tedy výsledky přinesla některá novodobá vzdělávací zařízení.

Za jiných dob a u jiných národů byly ráz vzdělání a vzdělávací zařízení podle všeho jiné.

Ve státech starého Řecka dostávalo se každému svobodnému občanu pod vedením státu výchovy tělesnými cvičeními a hudbou. Tělesnými cvičeními si měl otužit tělo, vypěstovat odvahu a připravit se na útrapy a nebezpečství války. A poněvadž řecká milice náležela podle všech dochovaných zpráv k nejlepším, jaké kdy na světě byly, odpovídala tato část státní výchovy Řeků jistě plně účelu, který sledovala.

V Řecku vede stát k výchově tělesnými cvičeními a hudbou.

Hudba zase, aspoň podle zpráv, které nám o těchto zařízeních podávají filosofové a historikové, měla vzdělávat ducha, zjemňovat povahu a uzpůsobovat ji k vykonávání všech společenských a mravních povinností veřejného i soukromého života.

Římané měli své cvičení na Martově poli, což připomínalo gymnázia, ale neměli nic, co by odpovídalo hudební výchově. To se ale nijak negativně neprojevovalo.

Ve starém Římě sledovala cvičení na Martově poli též cíl jako cvičení v gymnáziích ve starém Řecku, a zdá se, že jej plnila neméně dobře. Něco, co by odpovídalo hudební výchově u Řeků, Římané však neměli. Mravnost Římanů, a to jak v životě soukromém, tak i ve veřejném, byla přesto, jak se zdá, ne snad jen na stejné výši jako mravnost Řeků, ale vcelku o hodně vyšší; o tom, že byla vyšší v soukromém životě, máme výslovné svědectví od Polybia a od Dionysia z Halikarnassu, dvou autorů, kteří dobře znali oba národy. O tom pak, že u Římanů byla vyšší i mravnost veřejná, svědčí celý obsah řeckých a římských dějin. Nejpodstatnějším znakem veřejné mravnosti svobodného národa je snad klid a umírněnost svářících se stran. Kdežto v politických půtkách starého Řecka docházelo téměř vždy k násilnostem a ke krveprolívání, v římských politických půtkách nebyla naproti tomu prolita krev až do časů bratří Gracchů; a od doby bratří Gracchů byla již římská republika, můžeme říci, vlastně rozpadlá. Přes to, co tvrdí mužové požívající takové vážnosti, jako je Platon, Aristoteles a Polybios, a přes duchaplné důvody, jež pro jejich tvrzení uvádí Montesquieu, neměla patrně hudební výchova Řeků na zúšlechtnění jejich mravů asi žádný zvláštní účinek, poněvadž mravy Římanů byly vcelku na vyšším stupni, třebaže Římané podobnou výchovu neměli. Vážnost, kterou tito starověcí mudrcové chovali k zřízením svých předků, vedla je asi k tomu, že nalézali velkou politickou moudrost tam, kde šlo třeba jen o pouhý starodávný zvyk, udržovaný nepřetržitě od nejstarších dob až do doby, kdy tyto společnosti dosáhly vzdělanosti značně zjemnělé. Hlavní zábavou téměř všech barbarských národů a hlavním uměním, jež má podle jejich názoru člověk ovládat, aby mohl počastovat své společenství, jsou tanec a hudba. Tak je tomu dodnes u černochů na africkém pobřeží. Tak tomu bylo u starých Keltů, u starých Skandinávců, a jak se můžeme dočíst u Homéra, i u starověkých Řeků v době před trojskou válkou. Když se řecké kmeny ustavily v malé státečky, osvojování si tohoto umění tvořilo pochopitelně po dlouhou dobu součást veřejné a všeobecné výchovy lidu.

Učitelé hudby či vojenské zdatnosti nebyli placeni ani jmenováni státem.

Učitele, kteří cvičili mládež ať již v hudbě nebo v zdatnosti vojenské, neplatil podle všeho, ba ani neustanovoval stát; a to ani v Římě, ani dokonce v Athénách, řeckém státě, s jehož zákony a zvyklostmi jsme nejlépe obeznámeni. Stát vyžadoval od každého svobodného občana, aby v případě války byl schopný k jeho obraně, a aby se proto vycvičil ve vojáka. Avšak ponechal mu na vůli, aby se tomu učil u učitele, kterého právě najde, a neposkytoval k tomu účelu asi nic více než veřejné cvičiště, na němž mohli občané konat vojenskou cvičení.

Čtení, psaní a aritmetika byly vyučovány soukromě.

K ostatní výchově náleželo v raných dobách států řeckých i státu římského vyučování v čtení, psaní a počítání podle tehdejší znalosti počtů. Tyto dovednosti si osvojovali bohatší občané asi často doma za pomoci domácího učitele, většinou otroka nebo propuštěnce; a chudší občané u učitelů, kteří si z placeného vyučování udělali povolání. Tato část výchovy byla však zcela přenechána na starost rodičům nebo poručníkům každého jednotlivce. Stát podle všeho nikdy na sebe nebral ani dohled na tuto výchovu ani její řízení. Podle jednoho zákona Solonova nebyly dokonce děti ani povinny živit své zestárlé rodiče, kteří je z nedbalosti nedali vyučit některému prospěšnému povolání.

Filosofické vzdělání bylo na státu nezávislé.

Když s postupem vzdělanosti přišla do módy filosofie a řečnictví, posílali lepší lidé své děti do škol filosofických a řečnických, aby se jim dostalo vzdělání v těchto módních vědách. Tyto školy však nevydržoval stát. Ten je po dlouhou dobu pouze trpěl. Touha po vzdělání ve filosofii a v rétorice byla po dlouhý čas tak malá, že první učitelé těchto věd z povolání nemohli najít v žádném městě stálé zaměstnání a museli stále putovat z místa na místo. Takto žili Zenon Elejský, Protagoras, Gorgias, Hippias a mnoho jiných. Když obliba filosofie a řečnictví vzrostla, vznikly filosofické a řečnické školy stálé, a to nejdříve v Athénách a potom v některých jiných městech. Stát je však, zdá se, nikdy nijak nepodporoval, leda tím, že některým z nich vykázal k vyučování určité místo, což však někdy činili i soukromí mecenáši. Tak snad stát přidělil Platonovi Akademii, Aristotelovi Lyceum a Zenonovi z Kytia, zakladateli stoické školy, Sloupoví. Škole Epikurově odkázal však své zahrady sám Epikuros. Ale až asi do doby Marka Antonia neměl žádný učitel žádný plat ze státních prostředků a neměl ani jiný příjem než to, co mu vynášely poplatky od jeho žáků. Odměna, již tento filosofiemišlný císař

obmyslil, jak se dovídáme od Lukiana, jednoho učitele filosofie, byla mu pravděpodobně vyplácena jen do císařovy smrti. Nebylo tu nějaké období výsad plynoucích z prožití nějakou školou, a chtěl-li člověk provozovat to či ono povolání nebo zaměstnání, nebylo třeba, aby prošel některou takovou školou. Nedovedlo-li do těchto škol přivábit žáky přesvědčení, že jsou opravdu prospěšné, zákon k docházce do nich nikoho nedonucoval, ani nikoho nijak neodměňoval za to, že takovou školu navštěvoval. Učitelé neměli vůči svým žákům žádná práva, ani nad nimi neměli jinou moc kromě oné přirozené moci, kterou těm, kdo jsou pověřeni výchovou mladých lidí, vždy dává jejich větší dokonalost a jejich schopnosti.

V Římě, kde se po prvé vytínulo právo do uspořádaného systému, neexistovala žádná veřejná instituce k výuce práva.

V Římě bylo součástí výchovy, nikoli sice u většiny občanů, ale u některých rodin, studium občanského práva. Ale mládež, která si přála získat znalost práva, neměla k tomu veřejné školy a neměla jinou možnost, jak je studovat, než vyhledávat společnost některého svého příbuzného nebo přítele, o kterém se mělo za to, že se v právu vyzná. Stojí snad za to poznamenat, že i když mnohé zákony z oněch známých dvanácti desek¹³⁶ byly přejaty ze zákonů některého starořeckého státu, v žádném státě starého Řecka nevyrostlo právnictví podle všeho nikdy ve skutečnou vědu. V Římě se stalo vědou velmi záhy, a měl-li některý občan pověst, že mu rozumí, získalo mu to značnou vážnost. Ve státech starého Řecka, obzvláště v Athénách, býval soudní dvůr obvykle početný, a proto to také býval neukázněný sbor lidí, který rozhodoval často téměř nazdařbůh nebo tak, jak si právě přála luza anebo některá strana nebo skupina. Hanba za nespravedlivé rozhodnutí nemohla padnout na žádného jednotlivce nijak zvlášť tíživě, protože se o ni dělilo pět set, tisíc nebo patnáct set lidí (některé jejich soudy měly totiž až tolik členů). Naproti tomu v Římě hlavním soudním dvorem býval buď jen jeden soudce, nebo jenom několik málo soudců, jejichž osobní vážnost by byla nějakým unáhleným nebo nespravedlivým rozhodnutím jistě velmi utrpěla, a to tím spíše, že zasedání soudní bylo vždycky veřejné. Z úzkostlivé snahy vyhnout se hanbě hleděly se tyto soudní dvory v nerozhodných případech schovat za příklad neboli precedenční případ soudců, kteří zasedali u téhož nebo u některého jiného soudu před nimi. Tato pozornost

¹³⁶ [Římský zákoník z let 451–449 př. n. l., většinou jen kodifikující římské zvykové právo; tradiční domněnka, že byl převzat z Řecka, kterou tu vyslovuje i Smith, je nesprávná.]

věnovaná soudní praxi a precedenčním případům nutně vytvořila z římského práva onu utříděnou a uspořádanou soustavu, ve které se nám dochovalo; a ve všech zemích, kde se setkáváme s takovouto pozorností, měla tato pozornost na právo oněch zemí také takový účinek. Za mravní vlastnosti, jimiž vynikali nad Řeky a na něž tolik poukazují Polybios a Dionysios Halikarnasský, měli Římané pravděpodobně co děkovat spíše svému lepšímu soudnímu zřízení než čemukoli z toho, čemu je připisují tito autoři. Obzvláště proslulí byli prý Římané svou neobyčejnou úctou k přísaze. A lidé zvyklí přísahat pouze před soudem svědomitým a poučeným dávali si vždy mnohem více pozor na to, co odpřisahávají, než lidé zvyklí přísahat před shromážděním, které bývalo neukázněným davem.

Jistě každý rád uzná, že zdatnost Řeků a Římanů, a to jak občanská, tak vojenská, se přinejmenším vyrovnala zdatnosti kteréhokoli národa nové doby. My je snad z předsudku spíše přeceňujeme. A přece se zdá, že nečitáme-li vojenský výcvik, nečinil stát nic, aby tuto zdatnost vypěstoval; neboť tomu neuvěřím, že hudební výchova Řeků měla pro vypěstění této zdatnosti nějaký zvláštní význam. Přesto se u oněch národů vždycky asi našli učitelé, kteří vyučovali vyšší vrstvy obyvatelstva všem uměním a vědám, jimž je podle daného stavu společnosti bylo záhodno a zapotřebí učit. Poptávka po takových učitelích objevila, jak to již vždy bývá, lidi, kteří měli pro učitelství nadání. A soutěžení, které vždy vyvolá ničím neomezovaná konkurence, rozvinulo podle všeho tyto vlohy k vysokému stupni dokonalosti. Uměním vzbuzovat pozornost, onou nesmírnou mocí, kterou dovedli získat nad myšlením a zásadami svých posluchačů, a schopností udávat chování a způsobu řeči svých žáků určitý tón a ráz, předstihovali snad starověcí filosofové o mnoho všechny novodobé učitele. V nové době snižují příčinnost veřejných učitelů více nebo méně okolnosti činící je více nebo méně nezávislymi na úspěchu a na pověsti, jichž dosáhli ve svém povolání. Jejich platy pak přivádějí soukromého učitele, který by jim chtěl konkurovat, do postavení obchodníka, který by chtěl obchodovat bez vývozní subvence a přitom by chtěl konkurovat těm, kdož požívají velmi vysokých vývozních subvencí. Prodává-li své zboží téměř za stejnou cenu jako oni, nemůže dosahovat téhož zisku a jeho údělem bude jistě přinejmenším nouze a bída, neztroskotá-li ovšem úplně a nepřijde-li na mizinu. Pokusi-li

Staré systémy jsou úspěšnější než systémy moderní, které podlomily horlivost veřejných učitelů a potlačily soukromé vyučování.

se prodávat své zboží mnohem dražší, získá pravděpodobně tak málo odběratelů, že se tím jeho poměry valně nezlepší. K provozování učeného povolání je mimo to v mnoha zemích většinou nutné nebo aspoň nesmírně prospěšné mít výsady akademické hodnosti; týká se to převážně většiny těch, kdož potřebují učené vzdělání. Těchto výsad lze však dosáhnout jen navštěvováním přednášek veřejných učitelů. Sebehorlivější studium pod sebezvolanějším vedením učitele soukromého nedává téměř nikdy nárok na tyto výsady. A právě z tohoto důvodu je soukromý učitel věd, jimž se obvykle přednáší na univerzitě, v nové době všeobecně řazen mezi učené muže nejnižšího řádu. Člověk s opravdovým nadáním by proto stěží našel více ponižující a méně výnosné povolání, kde by toto své nadání mohl uplatnit. A tak nadace škol a univerzit nejen podlomily horlivost veřejných učitelů, ale také způsobily, že téměř není ani dobrých učitelů soukromých.

Kdyby neexistovaly veřejné vzdělávací instituce, nevyučovalo by se nic jiného než to, co je užitečné.

Kdyby nebylo veřejných vzdělávacích ústavů, nevyučovalo by se žádnému učení a žádné vědě, o které by nikdo neměl zájem nebo jejichž vyučování by se za daných poměrů té které doby nestalo nutným, prospěšným nebo aspoň módním. Soukromý učitel by jistě zplakal nad výdělkem, kdyby přednášel buď vědu, jejíž užitečnost sice každý uznává, ale přednášel by ji podle učení již vyvráceného a zastaralého, anebo kdyby přednášel vědu, na kterou se každý dívá jako na neúžitečnou a pedantskou snůšku sofismat a nesmyslů. Tato učení a tyto vědy se mohou udržovat jen v těch výchovných společnostech, jejichž blahobyt a příjem z velké části nezávisí na jejich pověsti, a naprosto již nezávisí na jejich snaživosti. Kdyby nebylo veřejných vzdělávacích ústavů, nemohl by přičinlivý a nadaný mladý muž z lepších vrstev, kterému se dostalo co nejuplněnějšího vzdělání, jaké prý mu jeho doba za daných okolností může poskytnout, vcházet do života s naprostou neznalostí všeho, co je mezi lidmi z lepší společnosti běžným předmětem hovoru.

Vzdělání žen je vynikající kvůli tomu, že se nevzdělávají ve veřejných institucích.

Pro vzdělávání žen veřejných ústavů není, a proto není v běžném způsobu jejich výchovy také nic zbytečného, nesmyslného nebo směšného. Ženy se učí tomu, co je podle úsudku jejich rodičů nebo poručníků pro ně nutné nebo užitečné, a jinému se již neučí. Každá složka jejich výchovy sleduje jasně nějaký užitečný cíl: buď zvýšit jejich přirozený osobní půvab, nebo vést jejich mysl k zdrženlivosti, skrom-

nosti, cudnosti a hospodárnosti; připravit je co nejlépe na jejich úkol stát se paními domu a jako takové se pak také důstojně chovat. Po celý svůj život pocituje žena z každé složky této výchovy jisté výhody a jistý prospěch. U muže to však bývá jen zřídka, že mu některá z těch složek jeho vzdělání, která ho stála tolik práce a námahy, přinese někdy v životě nějakou výhodu nebo nějaký užitek.

Vyvstává tedy otázka: nebylo by lépe, kdyby se stát o výchovu národa raději vůbec nestaral? Nebo má-li se již o ni starat, o které složky výchovy by se měl starat u jednotlivých stavů a jakým způsobem by měl o tyto složky pečovat?

Vlivem poměrů v té které společnosti octne se někdy většina lidí nutně v takovém postavení, že se v nich přirozeně bez jakékoli péče ze strany vlády rozvinou téměř všechny schopnosti a přednosti, které si tyto poměry vyžadují anebo které právě dovolují. Jindy zase poměry společnosti většinu jednotlivců do takového postavení nestaví, a tu je jistá péče ze strany vlády nutná, nemá-li valná část národa propadnout téměř úplnému rozvratu a úpadku.

Jak postupuje dělba práce, omezuje se zaměstnání převážné části těch, kdož se živí prací, tj. valné většiny národa, postupně na několik velmi jednoduchých úkonů, často pouze na jeden nebo dva. Ale rozumové schopnosti většiny lidí jsou nutně utvářeny jejich obvyklým zaměstnáním. Člověk, který po celý svůj život nedělá nic jiného, než že provádí několik velmi jednoduchých pracovních úkonů, jejichž výsledek je možná rovněž stále týž anebo téměř týž, nepotřebuje si namáhat rozum nebo cvičit vynalézavost vymyšlením způsobů, jak odstraňovat překážky, které se mu nikdy nevyskytnou. Proto docela přirozeně takovému cvičení umu odvyká a stává se z něho zpravidla takový hlupák a nevědomec, jak je to jen u lidského tvora možné. Jeho duševní otupělost mu nedovoluje nejen nacházet potěšení v umném rozhovoru nebo se ho účastnit, ale ani pojmout jakýkoli ušlechtilý, vznešený nebo jemný cit, a proto ani utvořit si správný úsudek o mnohých, a to i obvyklých povinnostech v soukromém životě. Vyšší a širší zájmy své země nedovede pochopit vůbec; a nevěnuje-li se tomu obzvláštní péče, právě tak málo dovede svou vlast v případě války bránit. Jednotvárnost jeho nehybného života podlamuje přirozeně jeho odvalu a vede k tomu, že na nepravdělný, nejistý a dobrodružný život vojenský pohlíží s odporem. Podlamuje dokonce i jeho zdatnost tělesnou,

Měl by se stát o výchovu národa starat?

V některých situacích to není třeba, v jiných ano.

Nezasáhne-li vláda, ničtí dělba práce duševní, společenské a vojenské schopnosti,

takže není s to uplatňovat svou sílu opravdu účinně a houževnatě v jiném zaměstnání než v tom, jemuž se vyučil. Zručnosti ve svém vlastním povolání nabyt tedy, jak se zdá, na úkor svých schopností duševních, společenských a vojenských. Do tohoto stavu však musí pracující chudina, tj. valná většina národa, nutně upadnout v každé pokročilé a vzdělané společnosti, nestará-li se ovšem vláda, aby tomu zabránila.

Jinak je tomu u tzv. barbarických pospolitostí loveckých, pasteveckých a dokonce i rolnických na onom počátečním stupni zemědělství, jaký se vyskytuje před rozvojem řemesel a před rozšířením obchodu mezi jednotlivými zeměmi. Mnohotvárnost práce nutí každého příslušníka těchto pospolitostí rozvíjet své schopnosti a vymýšlet prostředky k překonávání nesnází, na které stále naráží. Jeho vynalézavost je stále živá a jeho rozum nemůže upadnout do stavu oné ospalé tuposti, která u vzdělaných národů asi umrtvuje rozumové schopnosti téměř všech nejnižších vrstev obyvatelstva. U těchto tzv. barbarických pospolitostí je, jak již bylo řečeno, každý muž bojovníkem. Každý je do jisté míry i státníkem a dovede docela slušně posoudit zájmy společnosti a počiny těch, kdož společnost řídí. Téměř každý jednotlivec jasně vidí, do jaké míry jsou jejich náčelníci v míru dobrými soudci a ve válce dobrými vojevůdci. V takové společnosti nemůže ovšem nikdo nabyt oné rozumové vyspělosti a vytříbenosti, jakou někdy mají někteří lidé ve společnosti civilizovanější. Ačkoli se v nerozvitě společnosti každý jednotlivec zabývá velkým množstvím rozličných prací, druhů těch prací není v celé společnosti mnoho. Každý dělá nebo je s to dělat téměř všechno, co dělá nebo může dělat kdokoli jiný. Každý má značnou dávku vědomostí, nadání a vynalézavosti, ale málokdo má toto všechno ve velké míře. Ale ona dávka, kterou mají, jim zpravidla stačí, aby mohli řídit veškerý onen jednoduchý chod věcí národa. Ve společnosti civilizované naproti tomu, i když se většina jednotlivců zabývá pouze nepatrným počtem prací, je různých prací konaných v celé společnosti téměř nekonečně mnoho. Tato různorodost práce poskytuje pak oněm nečetným jednotlivcům, kteří sami nejsou vázáni na to neb ono povolání a mají čas a také sklon pozorovat práci jiných lidí, téměř nekonečné množství předmětů k přemýšlení. Uvažování o tolika rozmanitých věcech vede nutně mysl k nekonečnému srovnávání a dohadování, a tak se rozum těchto lidí neobyčejně bystří a jejich vědomosti se rozšiřují. Pokud se však ti-

zatímco v barbarické pospolitosti jsou tyto schopnosti udržovány denní nutností.

to jednotlivci náhodou neoctnou v nějakém mimořádném postavení, mohou svými neobyčejnými schopnostmi, které jsou samy o sobě úctyhodné, sotva nějak přispět k správnému vládnutí nebo k štěstí společnosti. Přes neobyčejné schopnosti těchto jednotlivců mohou se všechny ušlechtlejší rysy lidské povahy ve valné většině národa do značné míry vytratit a vyhladit.

Výchova prostého lidu si vyžaduje pozornost státu více než výchova lidí jistého společenského postavení a lidí majetných, jejichž rodiče mají o výchovu svých dětí zájem a strávili život v nejrůznějších zaměstnáních, převážně intelektuálních,

Výchova prostého lidu vyžaduje možná v civilizované a obchodně vyspělé společnosti větší pozornost státu než výchova lidí jistého společenského postavení a lidí majetných. Lidé jistého společenského postavení a lidé majetní nevstupují obvykle do práce, ať je to svobodné povolání nebo obchod, v níž si chtějí ve společnosti získat vážnost, před dosažením věku osmnácti nebo devatenácti let. Do té doby mají tedy dost času osvojit si, nebo se aspoň připravit, aby si je mohli osvojit později, všechny ony vlastnosti, které jim mohou získat obecnou vážnost anebo je učinit této vážnosti hodnými. Jejich rodiče nebo poručníci se obvykle dostatečnou měrou starají o to, aby jim takového vzdělání poskytli, a většinou nesou ochotně výdaje s tím spojené. Jestliže se jim přece jen nedostane náležitého vzdělání, bývá to jen málokdy proto, že se na jejich výchovu věnovalo málo peněz, nýbrž to bývá proto, že se těch peněz použilo nesprávně. Málokdy proto, že není učitelů, nýbrž vinou nedbalosti a neschopnosti učitelů, které lze získat, a proto, že je obtížné a za nynějšího stavu věcí téměř nemožné najít učitele lepší. Také zaměstnání, kterým se lidé majetní a jistého společenského postavení zabývají po většinu svého života, není jednoduché a jednotvárné zaměstnání prostého lidu. Téměř každé je neobyčejně složité a zaměstnává více mozek než ruce. Rozumové schopnosti osob vykonávajících takovéto zaměstnání mohou málokdy otupět pro nedostatek cviku. Zaměstnání lidí majetných a jistého společenského postavení je mimo to málokdy vyčerpává od rána do večera. Mají zpravidla sdostatek volného času a v něm se mohou zdokonalovat ve svých znalostech, ať již užitečných nebo jen přepychových, jejichž základ si osvojili anebo které si oblíbili v dřívějších letech.

Jinak je tomu s prostým lidem. Ten má na vzdělávání málo volného času. Rodiče mají co dělat, aby své děti uživilí aspoň v jejich útlém věku. Jakmile děti již mohou pracovat, musí hned začít chodit do práce, aby se již živily samy. A jejich za-

což neplatí u dětí chudých.

městnání je zpravidla tak prosté a jednotvárné, že cvičí myšlení jen velmi nepatrně; přitom ještě musí tyto děti pracovat tak dlouho a jejich práce je tak vyčerpávající, že jim ponechává málo volného času a ještě méně chuti věnovat se něčemu jinému nebo aspoň o něčem přemýšlet.

Stát může podpořit či vyžadovat všeobecnou znalost čtení, psaní a aritmetiky tím,

I když se však v žádné civilizované společnosti nemůže dostat prostému lidu tak dobrého vzdělání jako lidem jistého společenského postavení a lidem majetným, nejzákladnější vzdělání, totiž čtení, psaní a počítání, mohou si osvojit v tak raném věku, že i většina těch, kteří pak mají vykonávat nejsprostší práce, má čas osvojit si je dříve, než začnou tyto práce vykonávat. Za nevelké peníze může stát usnadnit a pomoci téměř všemu obyvatelstvu, aby si osvojilo toto nejzákladnější vzdělání, a dokonce mu to může i povinně uložit.

že založí obecní školy,

Získání tohoto vzdělání může stát usnadnit tím, že zřídí v každé obci nebo v každém okrsku malou školu, kde by učitelé učili žáky za tak mírný poplatek, že by jej mohl platit i obyčejný nádeník; učitele by stát platil nikoli plně, nýbrž jen zčásti, protože kdyby ho platil plně nebo z velké části, učitel by se brzy naučil svou povinnost zanedbávat. Ve Skotsku se v takových školách, zřízených pro jednotlivé obce, téměř všechen prostý lid naučil číst a velmi mnoho lidí i psát a počítat. Tyž účinek mělo v Anglii zřízení škol chudinských, i když tu nebyl ten účinek tak všeobecný, poněvadž tyto školy nejsou všude. Kdyby knihy, z nichž se děti v těchto školách učí číst, byly poněkud poučnější, než obvykle jsou, a kdyby se dětem prostého lidu raději dostalo poučení o základech měřictví a mechaniky místo té trošky latiny, které se tam někdy učí a která jim sotva kdy přinese nějaký užitek, bylo by snad literární vzdělání této vrstvy obyvatelstva v mezích možností úplné. Stěží se najde i zcela obyčejné řemeslo, aby tu a tam neposkytlo příležitost uplatnit základní poučky měřictví a mechaniky, a aby tak pozvolna nevyucivilo a nezdokonaliло prostý lid v užívání těchto pouček, které jsou nutným úvodem k vědám jak nejvznešenějším, tak i nejužitečnějším.

bude udělovat odměny

K osvojování tohoto nejzákladnějšího vzdělání může stát napomáhat tím, že dětem prostého lidu, které se při tom vyznamenají, bude udělovat nevelké odměny a malé čestné odznaky.

a bude vyžadovat, aby lidé před přijetím do cechu museli složit zkoušku.

Toho, aby si toto nejzákladnější vzdělání osvojil téměř celý národ, může stát dosáhnout nařízením, že než bude někdo přijat do některého cechu, nebo než se mu povolí založit si

v některé vesnici nebo městě živnost, musí nejdříve složit zkoušku z těchto základů.

Právě tímto způsobem, že usnadňovaly vojenský a tělesný výcvik, že nabytí tohoto výcviku podporovaly a že je dokonce uložily celému národu za povinnost, udržovaly řecké státy a římský stát ve svých občanech vojenského ducha. Nabytí tohoto výcviku usnadňovaly tyto státy tím, že stanovily určité místo, kde se má onen výcvik provádět, a že určitým učitelům udělily právo na onom místě vyučovat. Tito učitelé nedostávali podle všeho ani plat, ani neměli nějaká výhradní práva. Jejich odměnou bylo pouze to, co dostávali od svých žáků. A občan, který nabytí tohoto výcviku na státním cvičišti zvaném gymnasion, neměl snad ani právo na přednost před jiným, který si ho opatřil soukromě, osvojil-li si jej ovšem stejně dobře. Tyto státy podporovaly osvojování si vycvičenosti tím, že těm, kteří v ní obzvláště vynikali, udělovaly jako vyznamenání drobné odměny a odznaky. Získat cenu v Olympijských, Isthmických nebo Nemejských hrách přinášelo slávu nejen občanu, který tu cenu získal, ale i celé jeho rodině a příbuzenstvu. Byl-li občan povolán, byl povinen sloužit ve vojsku svého státu jistý počet let. A to samo ho již dostatečně nutilo, aby si osvojil tuto cvičenost, poněvadž bez ní by se k vojenské službě nehodil.

Že s postupem vzdělanosti upadá postupně vojenský výcvik, pokud mu ovšem vláda neposkytuje řádnou podporu, a zároveň s ním i bojový duch valné většiny obyvatelstva, dokazuje dostatečně příklad novodobé Evropy. Bezpečnost každé společnosti musí však vždy více méně záviset na bojovém duchu valné části obyvatelstva. Tento bojový duch sám, bez podpory ukázněného stálého vojska dnes by k obraně a bezpečnosti žádné společnosti ovšem asi nestačil. Ale tam, kde by každý občan měl vojenského ducha, stačila by jistě jen menší stálá armáda. Tento duch by mimo to nutně a hodně zmenšil ať již skutečné nebo jen pomyslné nebezpečí hrozící od stálého vojska. Tak jako by operace tohoto vojska proti cizímu útočníku velmi usnadňoval, zase by jeho operace naopak hatil, kdyby neštěstí tomu chtělo, že by se toto vojsko obrátilo proti řádu vlastního státu.

Starověké instituce řecké a římské přispívaly asi k zachování bojového ducha valné většiny obyvatelstva mnohem účinněji, než k tomu v nové době přispívá zakládání takzvané milice. Starověké instituce byly mnohem jednodušší.

Tímto způsobem si Řekové a Římané udržovali bojového ducha.

Bojový duch lidí snižuje nutnou velikost a také nebezpečí hrozící od stálého vojska.

Starověké instituce řecké a římské byly účinnější než milice zakládané v nových dobách, které se týkají jen malé části lidí.

Když byly jednou zřízeny, spravovaly se již samy, a udržovat je v plné síle nevyžadovalo od vlády žádnou anebo jen malou péči. Naproti tomu udržovat aspoň v obstojném stavu složitou soustavu novodobé milice vyžaduje neustálou a bedlivou péči vlády, bez níž milice upadá až do naprosté zanedbanosti a vychází naprosto z cviku. Vliv oněch starověkých institucí byl ostatně mnohem širší. S jejich pomocí se dostávalo dokonalého výcviku v používání zbraní veškerému obyvatelstvu. Naproti tomu podle řádu kterékoli milice novodobé, snad kromě milice švýcarské, vycvičí se takto jen jeho velmi nepatrná část. Ale zbabělci, člověku, který se nedovede ubránit ani provést odvetu, schází zřejmě jedna z nejzákladnějších vlastností vytvářejících člověka. Je právě tak zmrzačen a pokřiven na duchu, jako jiný člověk, kterému chybí některá důležitá část těla, nebo který jí nemůže používat, je zmrzačen na těle. A je zřejmě ubožák ještě větší, neboť štěstí a nešťastnost, jež mají vždy své sídlo jen v duši člověka, musí nutně více než na stavu těla záviset na tom, jak zdravý nebo chorobný, jak zmrzačený nebo neporušený je stav ducha. I kdyby bojový duch obyvatelstva nepřispíval k obraně společnosti, zabraňovat tomu, aby se taková duševní zmrzačenost, pokřivenost a ubohost, které s sebou nutně přináší zbabělost, nerozšiřovaly na valnou většinu obyvatelstva, zasluhovalo by si odjakživa nejoprávněnější péče, stejně jako by si její nejoprávněnější péče zasluhovalo zabraňovat, aby se mezi obyvatelstvem nerozšířilo malomocenství nebo některá jiná ošklivá a odporná nemoc, byť i nemoc nikoli smrtelná nebo nebezpečná, třebaže by jediné obecné dobro z takové péče bylo jen zabránění tak velkému veřejnému zlu.

Úlohou vlády je předcházet růstu zbabělosti.

hrubé nevědomosti a omezenosti.

Totéž lze říci o oně hrubé nevědomosti a omezenosti, jež v civilizované společnosti tak často ochromují rozum všech nižších vrstev obyvatelstva. Člověk, který neumí náležitě užívat rozumových schopností člověka, je hoden opovržení možno-li ještě většího než zbabělec a má patrně zmrzačenu a pokřivenou ještě významnější složku lidské přirozenosti. I kdyby ze vzdělávání nižších vrstev obyvatelstva neměl státu plynout žádný prospěch, přesto by si zasluhovala jeho pozornosti péče o to, aby tyto vrstvy nebyly zcela nevzdělané. Jenže z jejich vzdělávání plyne státu věru nemalý prospěch. Čím jsou vzdělanější, tím méně propadají zaslepenosti fanatismu a pověry, které u národů nevzdělaných vedou často k nejohroženějším

bouřím. Lid pak spíše zkoumá a lépe prohlédá sobecké stesky stran a rebelantů, a nedá se proto tak snadno svést k nějakému neuváženému nebo zbytečnému odporu proti opatřením vlády. V zemích svobody, kde bezpečnost vlády závisí velmi značně na tom, jak příznivý úsudek si lid utvoří o jejím počínání, musí být jistě nanejvýš důležité, aby lid nesoudil rád ukvapeně nebo nepředloženě.

ODDÍL 3

O výdajích na instituce pro výchovu lidí kteréhokoli věku

Tyto instituce jsou určeny zejména pro náboženskou výchovu. Jsou-li učitelé odkázáni na dobrovolné příspěvky, je jejich svědomitost větší.

Institucemi pro výchovu lidí kteréhokoli věku jsou zejména instituce pro výchovu náboženskou. Cílem takové výchovy není ani tak vychovávat z lidí dobré občany tohoto světa, jako připravit je pro jiný a lepší svět v životě posmrtném. Pokud jde o živobyť, jsou hlasatelé učení, jež takto vychovává, tak jako ostatní učitelé, odkázáni buď zcela na dobrovolné příspěvky od svých posluchačů, anebo dostávají na živobyť z jiných pramenů, jak jim k tomu dává právo zákon té které země, jako z některých panství, z desátků nebo z pozemkové daně, a to v podobě stanoveného platu. Jejich přičinění, jejich horlivost a svědomitost bude zřejmě mnohem větší v případě prvním než v druhém. V tomto směru mají učitelé nových náboženství vždy značnou výhodu, neboť mohou napadat náboženská učení starobylá a již zavedená, jejichž duchovenstvo si hová na svých obrocích a dávno si již přestalo hledět toho, aby ve valné části národa udržovalo horlivost ve víře a zbožnost; a poněvadž propadlo lenosti, stalo se zcela neschopným vyvinout jakékoli mocnější úsilí, a to i na obranu svého vlastního náboženského zřízení. Z kněží státního vyznání, bohatě obdařených statky, stávají se často učenci a mužové vybraného vkusu, kteří mají všechny vlastnosti lidí urozených anebo vlastnosti, jež jim u lidí urozených mohou získat vážnost; ale zato stále více a více ztrácejí ony vlastnosti, ať již dobré nebo špatné, jež jim získaly vážnost a vliv u nižších vrstev obyvatelstva a jež kdysi možná přivedly jejich náboženství k úspěchu a k všeobecnému uznání. Napadne-li je hlouček fanatiků oblíbených mezi lidem a odvážných, byť i omezených a nevzdělaných, cítí se pak takoví kněží tak dokonale bezbranní jako ony lenivé, zženštilé a dobře živené národy jižních krajů Asie v do-

bě, kdy je napadli čilí, odvážní a hladoví Tataři ze severu. Stane-li se něco takového, nezbyvá zpravidla takovým kněžím nic jiného než vyzvat státní moc, aby jejich odpůrce pronásledovala, vyhladila anebo vyhnala jakožto rušitele veřejného míru. Právě takto vyzvalo římskokatolické duchovenstvo státní moc k pronásledování protestantů a anglikánská církev k pronásledování dissenterů; a tak obyčejně každá náboženská sekta, která se již několik století těšila zabezpečenosti zřízením státním, přestala být schopna postavit se rázněji na odpor proti nové sektě, která si usmyslila napadnout její nauku. Co do učení a spisovatelského umění bývá při tom převaha leckdy na straně církve státní. Avšak umění získat si oblibu a všechny složky umění získávat nové stoupence jsou vždy na straně jejich odpůrců. V Anglii zanedbávají bohatě zaopatření kněží státní církve všechno toto umění již velmi dlouho a pěstují je nyní hlavně dissenteři a metodisté. Ale zabezpečení nezávislého zaopatření takových dissenterských kazatelů dobrovolnými sbírkami, odkazy a jiným obcházením zákonů, jak bylo leckde zavedeno, horlivost a čilost těchto kazatelů asi velmi značně oslabilo. Z mnohých se stali mužové velmi učení, duchaplní a vážní; přitom však většinou přestali být oblíbenými kazateli. Metodisté, kteří nemají ani polovinu učení dissenterů, jsou daleko oblíbenější.

Nižší duchovenstvo v římskokatolické církvi je více vedeno vidinou osobního úspěchu než duchovenstvo protestantské.

V církvi římskokatolické udržuje se snaživost a horlivost nižšího duchovenstva mnohem více než snad v kterékoli státní církvi protestantské mocnou pružinou osobního prospěchu. Mnoho venkovských kněží má velmi značnou část svého živobyť z dobrovolných darů od svých farníků; a zpověď jim poskytuje mnoho příležitostí tento zdroj příjmu ještě zesilovat. Žebravé řády žijí pak jedině z takových darů. Jsou jako husaři nebo lehká pěchota v některých armádách: mají jen to, co si nadrancují. Venkovské duchovenstvo na farnostech se podobá učitelům, jejichž odměna se skládá jednak z platu a jednak z odměn, které dostávají od svých žáků; a ty ovšem musí vždy více méně záviset na jejich přičinlivosti a pověsti. Žebravé řády jsou podobny učitelům, jejichž živobyť závisí jedině na jejich přičinlivosti. Musí proto používat každé lsti, která dovede roznítit zbožnost prostého lidu. Založení dvou hlavních žebrevých řádů, dominikánského a františkánského, oživilo podle Machiavelliho ve 13. a 14. století skomírající již víru a zbožnost katolické církve. V římskokatolických zemích

udržují ducha zbožnosti jedině mnichové a chudší duchovenstvo na farnostech. Vysocí církevní hodnostáři se všemi těmi skvělými vlastnostmi mužů urozených a mužů společnosti a někdy i učenců dbají sice o udržení nutné kázně mezi podřízenými, ale o výchovu lidu se starají jen zřídka.

Hume tvrdí, že stát může ponechat podporu některých řemesel na jednotlivcích, kteří z nich mají prospěch,

„Většina řemesel a povolání ve státě,“ praví vůbec nejslavnější filosof a dějepisec naší doby,¹³⁷ „je takové povahy, že slouží zájmům společnosti a přitom jsou užitečná anebo příjemná některým jednotlivcům; a tak se stalo pevným pravidlem, že až snad na případ, kdy se některé řemeslo teprve zavádí, ponechává státní moc každé povolání samo sobě a věří, že je budou rozvíjet oni jednotlivci, jimž přináší prospěch. Když řemeslníci vidí, že jejich zisk roste, jestliže získají přitěžení svých zákazníků, zvyšují jak jen mohou svou dovednost a pracovitost; a poněvadž tu není nerozvážných rušivých zásahů, jistě se nikdy nestane, aby množství zboží přesně neodpovídalo poptávce.

ale ostatní musí být podporována státem.

Jsou však i taková povolání, která jsou sice pro stát užitečná a dokonce nutná, ale jednotlivcům prospěch nebo potěšení nepřinášejí; k provozovatelům těchto povolání musí pak státní moc své chování změnit. Musí jim poskytovat veřejnou pomoc, aby se mohli uživit; a proti nedbalosti, k níž budou přirozeně tíhnout, učinit nějaká opatření, ať již tak, že s tímto povoláním spojí zvláštní pocty a že v něm zřídí dlouhou stupnici hodností s přísnou podřízeností, nebo že užije některého jiného prostředku. Příkladem této vrstvy lidí jsou osoby zaměstnané v bernictví, v námořnictví a ve veřejných úřadech.

Mohlo by se zdát, že výuka náboženství patří do první skupiny,

Na první pohled se zdá zcela přirozené, že duchovní náleží k třídě první a že péči o jejich obživu, stejně jako péči o obživu právníků a lékařů, lze beze všeho přenechat štedrosti jednotlivců, kteří vyznávají jejich učení a kterým jejich duchovní služba a pomoc přináší prospěch nebo útěchu. Budou pak bezpochyby mít o pobídku více k co největší snázivosti a bdělosti; a s přibývajícím cvikem, pílí a svědomitostí poroste den ze dne i jejich zběhlost v tomto povolání, jakož i jejich obratnost v ovládnání myslí lidí.

ale není tomu tak, protože horlivost duchovenstva je třeba potírat.

Ale uvážíme-li tuto věc důkladněji, zjistíme, že tuto zjištěnou horlivost duchovenstva bude každý moudrý zákonodárce hledět právě potírat; protože je pro každé náboženství, kromě ná-

boženství pravého, krajně zhoubná a má přirozený sklon pokroutit i náboženství pravé, vnášeje do něho silnou příměs pověry, nesmyslů a podvodů. Aby se učinil v očích svých stoupenců vzácnějším a svatějším, bude v nich každý duchovní správce vyvolávat co největší ošklivost ke všem ostatním sektám a bude stále vymýšlet něco nového, jen aby rozútil umdlévající zbožnost svého posluchačstva. Na pravdivost, mravnost nebo slušnost toho, co hlásá, se nebude vůbec ohlížet. Chopí se prostě každého učení, které nejlépe hovoří nezřízeným náruživostem lidské povahy. Na každé shromáždění bude své zákazníky lákat vždy s novou horlivostí a s novou obratností v působení na vášně a lehkověrnost davu. A nakonec světská vrchnost zjistí, že ji její domnělá setrnost, když neposkytla kněžím stálý příjem, přišla draho a že nevhodnější a nejvýhodnější narovnání s duchovními pastýři je koupit si za úplatek jejich nedbalost, tj. přiznat jim pevný plat, takže pak budou považovat za zbytečné vyvíjet větší úsilí, než jakého je třeba prostě k tomu, aby jim jejich stádo nekam nezaběhlo hledat si nové pastviny. A tak církevní zřízení, třebaže obvykle vznikala z důvodů náboženských, jsou, jak vidět, koneckonců užitečná i pro politické zájmy společnosti.“

Podpora církvi ale tímto zdůvodňována nebyla, existovala spíše v důsledku politické řevnivosti.

Ale ať již byly dobré či špatné důsledky na ničem nezávislého zaopatření duchovenstva jakékoli, o poskytnutí takového zaopatření rozhodovaly asi jen velmi zřídka. Období vášnivých náboženských sporů bývala obvykle i obdobími stejně vášnivě řevnivosti politické. A tu skutečný nebo domnělý zájem každé politické strany velez spojil se s tou či s onou z navzájem se potírajících náboženských sekt. To však mohla učinit jen tak, že přijala za své anebo alespoň podporovala články víry té neb oné sekty. Sekta, která měla to štěstí, že byla spojencem vítězné strany, podílela se nutně i na vítězství svého spojence a díky jeho přízni a ochraně mohla pak brzy do jisté míry umlčet a potlačit všechny své odpůrce. Tito odpůrci byli předtím obvykle spojenci nepřátel strany vítězné, a proto byli nepřáteli i této strany. Když duchovenstvo vítězné sekty takto zcela opanovalo pole a jeho vliv na valnou většinu národa a jeho moc nad ní byly na vrcholu, bylo tak silné, že mohlo zastrášovat vůdce své vlastní strany a donucovat světskou vrchnost, aby dbala jeho mínění a jeho tužeb. Jeho prvním požadavkem obvykle bývalo, aby světská vrchnost umlčela a potlačila všechny jeho nepřátele, a druhým, aby

¹³⁷ [Citát vzat z Davida Huma, *History of England*, svazek IV, kap. 29, str. 30–31 (vydání z r. 1773, jehož text je proti dřívějším vydáním pozmeněn).]

mu poskytla na ničem nezávislé zaopatření. Poněvadž zpravidla mělo o vítězství značnou zásluhu, zdálo se, že je zcela na místě, aby se mu dostalo i podílu na kořisti. Kromě toho se mu již přejedlo pachtit se za přízní lidu a záviset, pokud jde o živobytí, na jeho vrtoších. Když vznášelo tento požadavek, šlo mu tedy o to, aby mělo pokoj a pohodlí, a nedělalo si starosti, jak to může v budoucnu působit na vliv a vážnost celého stavu. Světská vrchnost, která mohla vyhovět jeho požadavku jen tak, že by mu dala něco, co by si byla mnohem raději vzala nebo ponechala sama, projevovala málokdy velkou ochotu tento požadavek splnit. Nakonec ji ovšem nutnost vždy přiměla k povolnosti, i když často teprve po mnohých průtazích, vytáčkách a lichých výmluvách.

Kdyby si však politika nebyla nikdy přizvala na pomoc náboženství, kdyby vítězná strana nebyla nikdy dala přednost článkům víry jedné sekty před články víry jiné sekty, byla by se po dosažení vítězství pravděpodobně chovala ke všem sektám spravedlivě a nestranně a byla by každému dovolila, aby si vybral kněze a náboženství podle svého vlastního uznání. Pak by ovšem nepochybně bylo velké množství náboženských sekt. Téměř každá náboženská obec by se byla pravděpodobně ustavila ve zvláštní sektu a byla by vyznávala jisté zvláštní články víry. Každý kazatel by se byl nepochybně cítil nucen vynakládat největší úsilí a používat veškerého svého umění, aby si jednak zachoval a jednak rozmnožil počet svých žáků. Ale poněvadž by touž nutnost byli cítili i všichni ostatní kazatelé, nebyl by mohl mít ani jeden kazatel nebo sekta kazatelů zvlášť velký úspěch. Zištná příčinnivost a horlivost náboženských kazatelů může být nebezpečná a rušivá jedině tam, kde společnost trpí buď pouze jednu sektu, anebo kde je celá společnost rozdělena na dvě nebo tři velké sekty, přičemž kazatelé každé z nich jsou navzájem domluveni a jsou náležitě ukázněni a poslušni. Tato horlivost by však byla jistě zcela neškodná tam, kde je společnost roztržena na dvě stě tři sta anebo dokonce na dva tři tisíce drobných sekt, z nichž by žádná nemohla býti tak velká, aby rušila veřejný mír. Když by kazatelé všech těch sekt viděli, že je ze všech stran obklopuje více protivníků než přátel, museli by se naučit oné upřímnosti a umírněnosti, kterou tak zřídka nacházíme u kazatelů velkých sekt, jejichž učení se těší ochraně světské vrchnosti, a tudíž účtě téměř všech obyvatel celých rozsáhlých království a říší, a kteří proto kolem sebe vidí jedině stoupence, žáky

Kdyby si politika nikdy nepřizvala na pomoc náboženství, vzniklo by tolik sekt, že by se naučily tolerovat jedna druhou.

a pokorné obdivovatele. Poněvadž by kazatelé každé nepatrné sekty viděli, že jsou téměř sami, museli by ke kazatelům téměř všech ostatních sekt mít ohled, a vzájemné ústupky, o jejichž prospěšnosti a výhodnosti pro obě strany by je přesvědčili, přivedly by pravděpodobně časem učení většiny těchto sekt k onomu čistému a na rozumu založenému náboženství beze vši příměsi nesmyslnosti, podvodů nebo fanatismu, po jehož zavedení toužili moudří mužové všech dob, ale jež žádné pozitivní právo ještě asi v žádné zemi nikdy nezavedlo a pravděpodobně ani nikdy nezavede, neboť v otázce náboženství na pozitivní právo vždycky působila a vždycky asi bude více nebo méně působit pověra a fanatismus lidu. Tento návrh na takovéto řízení církevních věcí, nebo lépe na to, že tyto věci nikdo řídit nebude, předložila Anglii ke konci Občanské války sekta nazývaná independenti, sekta fanatiků nepochybně velmi zuřivých. Kdyby tento způsob řízení byl býval zaveden, přestože byl původu zcela nefilosofického, jeho plodem byla by dnes pravděpodobně nejfilosofičtější blahovolnost a umírněnost ve všech náboženských otázkách. Byl zaveden v Pensylvánii, kde je sice nejvíce kvakerů, ale zákon tam skutečně nepřeje jedné sektě více než druhé a jeho plodem je tam prý tato filosofická blahovolnost a umírněnost.

Ale i kdyby toto naprosto stejné zacházení se všemi sektami nevedlo u všech náboženských sekt v té které zemi nebo dokonce ani u jejich většiny k této blahovolnosti a umírněnosti, kdyby těch sekt bylo hodně, a každá z nich by proto byla tak malá, že by nemohla rušit veřejný mír, jejich příliš horlivé zaujetí pro vlastní články víry by přesto nemělo zvlášť škodlivé účinky, zato by však mělo několik účinků dobrých; a kdyby vláda byla pevně rozhodnuta nechat je všechny zcela na pokoji a donutit je všechny, aby nechaly na pokoji i jednu druhou, není se proč obávat, že se nebudou samy od sebe rychle dále štěpit, takže se jejich počet brzy dostatečně rozroste.

V každé civilizované společnosti, v každé společnosti, kde se již dokonale rozlišily stavy podle toho, jaká jim náleží úcta, byly vždy současně vedle sebe dvě mravoučné soustavy; první se dá nazvat přísnou nebo tuhou, druhá pak volnou nebo chcete-li, uvolněnou. První se obyčejně obdivují a ctí ji lidé prostí; druhou obvykle více ctí a přijímají tzv. lidé vyšších kruhů. Hlavní rozdíl mezi těmito dvěma protichůdnými soustavami je asi v míře nevole, se kterou se má-

a i kdyby se tak nedělo, jejich horlivost by neměla škodlivé účinky.

Ze dvou soustav morálky by obyčejní lidé upřednostňovali soustavu přísnou či tuhou, zatímco lidé vyšších kruhů soustavu volnou či uvolněnou.

me dívat na neřesti z lehkomyšlnosti, na neřesti, které mívají původ ve velkém blahobytu a v přemíře veselí a bujnosti. Mravnost volná neboli uvolněná pohlíží obvykle na rozmařilost, na bujné, až nezřízené veselí, na až nemírné holdování radovánkám, na porušení čistoty aspoň u jednoho z obou pohlaví apod., pokud tu ovšem nejde o křiklavou nemravnost, zradu nebo křivdu, se značnou shovívavostí a snadno je buď omlouvá, anebo zcela promíjí. Mravnost přísná hledí naopak na tyto výstřelky s největším odporem a ošklivostí. Lehkovážnost je neřest pro prostý lid vždy zhoubná a jediný týden bezstarostného hýření často stačí zničit chudého pracovníka navždy a dohnat ho do takového zoufalství, že je s to spáchat nejhroznější zločiny. K takovému překračování míry, které lidi jejich stavu, jak vědí ze zkušenosti, může rázem zničit, pociťují proto moudřejší a lepší prostí lidé vždy největší odpor a ošklivost. Naproti tomu člověka z vyšších kruhů nezničí vždy ani celých několik let nezřízeného a výstředního života, a v tom, že si mohou dovolit holdovat do jisté míry nějaké výstřednosti, vidí lidé těchto vrstev velmi rádi jednu z výhod svého bohatství, a v tom, že se jí mohou oddávat volně, aniž jim to někdo může vytknout, jednu z výsad, jež patří k jejich stavu. Takové překračování míry lidmi jejich vlastního stavu nevyvolává v nich proto žádný zvláštní nesouhlas a vytýkají jim je velmi mírně nebo jim je vůbec ani nevytýkají.

Téměř všechny náboženské sekty vznikly mezi prostým lidem, mezi nímž získávaly obyčejně své první a také nejčetnější přívržence. A proto se také tyto sekty téměř vždy, nebo jen s velmi málo výjimkami, hlásily k mravnosti přísné; několik výjimek tu však přece jen bylo. Taková mravnost nejlépe totiž doporučovala tyto sekty té vrstvě lidí, jíž prvně předložily svůj návrh na opravu toho, co tu bylo až do té doby uznáváno. Mnohé z nich, a možná že většina, hleděly se dokonce proslavit tím, že onu přísnou soustavu mravnosti ještě propracovávají a dováděly ji až do jakési hloupé přemrštěnosti; a tato nemírná přísnost získávala jim často mezi prostým lidem větší vážnost a úctu než cokoliv jiného.

Člověk urozený a zámožný je již svým stavem vynikajícím členem skvělé společnosti, která dává pozor na každíčké jeho hnutí a tím ho má k tomu, aby si na ně dával pozor i on sám. Jeho moc a vážnost silně závisí na účtě, s jakou se k němu chová tato společnost. Neodvází se učinit nic, co by ho u ní

Náboženské sekty se obyčejně nejprve hlásily k mravnosti přísné

a v malých náboženských sektách jsou mravy neobyčejně řádné a někdy dokonce nepříjemně přísné a málo družné.

připravilo o úctu nebo vážnost, a musí velmi přísně zachovávat onu mravnost, ať již volnou nebo přísnou, kterou všeobecný názor této společnosti předpisuje osobám jeho stavu a jeho jmění. Naproti tomu člověk postavení nízkého nebývá nikdy význačným členem skvělé společnosti. Pokud žije na vesnici, lidé si jeho chování možná všimají a on sám si na ně také asi musí dávat pozor. Za takových okolností, ale jedině za takových okolností, může také mít svou tzv. pověst, o kterou může přijít. Ale jakmile přijde do velkého města, pohltí ho neznámost a tma. Nikdo jeho chování nesleduje, a proto na ně nebude pravděpodobně dbát ani on sám a bude se oddávat všem možným neřestem. Z této neznámosti se nikdy nevyonoří tak znatelně a jeho chování nikdy nebude budit ve slušné společnosti takovou pozornost jako tehdy, když se stane členem malé náboženské sekty. V ten okamžik nabude významu, jaký nikdy předtím neměl. Kvůli dobré pověsti sekty sledují všichni jeho spoluvěřící s velkým zájmem jeho chování, a jestliže jím vyvolá pohoršení, jestliže se příliš odchýlí od oné přísné mravnosti, kterou mezi sebou navzájem vyžadují, potrestají ho trestem, který je vždy velmi přísný, i když z něho nejsou důsledky pro občanský život, totiž vyobcováním ze sekty. V malých náboženských sektách bývaly proto mravy prostých lidí téměř vždycky neobyčejně řádné, zpravidla daleko řádnější než v církvi státní. Mravní zásady těchto drobných sekt bývaly často dokonce až nepříjemně přísné a málo družné.

Jsou však dva velmi snadné a účinné prostředky, jejichž společným působením by stát mohl nenásilně napravit všechno, co by v mravnosti všech těch drobných sekt, na něž by se národ rozpadal, bylo málo družného nebo nepříjemně přísného.

Prvním z těchto prostředků je studium vědy a filosofie, jež by stát mohl zavést téměř šmahem pro všechny lidi středního a vyššího postavení a majetku; nikoli ovšem tak, že by platil učitele a tím ty učitele jen sváděl k nedbalosti a lenosti, nýbrž tak, že by zavedl jakousi zkoušku, a to i z věd vyšších a obtížnějších, které by se musel každý podrobit, než by mu bylo povoleno provozovat svobodné povolání anebo než by se mohl ucházet o nějaký čestný úřad spojený s odpovědností nebo s velkými příjmy. Kdyby stát donutil tuto vrstvu lidí studovat, nemusel by se naprosto starat o to, jak jim opatřit vhodné učitele. Našli by si brzy sami lepší učitele, než jaké by jim kdy

Jsou zde dva způsoby pomoci:

(1) státem vynucované studium vědy a filosofie pro uchazeče o svobodné povolání či úřad

mohl opatřit stát. Věda je totiž hlavní protijed proti otravě fanatismem a pověrou; a tam, kde by se před touto otravou uchránily všechny vyšší vrstvy obyvatelstva, nemohla by tato otrava nijak zvlášť ohrožovat ani vrstvy nižší.

a (2) pořádání veřejných zábav.

Druhým prostředkem je pořádání častých a opravdu veselých veřejných zábav. Kdyby stát napomáhal všem, kdo by se pro svůj vlastní zájem, aniž by budili pohoršení a uráželi mravnost, snažili bavit a rozptylovat lidi malbami, básněmi, hudbou a tancem, všemi možnými divadelními představeními a výstavami, tj. kdyby jim v tom ponechával úplnou volnost, snadno by u většiny lidí rozehnal onu zádumčivost a zachmuřenost, která téměř vždy žije v lidu pověrou a fanatismem. Veřejné zábavy byly pro všechny fanatické vyvolavače onoho hromadného třeštění vždycky předmětem strachu a nenávisti. Veselí a dobrá nálada, které vyvolávají tyto zábavy, mají pramálo společného s oním rozpoložením, jež nejlépe vyhovovalo jejich cílům a při němž mohli nejlépe působit. Divadelní představení, která kromě toho ještě často vystavovala jejich podvody veřejnému posměchu a leckdy i veřejnému ztracení, byla proto obzvláště předmětem jejich ošklivosti, ještě více než všechny ostatní zábavy.

Tam, kde zákon nestrání žádnému určitému náboženství, by panovník neusilovat o ovlivnění hlasatelů jednotlivých náboženství.

V zemi, kde by zákon neposkytoval kazatelům jednoho náboženství větší výhody než kazatelům jiného náboženství, nebylo by nutné, aby někteří z nich záviseli nějak zvlášť nebo bezprostředně na panovníkovi nebo na výkonné moci nebo aby panovník měl vůbec do dělat s jejich ustanováním anebo propouštěním. Potom by neměl důvodu starat se o ně více, než kolik je třeba, aby mezi nimi, stejně jako mezi ostatními svými poddanými, udržel mír, tj. aby jim nedovoľoval navzájem se pronásledovat, napadat a poškozovat. V zemích, kde je náboženství státní neboli vládnoucí, je tomu však zcela jinak. Tam se panovník nikdy nemůže cítit bezpečný, nemá-li prostředky, jimiž by mohl na většinu hlasatelů onoho náboženství vykonávat značný vliv.

jako musí panovník činit v situaci, kdy existuje státní církev.

Kněží každé státní církve představují obrovské společenstvo. Jsou navzájem spolčení, a jdouce za svými zájmy, sledují též cíl a počínají si v témž duchu, jako kdyby je vedl jeden člověk; a často tomu tak skutečně bývá. Jejich zájmy jakožto zájmy společenstva se nikdy nekryjí se zájmy panovníka, ba někdy jsou úplně protichůdné. Jejich hlavní zájem je ten, aby si udrželi svůj vliv na lid; a tento vliv závisí na tom, že se celé učení, které hlásají, pokládá za pravdivé a důležité a že se

pokládá za nutné, aby lidé přijímali každý jeho článek s naprosto slepou vírou, neboť jinak by propadli věčným mukám. Kdyby byl panovník tak nerozvážný, že by se zdálo, jako by se sám posmíval byt i sebeděně důležitému článku jejich učení nebo jako by o něm pochyboval, nebo kdyby se z lidskosti snažil ochraňovat ty, kdo se provinili některým z těchto dvou prohřešků, vydráždil by malichernou citlivostí duchovenstva, jež by na něm vůbec nezáviselo, do té míry, že by ho dalo do klatby jako rouhače a použilo by všech hrůz náboženství, a donutilo by tak lid přenést věrnost na panovníka jiného, pravověrnějšího a poslušnějšího. A ve stejně velkém nebezpečí by se octl, kdyby se snad postavil proti některým požadavkům a protiprávně získaným výsadám kněžstva. Panovníci, kteří se odvážili vzbouřit se takto proti církvi, bývali obviněni nejen z tohoto zločinu, ale zpravidla i ze zločinu kacířství, třebaže se slavnostně zapřísahávali svou vírou a pokorně přijímali každý článek víry, jež by se církvi zlíbilo předložit jim k věření. Moc náboženství je totiž nad každou jinou moc. Strach, jež vyvolává, překonává každý jiný strach. Jestliže povolání učitelé náboženství rozšiřují v širokých vrstvách obyvatelstva učení, které podřívá moc panovníka, může si panovník udržet svou moc jedině násilím, čili pomocí stálého vojska. Ale ani stálé vojsko mu pak nemůže zajistit trvalou bezpečnost; neboť nejsou-li vojáci cizinci, což bývá málokdy, nýbrž pocházejí-li z širokých vrstev obyvatelstva, jak tomu bývá téměř vždycky, je pravděpodobné, že se oním učením brzy nakazí i oni. Převertat vyvolávané neustále v Cařihradě vzpurným řeckým duchovenstvem po celou dobu trvání Východořímské říše a zmatky vyvolávané neustále po několik století po celé Evropě vzpurným duchovenstvem římským dokazují dostatečně, jak vratké a nejisté musí být vždy postavení panovníka, který nemá vhodné prostředky, jimiž by mohl působit na duchovenstvo církve, která je v jeho zemi církvi státní a vládnoucí.

neboť tam se panovník nemůže postavit proti učení duchovním.

Je přece zcela zřejmé, že články víry, jakož i vůbec věci duchovní nespádají do působnosti světského panovníka, který má sice možná v hojně míře vlastnosti nutné k tomu, aby mohl lidi chránit, ale u něhož se dají jen málokdy předpokládat vlastnosti nutné k tomu, aby mohl lid vychovávat. V takových otázkách je proto jeho moc jen zřídka s to vyvážit spojenou moc duchovenstva státní církve. A přitom veřejný klid i jeho vlastní bezpečnost závisí často právě na tom, jaké učení

se duchovenstvo rozhodne hlásat o těchto věcech. Poněvadž se tedy panovník může jen málokdy otevřeně postavit proti takovému rozhodnutí duchovenstva s náležitou vážou a mocí, je nutné, aby na to rozhodnutí mohl nějak působit; a může na ně působit jediné tím, že se mu podaří vzbudit ve většině příslušníků duchovního stavu nějaké obavy nebo naděje. Těmito obavami a nadějemi může být strach z propuštění nebo z jiného potrestání a naděje na lepší obročí.

Obročí duchovenstva jsou ve všech křesťanských církvích jakýmiisi lény, jichž kněží užívají nikoli prostě tak dlouho, jak se zlíbí jejich vrchnosti, nýbrž, pokud se řádně chovají, až do konce svého života. Kdyby tato obročí byla méně jistá a kdyby z nich, jakmile by se sebeméně znelibili panovníkovi nebo jeho zástupcům, mohli být vyhnáni, sotva by si asi mohli udržet vliv na lid, neboť ten by je považoval za námezdníky dvora a nemohl by již mít v upřímnost jejich učení nejmenší důvěru. Kdyby se však panovník pokusil zbavit nezákonně a násilně jistý počet kněží jejich obročí třeba proto, že s horlivostí více než obvyklou hlásali nějaké učení buřičské a podvratné, dosáhl by tímto pronásledováním jediné toho, že by se jak jejich učení, tak oni sami stali desetkrát oblíbenějšími, a proto i desetkrát nepřijemnějšími a nebezpečnějšími, než byli dříve. Strach je téměř vždy prašpatný nástroj k vládnutí, a obzvláště by se ho nemělo nikdy používat proti žádné vrstvě lidí, která si již činí nárok na přece jen jakousi samostatnost. Zastrahováním se jen vydražďuje jejich nevole a utvrzují se v odporu, jenž by se jemnějším jednáním možná lehce dal zmírnit anebo zcela odstranit. Nátlak, kterého obyčejně používala francouzská vláda, aby přiměla všechny své parlamenty nebo nejvyšší soudní dvory k uznání některého neoblíbeného ediktu, setkal se jen velmi zřídka s úspěchem. A prostředky, jichž se obyčejně používalo, jako uvěznění všech vzpurných členů, byly přece, dalo by se říci, dost rázné. Panovníci Stuartovského domu používali někdy podobných prostředků k nátlaku na některé členy anglického parlamentu; a ti se zpravidla ukázali neméně neoblomní. S anglickým parlamentem se dnes jedná jiným způsobem; a maličký pokus, který před nějakými dvanácti lety provedl vévoda z Choiseulu s nejvyšším soudním dvorem pařížským, dostatečně dokázal, že by se takto bylo pořídilo mnohem více i se všemi francouzskými parlamenty. V tomto pokusu již nikdo dál nepokračoval. Neboť přestože je obratné jednání a přesvědčování vždy nejpohodlnějším a nejjistějším

Obročí užívají duchovní na doživotí a násilí užití proti nim by nepřineslo úspěch. Je nutné používat přesvědčování a jednání.

nástrojem k vládnutí, tak jako donucování a násilí je naopak nástrojem nejhorším a nejnebezpečnějším, člověk je asi již od přírody tak zpupný, že použitím toho dobrého prostředku téměř vždy pohrdá a použije ho jediné tehdy, když nemůže nebo se neodvažuje použít prostředku špatného. Francouzská vláda měla moc a odvahu použít násilí, a pohrdala proto užitím obratného jednání a přesvědčování. Ale jak ukazují zkušenosti všech dob, není snad stavu, u něhož by použití síly a násilí bylo tak nebezpečné nebo spíše tak přímo zhoubné jako u svobodu duchovenstva státní církve. Práva, výsady a osobní svobodu každého jednotlivého duchovního, který se dobře srovnává se stavem, k němuž náleží, chovají i nejesdopotičtější vlády v mnohem větší úctě než práva, výsady a osobní svobodu kterékoli jiné osoby téměř téhož postavení a majetku. A tak tomu bývá na všech stupních despotismu, od despotismu vzdělané a mírné vlády pařížské až po despotismus násilnické a sveřepé vlády cařihradské. Přestože se však dá násilím u tohoto stavu sotva asi něco poříditi, nedá se ovládnout o nic hůře než kterýkoli jiný stav; a bezpečnost panovníka a veřejný mír závisí podle všeho velmi značně na prostředcích, jež má panovník po ruce, aby tento stav ovládl; a tímto prostředkem jsou patrně hlavně obročí, která mu může poskytovat.

Podle starého řádu křesťanské církve volili biskupa každé diecéze společně kněží a lid biskupského města. Lidu toto volební právo dlouho nezůstalo; a pokud je ještě měl, jednal téměř vždy pod vlivem kněží, kteří mu v takových věcech duchovních byli přirozenými vůdci. Ale kněžím se takové řízení lidu brzy omrzelo a usoudili, že bude snazší, budou-li si volit své biskupy sami. Podobně i opata, alespoň ve většině opatství, volili mniši toho kterého kláštera. Všechna nižší obročí v diecézi propůjčoval biskup, který je uděloval kněžím podle svého vlastního uznání. Veškerá církevní obročí byla tak v rukou církve. Panovník mohl sice mít na tyto volby jakýsi nepřímý vliv a někdy bývalo dokonce zvykem vyžádat si jak jeho souhlas s provedením volby, tak i její schválení, ale k působení na duchovenstvo neměl přímé ani dost účinné prostředky. Ctižádost vedla každého kněze přirozeně k tomu, aby daleko více než svému panovníkovi pochleboval své vlastní vrstvě, od níž jediné mohl čekat obročí.

V největší části Evropy přisvojil si papež postupně právo nejprve k propůjčování téměř všech biskupství a opatství ne-

Biskupové byli původně voleni kněžím a lidem, později samotnými kněžím,

a ještě později ve velké míře papežem.

boli tzv. obroči konzistorních, a později pomocí různých pleťů a pod různými záminkami i k propůjčování většiny nižších obročů v každé diecézi; biskupovi zbylo jen tolik, kolik bylo nezbytně nutné, aby si mohl udržovat náležitou vážnost u svého podřízeného kněžstva. Tato úprava postavení panovníka proti dřívějšímu stavu jen ještě zhoršila. Z duchovenstva všech evropských zemí bylo takto postaveno jakési duchovní vojsko, které sice bylo rozptýleno po všech možných končinách, ale jehož všechny pohyby a operace mohla nyní řídit jedna hlava a mohla je vést podle jednoho jednotného plánu. Duchovenstvo každé země se mohlo považovat za jeden oddíl tohoto vojska, jemuž v jeho operacích mohly snadno pomáhat všechny ostatní oddíly rozložené v zemích sousedních. Každý ten oddíl nejenže byl nezávislý na panovníkovi země, ve které měl svůj tábor, ale závisel na panovníkovi cizím, který mohl kdykoli obrátit zbraně tohoto oddílu proti panovníkovi oné země a posílit tyto zbraně zbraněmi všech ostatních oddílů.

Tato skutečnost spolu s bohatstvím duchovenstva je čítila velmi mocnými.

Strašnější zbraně si snad ani nelze představit. V pradávných dobách, než se v Evropě rozvinula řemesla, propůjčovalo bohatství kněžím stejnou moc nad prostým lidem, jakou velmožům propůjčovalo nad jejich leníky, pachtýři a čeledí. Na velkých panstvích, jimiž z pochybné zbožnosti obdarovali církev jak panovníci, tak soukromé osoby, byla zavedena táž soudní pravomoc jako na panstvích velmožů, a také z týchž důvodů. Na těchto panstvích dovedlo si duchovenstvo nebo jeho správci lehce udržet pořádek bez pomoci krále nebo kohokoli jiného; ale udržet pořádek mimo hranice těchto panství bez podpory duchovenstva nedokázal ani král, ani kdokoli jiný. Pravomoc duchovenstva na panstvích a statcích krále nebyla proto o nic méně samostatná a nezávislá na moci soudů královských než soudní pravomoc velmožů světských. Téměř všichni pachtýři duchovenstva, právě tak jako pachtýři velmožů, mohli být ze svých usedlostí kdykoli vypovězeni; byli na svých bezprostředních pánech zcela závislí, a mohli být proto kdykoli povoláni, aby za ně bojovali v každém sporu, do kterého se duchovenstvu zamloulo je zavléci. Kromě pachtovného z těchto usedlostí dostávalo duchovenstvo v podobě desátku velmi značnou část pachtovného ze všech ostatních usedlostí v každém evropském království. Důchod plynoucí z obou těchto poplatků se odváděl většinou v naturáliích, v obilí,

ve víně, v dobytku, v drůbeži apod. Bylo toho značně více, než kolik mohli kněží sami spotřebovat, a k tomu nebylo ani řemesel, za jejichž výrobky by mohli tyto přebytky vyměňovat. Duchovenstvo nemohlo proto využít těchto ohromných přebytků jinak než tak, jak podobných přebytků svých příjmů využívali velmoži, totiž k nejtědřejšímu hostění a k neomezenému prokazování dobročinnosti. Jak pohostinnost, tak dobročinnost kněžstva byla prý proto za dávných dob opravdu nesmírná. Nejenže živili v království téměř veškerou chudinu, ale i mnozí rytíři a jiní urození muži, nemajíce jiné prostředky, živili se často prostě tím, že stále jen putovali od kláštera ke klášteru; předstírali sice, že tak činí ze zbožnosti, ale ve skutečnosti využívali oně kněžské pohostinnosti. Někteří preláti měli často tolik příživníků jako největší velmožové světští; a příživnictva všeho duchovenstva dohromady bylo asi víc než příživnictva všech velmožů světských. Mezi duchovenstvem byla vždy větší jednota než mezi světskou šlechtou. Kněží podléhali řádové kázni a svrchovanosti papežské. Světská šlechta nepodléhala ani řádové kázni, ani nějaké vrchnosti, nýbrž jeden šlechtic žárlil téměř vždy na druhého a všichni žárlili na krále. I kdyby tedy bylo duchovenstvo mělo dohromady méně pachtýřů a příživníků než velmožové světští – a jejich pachtýřů bylo pravděpodobně mnohem méně – jeho jednota by byla bývala stále ještě hrozivější. Pohostinnost a lidumilnost zjednávala kněžím nejen velkou moc světskou, ale neobyčejně zvyšovala i váhu jejich zbraní duchovních. Tyto ctnosti jim získávaly nejvyšší vážnost a úctu mezi všemi lidmi nižších vrstev, neboť mnozí z nich dostávali od nich najíst každý den a téměř všichni aspoň příležitostně. Všechno, co náleželo stavu tak oblíbenému u lidu nebo co se k němu vztahovalo, jeho majetek, jeho výsady, jeho učení, jevílo se očím prostého lidu nutně jako věci posvátné, a každé skutečné nebo domnělé zneuctění těchto věcí jako počínání nanejvýš bezbožné, svatokrádežné a rouhačské. Nemůžeme se pak divit, že za tohoto stavu věcí, kdy panovníkovi bývalo často těžké ubránit se proti spolku několika velmožů, ještě těžší pro něho bývalo ubránit se proti spojeným silám duchovenstva jeho vlastní země, podporovaného silami duchovenstva všech zemí sousedních. Pak je třeba se divit nikoli tomu, že leckdy musel ustoupit, nýbrž tomu, že se vůbec někdy skutečně ubránil.

Výsady duchovenstva a ostatních upřednostňovaných byly přirozeným výsledkem.

Výsady duchovenstva v těchto starých dobách (které se nám, žijícím v době dnešní, zdají krajně nesmyslné), jako např. naprosté vynětí ze světské soudní pravomoci nebo v Anglii tzv. výsada duchovenstva [*benefit of clergy*], vyplývaly přirozeně, nebo spíše nutně, z tohoto stavu věcí. Jak nebezpečné muselo být pro panovníka pokusit se potrestat některého duchovního za jakýkoli zločin, jestliže duchovní stav chtěl toho svého příslušníka chránit a prohlásil, že důkazy nejsou k odsouzení muže tak svatého postačující anebo že je to příliš přísný trest pro člověka, jehož osoba byla posvěcena náboženstvím! Potom ovšem nezbyvalo panovníkovi nic jiného než přenechat jeho souzení soudům církevním, jimž v zájmu cti duchovního stavu záleželo na tom, aby příslušníkům tohoto stavu co možná zabraňovaly páchat těžké zločiny nebo dokonce vyvolávat tak hrubé pohoršení, že by u lidu vzbuzovalo nevoli.

Římská církev byla ve středověku nejstrašlivějším společením proti svobodě, rozumu a blahu lidstva.

Za poměrů, které vládly v největší části Evropy v 10., 11., 12. a 13. století a nějakou dobu před tímto údobím i po něm, lze považovat zřízení římské církve za nejstrašlivější společením, ke kterému kdy došlo proti moci a bezpečnosti světské vlády, jakož i proti svobodě, rozumu a blahu lidstva, neboť ty mohou vzkvétat jen tam, kde je světská moc dovede ochránit. Při onom stavu tolik lidí poskytovalo ze soukromých zájmů nejhrubším šalbám pověry tak mocnou podporu, že se vůbec nemusily obávat útoků lidského rozumu; neboť i když lidský rozum třeba dovedl odhalit některé z těchto šaleb pověry i očím prostého lidu, nedokázal nikdy zpřetrhat ony svazky soukromých zájmů. Kdyby kromě lidského rozumu s jeho slabými zbraněmi nebyli na ono zřízení útočili i jiní nepřátelé, bylo by jistě zůstalo na věky. Ale tato nesmírná a dobře vybudovaná stavba, již by nebyla dokázala otřást, a tím méně ji vrátit ani veškerá lidská moudrost a síla, byla přirozeným během věcí nejdříve oslabena a později i zčásti zničena, a nyní se, za několik dalších století, pravděpodobně rozpadne v trosky celá.

Její moc byla zničena rozvojem řemesel, manufaktur a obchodu.

Postupný rozvoj řemesel a obchodu, tj. táž příčina, která zničila moc velmožů, zničila právě tak ve valné části Evropy i veškerou světskou moc duchovenstva. V plodech řemesel a obchodu nacházeli kněží podobně jako vysoká šlechta něco, zač mohli směřovat nezpracované plodiny, a objevili tak prostředek, jak utrácet celý svůj důchod jenom na sebe, aniž by z něho museli dát značný díl i jiným lidem. Jejich lidumilnost

přestávala být tak neomezená a jejich pohostinství tak štědré a marnotratné. Jejich družina se proto zmenšovala, až časem úplně zmizela. I duchovenstvo, stejně jako velmoži, chtělo dostávat ze svých pozemků vyšší pachtovné, aby je mohlo vynakládat na uspokojování osobní marnivosti a všelijakých choutek tak jako vysoká šlechta. Tohoto zvýšení pachtovného mohlo však dosáhnout jen tím, že pachtý se svými pachtýři uzavíralo na určité lhůty, a ti se tak na něm stávali značně nezávislí. Svazky osobního prospěchu, jež k duchovenstvu poutaly nižší vrstvy lidu, se takto postupně trhaly a uvolňovaly. Přetrhaly se a uvolnily se dokonce ještě dříve než svazky, jež poutaly tytéž vrstvy lidu k velmožům, poněvadž obročičí církevní byla většinou mnohem menší než panství velmožů a držitel každého obročí dokázal mnohem dříve utratit celý svůj důchod sám na sebe. Po většinu 14. a 15. století byla ještě moc velmožů v celé Evropě téměř v plné životní síle. Ale světská moc duchovenstva, ona neomezená moc, kterou kdysi mělo nad velkou většinou lidu, již velmi upadla. Moc církve se tehdy omezovala ve valné části Evropy téměř jenom na to, co vyplývalo z jejího vlivu duchovního; a i tento duchovní vliv byl silně oslaben, když jej přestala podporovat lidumilnost a pohostinnost kněží. Nižší vrstvy lidu se již nedívaly na tento stav tak jako dříve, jako na utěšovatele v neštěstí a zmírňovatele nouze. Naopak je dráždila a oškličila se jim ješitnost, rozmařilost a marnotratnost bohatšího duchovenstva, které podle jejich mínění utrácelo za své radovánky to, co se předtím vždy považovalo za dědictví chudiny.

Panovníci se pokoušeli omezit pravomoc papeže při volbě biskupa a udělování obročí a uspěli obzvláště ve Francii a Anglii.

Za tohoto stavu věcí pokoušeli se panovníci v jednotlivých evropských státech nabýt znovu vlivu, jež kdysi měli na udělování důležitých církevních obročí, a usilovali proto o to, aby děkanům a kapitulám každé diecéze bylo vráceno jejich staré právo volit si biskupa a mnichům každého opatství volit si opata. Obnovení tohoto starého pořádku bylo cílem několika zákonů vydaných v Anglii během 14. století, obzvláště tzv. zákona o nástupcích [*statute of provisors*], a zákona o pragmatické sankci vydaného ve Francii v 15. století. Aby byla volba platná, bylo nutné, aby panovník dal předem souhlas k jejímu provedení a potom aby zvolenou osobu potvrdil; a třebaže volba byla zdánlivě stále svobodná, panovník měl v ruce všechny nepřímé prostředky, jež mu nutně dávalo jeho postavení, aby mohl na duchovenstvo ve svých zemích vykonávat vliv. Jiná nařízení s podobným cílem byla vydávána i v jiných

krajích Evropy. Ale před reformací nedošlo v udělování důležitých církevních obročí nikde k tak účinnému a tak všeobecnému omezení papežské moci jako ve Francii a v Anglii. Později, v 16. století, dal konkordát francouzským králům neomezené právo obsazovat všechna důležitá neboli tzv. konzistorní obročí galiikánské církve.

Od zavedení pragmatické sankce a konkordátu projevuje francouzské duchovenstvo k nařizením papežské stolice všeobecně menší úctu než duchovenstvo kterékoli jiné katolické země. Ve všech sporech, které vedl jeho panovník s papežem, stálo téměř vždy na straně panovníka. Tato nezávislost francouzského duchovenstva na římské stolici má svůj původ patrně hlavně v pragmatické sankci a v konkordátu. V prvních dobách monarchie bývalo francouzské duchovenstvo oddáno papeži asi neméně než duchovenstvo kterékoli jiné země. Když římská stolice vyobcovala z církve nejvyšš nespravedlivě Roberta, druhého knížete z rodu Kapetovců, jeho sloužící házeli prý jídlo, jež přicházelo z jeho stolu, psům a sami by nebyli pojedli nic, co bylo poskvrněno dotekem osoby v takovém postavení. Lze mít bezpečně za to, že takto jednali z návodu kněží jeho vlastní země.

Právo propůjčovat důležitá církevní obročí, ono právo, za jehož uhájení římská stolice tak bojovala, že při tom otřásla trůny několika největších křesťanských panovníků a leckdy je i vyvrátila, bylo takto, a to již před reformací, v mnoha evropských zemích buď omezeno, nebo se ho římská stolice vůbec vzdala. Poněvadž duchovenstvo mělo nyní na lid menší vliv, vzrostl vliv státu na duchovenstvo. Duchovenstvo proto mělo jak méně moci, tak méně chuti rozvracet stát.

V takovém úpadku byla tedy moc římské církve, když tu v Německu začaly spory, jež zrodily reformaci, a brzy se rozšířily po všech končinách Evropy. Nové učení přijímal lid všude velmi příznivě. Bylo hlášáno s celým oním fanatickým zápalem, jímž je zpravidla prodchnuta strana, která napadá starou moc. Hlasatelé tohoto učení nebyli sice možná po jiných stránkách učenější než mnozí z bohoslovců, kteří bránili státní církve, ale patrně vesměs byli lépe obeznámeni s církevními dějinami a s původem a vývojem oné soustavy názorů, z níž vyrostla moc církve, a měli proto téměř v každém učeném hádání jistou převahu. Přísnost jejich mravů jim zjednávala vážnost u prostého lidu, který porovnával přísnou kázeň jejich mravů s nezřízeným životem většiny svých kně-

Od té doby je francouzské duchovenstvo papeži méně oddáno.

Takže ještě před reformací mělo duchovenstvo menší moc a méně chuti rozvracet stát.

Učení reformace přijímal lid velmi příznivě, a to díky zápalu svých kazatelů

ží. Ovládali také mnohem lépe než jejich odpůrci všechny způsoby, jak získávat oblibu lidu a nové stoupence, umění, jež povýšení a hodnostmi obtíženi synové církve přestali již dávno pěstovat jako něco pro ně do značné míry zbytečného. Někteří přijímali nové učení pro jeho rozumnost, mnozí pro jeho novost; ještě více lidí je přijímalo pro jeho nenávisť a opovržení ke kněžím státní církve; ale daleko nejvíce přívrženců mu získávala ona horoucí, vášnivá a fanatická, i když mnohdy hrubá a neotesaná výmluvnost, s níž bylo téměř všude hlášáno.

Nové učení mívalo téměř všude tak velký úspěch, že panovníci, kteří tehdy právě nežili ve shodě s římskou stolici, mohli s jeho pomocí snadno vyvrátit ve svých zemích moc církve, která tím, že ztratila úctu a vážnost u nižších vrstev lidu, byla již stěží schopna klást odpor. Římská stolice vzbudila kdysi nelibost několika severoněmeckých drobných panovníků, jež asi považovala za příliš málo významné, aby jí stáli za to, hledět si je získat. Tito panovníci provedli proto vesměs ve svých zemích reformaci. Krutovláda Kristiána II. a uppsalského arcibiskupa Trolla dala Gustavu Vasovi možnost vyhnat je oba ze Švédska. Papež se krutovládce a arcibiskupa ujal a Gustav Vasa provedl ve Švédsku bez obtíží reformaci. Později byl Kristián II. sesazen z trůnu i v Dánsku, kde ho lidé pro jeho chování nenáviděli neméně než ve Švédsku. Papež však byl ochoten podporovat ho i nadále, a Bedřich Holštýnský, který vystřídal na trůně Kristiána II., pomstil se za to tím, že následoval příkladu Gustava Vasy. Úřady v Bernu a Curychu, ač neměly s papežem žádný zvláštní spor, provedly ve svých kantonech reformaci velmi snadno tehdy, když tam někteří duchovní uvrhli celý svůj stav v nenávisť a opovržení, dopustivše se podvodu poněkud křiklavějšího, než byly jejich obvyklé podvody.

Za tohoto povážlivého stavu věci nešetřila papežská stolice námahy, aby si udržela přátelství mocných panovníků francouzského a španělského, z nichž druhý byl tehdy také císařem německým. S jejich pomocí se jí podařilo, i když ne bez obrovských obtíží a bez velkého krveprolití, reformaci v jejich zemích buď zcela potlačit, anebo její postup značně zadržet. Projevovala i dost velkou ochotu zavděčit se králi anglickému. Ale poměry oné doby byly již takové, že tak nemohla učinit, aniž urazila panovníka ještě významnějšího, Karla V., krále španělského a císaře německého. Jindřich VIII. sám sice

a umožnilo panovníkům, kteří neměli s Římem dobré vztahy snadno vyvrátit moc církve,

zatlínco v zemích, kde byl mezi panovníkem a papežskou stolicí přátelský vztah, byla reformace potlačena či značně zadržena.

většinu reformačního učení nepřijímal, ale díky jeho obecnému rozšíření mohl zrušit všechny kláštery a zničit ve svých zemích moc římské církve. Dále sice již nešel, ale stoupenci reformace byli dost spokojeni již s tím, že šel aspoň tak daleko, a když se za panování jeho syna a nástupce zmocnili vlády, dokončili bez nesnázi dílo, které Jindřich VIII. započal.

V některých zemích reformace vyvrátila církev i stát.

V některých zemích, jako ve Skotsku, kde vláda byla slabá, u lidu neoblíbená a spočívala na vratkém základě, byla reformace tak silná, že vyvrátila nejen církev, ale i stát, který se pokusil církvi pomoci.

Stoupenci reformace neměli společný soudní dvůr, jako byl třeba soudní dvůr římské stolice a rozdělili se na luterány a kalvinisty.

Stoupenci reformace, roztroušení po všech zemích Evropy, neměli žádný společný soudní dvůr, který by urovnával všechny jejich vzájemné spory tak jako soudní dvůr římské stolice nebo církevní sněm a měl i moc předpisovat jim všem přesné hranice pravověrnosti, moc, jíž nikdo nesměl odporovat. Když se proto stoupenci reformace v jedné zemi v něčem rozcházel se svými bratřími v jiné zemi, nemohl být jejich spor nikdy rozhodnut, neboť neměli společného soudce, na něhož by se obrátili; a takových sporů vznikalo mezi nimi mnoho. Pro klid a blaho společnosti občanské největší význam měly snad spory týkající se řízení církve a práva propůjčovat církevní obroč. Z nich se také zrodily mezi stoupenci reformace dvě hlavní strany nebo sekty, luteráni a kalvinisté, jediné to sekty, jejichž učení a zřízení byly posud v některé evropské zemi uznány zákonem.

Luteráni s církví anglikánskou si podrželi zřízení episkopální a přiznali panovníkovi a světským patronům právo propůjčovat obroč.

Stoupenci Lutherovi spolu s tzv. církví anglikánskou podrželi více méně zřízení episkopální, zavedli u duchovenstva stupnici podřízenosti a přiznali panovníkovi právo obsazovat ve svých zemích všechna biskupství a jiná konzistorní obroč, a tím ho učinili skutečnou hlavou církve; a třebaže nezbavili biskupa práva na obsazování menších obroč v diecézi, nejenže připouštěli, aby i tato obroč měl právo propůjčovat ať již panovník nebo všichni ostatní světské patroni, ale přímo se za stavěli. Toto církevní zřízení prospívalo od počátku veřejnému klidu a pořádku a podřízenosti kněží světskému panovníkovi. Nikdy proto nevyvolalo v zemi, kde bylo zavedeno, zmatky nebo občanské nepokoje. Obzvláště církev anglikánská si vždy zcela právem zakládala na tom, že všechny její zásady bez výjimky jsou v souladu s občanskou věrností. Při takovém zřízení hledí si duchovenstvo přirozeně získat náklonnost panovníka, dvora a vyšší i nižší šlechty v zemi, neboť hlavně od jejich vlivu si slibuje obroč. Není po-

chyby, že si kněží tyto patrony někdy předcházejí nejspíše pochlebováním a přitakáváním, ale mnohdy si získávají jejich přízeň i tím, že pěstují všechna umění, která si nejvíce zaslouhují vážnosti lidí urozených a zámožných, a která jí proto mohou nejspíše získat i jim: že se vyznají ve všech oborech užitečné i okrasné učnosti, že se dovedou chovat nenucené a přitom slušně, že ve společnosti umějí vtipně hovořit, že se netají, jak pohrdají onou nesmyslnou a licoměrnou přísností mravů, kterou hlásají fanatikové a kterou prý i zachovávají, aby si sami získali u prostého lidu úctu a aby v něm vzbudili odpor k většině lidí urozených a zámožných, kteří se netají tím, že ji nezachovávají. Když si však takto předcházejí vyšší vrstvy, tu pak takoví duchovní velmi rádi zcela zanedbávají prostředky, jak si udržet vliv a vážnost u vrstev nižších. Lidé vyššího postavení než oni si je rádi poslechnou, ctí je a váží si jich; ale před lidmi nižšího postavení nedovedou mnohdy své střízlivé a umírněné názory účinně a přesvědčivě obhájit ani proti naprosto nevzdělanému fanaticovi, kterému se zachce je napadnout.

Zwingliho kalvinisté dali lidem právo volby pastora a zavedli rovnost mezi duchovenstvem.

Stoupenci Zwingliho, nebo lépe řečeno stoupenci Kalvínovi, dávali zase farníkům právo, aby si, kdykoli se uprázdnilo pastorské místo, volili pastora sami, a zároveň zavedli mezi duchovenstvem naprostou rovnost. První složka tohoto zřízení, pokud zůstávala v platnosti, působila patrně leda nepořádky a zmatky a znemravňovala jak duchovenstvo, tak lid. Druhá složka měla účinky, jak se zdá, vesměs jen nesmírně blahodárné.

Možnost volby vyvolala velké nepokoje

Pokud si farníci uchovali právo volit si pastora sami, volili téměř vždy pod vlivem kněží, a to obyčejně kněží nejsektářštějších a nejfanatictějších. Aby si udrželi vliv na tyto volby lidem, stali se mnozí kněží fanatiky, anebo to aspoň předstírali, živili v lidu fanatismus a dávali přednost téměř vždy uchažeči nejfanatictějšímu. Věc tak nepatrná, jako je ustanovení farráře, vyvolala téměř vždy divoký boj, a to nejen ve farnosti jedné, ale ve všech sousedních farnostech, jež jen málokdy zůstaly stranou toho zápasu. Šlo-li o farnost ve velkém městě, rozdělil tento boj veškeré jeho obyvatelstvo na dvě strany; a bylo-li toto město buď samo státečkem, anebo hlavním městem nějakého státečku, jako je tomu u mnoha významnějších měst švýcarských a holandských, každý takový malicherný spor nejen ještě vydražďoval vzájemné zášti všech jeho ostatních stran, ale hrozil také přivodit v církvi nový rozkol a vy-

a tak ve Skotsku byla patronátní práva po nějaké době zrušena, ačkoli se stále jistý souhlas lidu vyžaduje.

tvorit novou stranu ve státě. Proto státní moc v oněch státech brzy shledala, že zachování veřejného míru vyžaduje, aby si právo obsazovat všechna uprázdněná obročí přisvojila sama. Ve Skotsku, největší zemi, kde bylo kdy zavedeno toto presbyteriánské církevní zřízení, zrušil patronátní práva nad obročími vlastně onen zákon z počátku vlády Viléma III., jímž se zavádělo presbyteriánství. Tento zákon alespoň dával některým vrstvám obyvatelstva v každé farnosti moc koupit si za nepatrný peníz právo volit si pastora. Zřízení, jež tento zákon zavedl, trvalo asi dvaadvacet let; ale protože tento lidovější způsob volby působil téměř všude zmatky a nepořádky, bylo 12. zákonem z 10. roku vlády královny Anny zrušeno. A přece v zemi tak rozsáhlé, jako je Skotsko, nebylo pravděpodobně, že by nepokoje v některé zapadlé farnosti způsobily vládě také potíže jako v státě menším. Zákon z 10. roku vlády královny Anny patronátní práva na církevní obročí obnovil. Přestože podle zákona dostává ve Skotsku církevní obročí bez výjimky kněz určený patronem, církev někdy vyžaduje (po této stránce nejsou totiž její usnesení vždy stejná), aby dříve, než onomu určenému knězi svěří ve farnosti tzv. duchovní péči neboli církevní pravomoc, projevil s tím jakýsi souhlas i lid. Někdy aspoň, předstírajíc zájem o klid ve farnosti, odkládá uvedení v úřad, dokud si tento souhlas nezabezpečí. Osobní pletichy některých duchovních z okolí, jejichž cílem je tento souhlas někdy zabezpečit, ale častěji mu zabránit, a jejich oblíbené finty, jichž používají, aby jejich vměšování do takových věcí bylo ještě účinnější, jsou také asi hlavní příčinou toho, proč se jak mezi skotským duchovenstvem, tak mezi skotským lidem ještě udržují pozůstatky onoho starého fanatismu.

Rovností, kterou presbyteriánské církevní zřízení zavádí u duchovenstva, je předně rovnost co do moci neboli jeho pravomoci ve věcech církevních, a za druhé rovnost co do obročí. Rovnost co do pravomoci je ve všech presbyteriánských církvích dokonalá, rovnost co do obročí již nikoli. Avšak rozdíl mezi obročími je málokdy tak značný, aby držitele jen malého obročí sváděl k tomu, aby si podlým pochlebováním a patolízalstvím patronovi hleděl získat lepší. Ve všech presbyteriánských církvích, kde je důsledně zaveden patronát, hledí duchovenstvo získat přízeň svých vrchností prostředky zpravidla ušlechtilějšími a lepšími: učeností, bezúhonným a řádným životem a svědomitým a horlivým plněním svých povinností. Jejich patroni si dokonce mnohdy

Rovnost presbyteriánského duchovenstva činí církev nezávislou a uznávanou.

stěžují na jejich přílišnou samostatnost, kterou si rádi vykládají jako nevděk za to, co pro ně učinili, ale která je asi v nejhorším případě nanejvýš pouhá lhostejnost plynoucí přirozeně z vědomí, že teď již nic takového od svých patronů očekávat nemohou. Stěží by se asi našla někde v Evropě vrstva učenější, slušnější, nezávislejší a řádnější, než je většina presbyteriánského duchovenstva v Holandsku, v Ženevě, ve Švýcarsku a ve Skotsku.

Skrovnost jejich obročí vytváří náklonnost prostého lidu.

Kde jsou všechna církevní obročí téměř stejná, nemůže být žádné z nich příliš velké, a tato skrovnost obročí, i když může nepochybně zajít příliš daleko, má ovšem některé velmi příznivé důsledky. Člověku nepřilisi majetnému může získat důstojnost leda opravdu příkladný mravní život. Lehkovážnost a ješitnost ho nutně jen zesměšní a kromě toho je pro něho téměř neméně zhoubná než pro prostý lid. Musí se proto ve svém chování řídit oněmi zásadami mravnosti, kterých si nejvíce váží prostý lid. Jeho úctu a lásku si získá takovým životem, k jakému ho vede již jeho vlastní zájem a jeho postavení. Prostý lid se na něho dívá s náklonností, s jakou se přirozeně díváme na člověka, který je v poněkud podobném postavení jako my sami, ale který by podle našeho mínění měl mít postavení vyšší. Vlídlost těchto lidí vzbuzuje přirozeně vlídlost i v něm. Začne dbát o jejich vzdělávání a starat se o to, jak jim pomáhat. Nestaví se u lidí, kteří mu jsou tak příznivě nakloněni, s opovržením ani k jejich předsudkům a nikdy s nimi nejedná s onou pohrdavou nadutostí, s jakou se tak často setkáváme u domyšlivých hodnostářů církví bohatých a obdařených statky. Presbyteriánští kněží mají proto na ducha prostého lidu tak velký vliv, jako snad nemá duchovenstvo žádné jiné státní církve. Proto také jedině v presbyteriánských zemích najdeme prostý lid obrácený šmahem, téměř do jednoho člověka, a to bez pronásledování, na státní víru.

Umožňuje také to, že si univerzity mohou vybírat profesory mezi duchovními, kteří jsou nejpočetnější vrstvou učenců.

V zemích, kde církevní obročí jsou většinou velmi skrovná, skýtá profesorská stolička na univerzitě obyčejně lepší zaopatření než církevní obročí. Univerzity si potom mohou vybírat členy mezi všemi duchovními té které země, kteří jsou v každém státě daleko nejpočetnější vrstvou učenců. Kde je naproti tomu mnoho značně bohatých církevních obročí, církev univerzitám většinu jejich vynikajících učenců přirozeně přetáhne, neboť títo učenci zpravidla najdou nějakého patrona, který si pokládá za čest dopomoci jim k církevnímu obročí. V prvním případě najdeme nejspíše na univerzitách plno nejzname-

nitějších učenců, které země vůbec má. V druhém případě najdeme na nich vynikajících mužů nejspíše málo, a těchto málo budou členové nejmladší a církev je asi odláká z univerzity ještě dříve, než nabudou dostatečných zkušeností a vědomostí, aby mohli univerzitě být mnoho platni. Voltaire napsal, že jediným profesorem, kterého kdy ve Francii měli, jehož díla stála za čtení, byl jezuita otec Porrée, muž v učeném světě nijak zvlášť vynikající.¹³⁸ V zemi, která zrodila tolik vynikajících učenců, musí to vypadat poněkud divně, že stěží jeden z nich byl univerzitním profesorem. Slavný Gassendi byl z počátku profesorem na univerzitě v Aix. Jakmile se začal projevovat jeho génius, začali mu hned líčit, že věnuje-li se dráze duchovní, najde snadno mnohem klidnější a pohodlnější živobytí a postavení příznivější pro studium; a Gassendi této rady ihned uposlechl. Voltairův výrok platí myslím nejen o Francii, ale i o všech ostatních římskokatolických zemích. Jen velmi zřídka najdeme v některé z nich vynikajícího učence, který by byl univerzitním profesorem, leda snad ve vědě právní a lékařské, neboť z těchto oborů církev již tolik nepřetahuje. Po církvi římské je daleko nejbohatší a nejlépe zaopatřenou křesťanskou církví církev anglikánská. V Anglii proto přetahuje církev neustále univerzitám všechny jejich nejlepší a nejschopnější členy; a starý univerzitní učitel, známý a proslavený po celé Evropě jako vynikající učenec, je tam právě tak vzácný jako v kterékoli zemi římskokatolické. Naproti tomu v Ženevě, v protestantských zemích německých, v Holandsku, ve Škotsku, ve Švédsku a v Dánsku nejznamenitější učenec, jež daly tyto země, i když ovšem nikoli všichni, nýbrž jen jejich valná většina, jsou univerzitními profesory. V těchto zemích přetahují zase univerzity všechny nejznamenitější učenec církvi.

Stojí snad za zmínku, že vyjmeme-li básníky, několik řečníků a několik dějepisců, ostatní vynikající učenec a spisovatelé jak římské, tak řečtí byli asi z valné většiny buď veřejnými, nebo soukromými učitelé, a to zpravidla buď filosofie, nebo řečnictví. Platí to plnou měrou o celé době od Lysia a Isokrata, Platona a Aristotela až po Plutarcha a Epikteta,

Nejvýznamnější učenec řečtí i římské byli většinou učitelé.

¹³⁸ [Pasáž z jeho spisu *Siècle de Louis XIV*, jehož se Smith dovolává, zní v originále poněkud jinak: „Porrée (Charles)... byl jedním z onoho malého počtu profesorů, kteří byli slavní ve vysoké společnosti. Výmluvný podle vkusu Senecova, básník a velmi duchaplný. Jeho největší zásluhou bylo, že své žáky učil milovat literaturu a ctnost.“]

Sutonia a Quintiliána. Uložit někomu za povinnost učit rok co rok tomu nebo onomu oboru vědy je také asi neúčinnější způsob, jak dosáhnout toho, aby ten obor dokonale zvládl on sám. Je-li takový člověk k čemu, pak tím, že každoročně musí probírat touž látku, za několik let se nutně velmi dobře obeznámí s každou její složkou; a jestliže si snad v jednom roce utvořil o některém jejím bodu úsudek příliš ukvapený, je velmi pravděpodobné, že v příštím roce, až bude ve svých přednáškách probírat týž bod znovu, již to opraví. Jakože přirozeným povoláním učence je být učitelem vědy, tak právě toto povolání učiní z něho také nejspíše muže vědomostí opravdu důkladných. Skrovnost církevních obročí v té které zemi vede již sama k tomu, že většina tamních učenců tíhne k zaměstnání, ve kterém mohou být co nejužitečnější společnosti a které jim zároveň poskytne nejlepší vzdělání, jakého se jim jen může dostat. Vede k tomu, že jejich učenost je potom co nejspolehlivější a co nejužitečnější.

Je nutno poznamenat, že příjem každé státní církve, až na ony jeho složky, které mohou plynout z těch nebo oněch statků, je součástí celkového státního příjmu, která se takto vydává na účel naprosto jiný, než je obrana státu. Např. desátek je vlastně skutečná pozemková daň, která nedovoluje majitelům půdy přispívat na obranu státu tolik, kolik by mohli přispívat, kdyby desátku nebylo. Pozemková renta je však podle některých lidí jediným a podle jiných hlavním zdrojem, z něhož se ve všech velkých monarchiích musí konečnou hradit nutné výdaje státu. Je zřejmé, že čím více plyne z tohoto zdroje církvi, tím méně pak zbude státu. Lze tedy vyslovit jako spolehlivou poučku, že čím je za jinak stejných ostatních okolností církev bohatší, tím chudší musí na druhé straně nutně být buď panovník, nebo lid, v každém případě pak tím méně musí být stát schopen obrany. Některé protestantské země, obzvláště všechny protestantské kantony švýcarské, shledaly, že příjem, který dříve patřil římskokatolické církvi, desátky a církevní pozemky, je dostatečným zdrojem, z něhož by se daly platit nejen slušné platy duchovenstvu státní církve, ale i, kdyby se k němu ještě maličko přidalo, a třeba i bez jakéhokoli přídatku, všechny ostatní výdaje státu. Tak zejména úřady mocného kantonu bernského nashromáždily prý z toho, co takto ušetřily, velmi značnou částku, činící prý několik milionů; ta je zčásti uložena v státní pokladně a zčásti je vložena na úroky do tzv. státních půj-

Příjmy každé státní církve plynou, kromě části tvořené dary, ze státního příjmu.

V některých švýcarských kantonech slouží příjmy, které byly dříve pouze církve, církvi i státu.

ček zadlužených evropských zemí, hlavně Francie a Velké Británie. Kolik asi činí celkové výdaje státu na církev, ať již v Bernu nebo v některém jiném protestantském kantonu, není mi známo. Podle jednoho velmi přesného výkazu se zdá, že veškerý příjem duchovenstva skotské církve, zahrnující i příjem z církevních pozemků a nájemné z far, činil roku 1775 podle opatrného odhadu pouze 68 514 liber št. 1 šilink 5¹/₂ penny. Tento velmi skromný příjem poskytuje slušné živobytí 944 kněží. Celkové výdaje církve, čítajíc v to i běžné výdaje na stavby a opravy kostelů a far, přesahují asi stěží za rok osmdesát až pětadesát tisíc liber. A přitom ani ta nejbohatší křesťanská církev neudrzuje lépe v širokých vrstvách lidu jednotu víry, vroucí zbožnost, smysl pro pořádek, kázeň a přísné mravy než tato velmi chudě statky obdařená církev skotská. Veškerý dobrý vliv, jaký se dá očekávat od státní církve na občanský i na náboženský život, vykonává skotská církev v stejné plné míře jako kterákoli taková církev jiná. Většina protestantských církví švýcarských, které zpravidla nejsou obdařeny statky lépe než církev skotská, má tento vliv ještě silnější. Ve většině protestantských kantonů nenalezneme jediného člověka, který by se nehlásil k státní církvi. Hlásil-li se k jiné církvi, musí podle zákona opustit kanton. Ale tak přísný, nebo spíše tak vskutku nespravedlivý zákon by se nikdy nebyl mohl v tak svobodných zemích provádět, kdyby předtím nebylo horlivé duchovenstvo obrátilo všechen lid, až snad na několik jednotlivců, na státní víru. Proto také v některých krajích Švýcarska, kde náhodou splynulo území protestantské a římskokatolické, a kde tudíž onen přestup na jinou víru nebyl tak všeobecný, zákon obě vyznání nejen trpí, ale uznává je jako vyznání státní.

Náležitě vykonávání kterékoli služby podle všeho vyžaduje, aby odměna za ni odpovídala co nejpřesněji její povaze. Platí-li se za některou službu mnohem méně, než se náleží, bude jí jistě na újmu nepovolanost a neschopnost těch, kdož ji vykonávají. Platí-li se za ni mnohem více, než se náleží, bude jí asi ještě více na újmu jejich nedbalost a lenost. Člověk s velkým příjmem, ať již má kterékoli povolání, si myslí, že musí žít tak, jak žijí jiní lidé s velkým příjmem, a že musí většinu svého času trávit v radovánkách, rozmařilosti a hýření. Ale duchovnímu tento způsob života nejen zabírá čas, jež by měl věnovat vykonávání povinností svého úřadu, ale zničí mu v očích prostého lidu téměř úplně onu pověst svatosti, bez níž

Celkové příjmy skotské církve jsou nepatrné, ale tato církev má velmi silný a dobrý vliv.

Totéž platí ještě ve větší míře o švýcarské protestantské církvi.

Vysoká odměna není pro duchovního vhodná.

pak vůbec nemůže tyto povinnosti vykonávat s náležitou vážností.

ČÁST IV

O výdajích na udržování důstojnosti panovníka

Výdaje na udržování důstojnosti panovníka se zvyšují tím, jak rostou výdaje lidí

Kromě výdajů, které jsou nutné k tomu, aby panovník mohl vykonávat své různé povinnosti, je zapotřebí jisté sumy i k udržování jeho důstojnosti. Tyto výdaje jsou na různých stupních společnosti a při různých způsobech vlády různé.

Ve společnosti bohaté a pokročilé, kde všechny vrstvy obyvatelstva utrácejí za své domy a jejich zařízení, za jídlo, za oděv a za parádu každým dnem více peněz, lze stěžovat, že panovník bude jediným člověkem, který odolá módě. Proto přirozeně, nebo spíše nutně, i on začne více utrácet za všechny tyto předměty. A zdá se dokonce, že to vyžaduje i jeho důstojnost.

Jako je král co do důstojnosti povznesen nad své poddané mnohem více, než jak vůbec může být nejvyšší hodnostář nějakého státu povznesen nad své spoluobčany, tak i udržování této vyšší důstojnosti vyžaduje větších výdajů. Na dvoře královském očekáváme přirozeně více nádhery než v panském domě dóžete nebo purkmistra.

ZÁVĚR KAPITOLY

Na výdaje na obranu a na udržování důstojnosti panovníka by měla společnost přispívat společně.

Výdaje na obranu společnosti i výdaje na udržování důstojnosti hlavy státu slouží obecnému prospěchu celé společnosti. Je proto na místě, aby na ně přispívala celá společnost společně, přičemž by jednotliví její příslušníci přispívali co nejúměrněji svým možnostem.

Systém spravedlnosti může být ovšem placen z poplatků soudů

Také výdaje na vykonávání spravedlnosti lze beze sporu pokládat za výdaje sloužící prospěchu celé společnosti. Není proto nijak nesprávné, aby na ně přispívala společně celá společnost. Tyto výdaje však zavinují osoby, které svým nespravedlivým jednáním nutí druhé, aby hledali napravení krivdy nebo ochranu u soudu. Přímý prospěch mají pak z těchto výdajů zase osoby, kterým soudy k jejich právu buď dopomohou, anebo jim je uchrání. Je snad proto zcela spravedlivé, aby výdaje na vykonávání spravedlnosti platila zvláštními příspěvky, totiž soudními poplatky, jedna nebo druhá z těchto

dvou stran anebo strany obě, podle toho, jak to kdy okolnosti vyžadují. Uchylovat se k příspěvkům, které by na to společně poskytovala celá společnost, není tedy nutné, leda jde-li o souzení provinilců, jejichž majetek nestačí ani na zaplacení oněch poplatků.

a výdaje, které nesou prospěch určitému místu by měly být placeny z místních příjmů.

Výdaje na udržování silnic mohou být v souladu se spravedlností hrazeny ze všeobecných příjmů, ale měly by být spíše hrazeny z mýtného.

Výdaje na vzdělávání a náboženskou výchovu mohou být zcela po právu hrazeny z příspěvků celé společnosti, ale je lepší, jsou-li hrazeny z poplatků a dobrovolných příspěvků.

Nelze-li některé příjmy institucí, z nichž má prospěch celá společnost, zajistit z dobrovolných příspěvků, musí na ně přispět celá společnost.

Výdaje jen některého místa nebo kraje, které jsou prospěšné jen tomu kterému místu nebo kraji (např. výdaje na správu toho kterého města nebo kraje), měly by se hradit z příjmů toho města nebo kraje a neměly by zatěžovat celkový důchod společnosti. Je nespravedlivé, aby celá společnost přispívala na výdaje, z nichž má prospěch jen část společnosti.

Výdaje na udržování dobrých cest a spojení vůbec prospívají nepochybně celé společnosti, a není snad proto nespravedlivé, aby na ně společně přispívala celá společnost. Nejbezprostřednější prospěch mají však z těchto výdajů ti, kdož cestují nebo převážejí zboží z místa na místo, a ti, kdo takové zboží spotřebovávají. Mýtné v Anglii a poplatky nazývané v jiných zemích péages zatěžují těmito výdaji jediné ony dvě skupiny lidí a zbavují tak celkový důchod společnosti velmi značného břemene.

Výdaje na instituce poskytující vzdělání a výchovu náboženskou prospívají rovněž bezpochyby celé společnosti, a může na ně proto zcela po právu hromadně přispívat celá společnost. Ale bylo by možná stejně spravedlivé a do jisté míry i užitečné, kdyby je platili jediné ti, kdož mají z takového vzdělání a výchovy bezprostřední prospěch, anebo kdyby na ně dobrovolně přispívali ti, kdož si myslí, že by mohli jedno či druhé potřebovat.

Jestliže se ústavy anebo veřejné stavby, které prospívají celé společnosti, buď vůbec nedají zcela vydržovat z příspěvků těch členů společnosti, kteří z nich mají bezprostřední prospěch, nebo nejsou-li vydržovány jediné z jejich příspěvků, musí na schodek většinou přispívat celá společnost společně. Celkový důchod společnosti musí nejen krýt výdaje na obranu společnosti a na udržování důstojnosti hlavy státu, ale i vyrovnávat schodky v mnoha jednotlivých složkách příjmů. Zdroje těchto celkových příjmů společnosti pokusím se objasnit v kapitole následující.

KAPITOLA II

O zdrojích příjmů společnosti jako celku neboli příjmů státních

Všechny příjmy lze získat jedním ze dvou způsobů: (1) z majetku panovníka a (2) z důchodu obyvatelstva.

Příjmy, kterými se musí platit nejen výdaje na obranu společnosti a na udržování důstojnosti hlavy státu, ale i všechny ostatní nutné výdaje vlády, pro které ústava státu nezabezpečila nějaký samostatný příjem, mohou se získávat za prvé z nějakého zdroje, který náleží pouze panovníkovi nebo republice a nezávisí na důchodu obyvatelstva, anebo za druhé z důchodu obyvatelstva.

ČÁST I

O fondech neboli zdrojích příjmů, které mohou náležet povýtce panovníkovi nebo republice

Majetek může mít podobu kapitálu či půdy.

Fondy, neboli zdroji příjmů, které mohou náležet povýtce panovníkovi nebo republice, musí být buď kapitál, nebo půda.

Důchodem z kapitálu je zisk či úrok

Panovník, tak jako kterýkoli jiný majitel kapitálu, může z něho získávat důchod buď tak, že ho sám nějak používá, anebo že jej půjčuje. V prvním případě je jeho důchodem zisk, v druhém případě jsou jim úroky.

Tatarská či arabská náčelníci mají zisk ze stád,

Důchodem tatarského nebo arabského náčelníka je zisk. Plyne hlavně z mléka a z přírůstku stád, která mu náležejí a nad nimiž sám vykonává vrchní dozor; takový náčelník je prvním pastevcem své hordy nebo kmene. Hlavní složkou státních příjmů v monarchickém státě býval však zisk jenom na nejranějším a docela počátečním stupni správy státu.

Hamburská republika získávala příjmy z vinného sklépa a státní léčárny, mnoho států získává příjmy z bank

Malým republikám vynášel leckdy značné příjmy zisk z jejich vlastních obchodních podniků. Hamburské republice vynášel prý takové příjmy státní vinný sklep a státní